

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Bilim ve Ütopya

Sayı: 196

Yıl: 10

EKİM 2010

Aylık Bilim, Kültür ve Politika Dergisi

6 TL (net fiyat)

**Oğ Oğur Oğuz Bodun ve Türk Kavramlarının
Siyasal Macerası**

Devlet Sürecinin Türkçedeki İzleri

Dr. Doğu PERİNÇEK

Doç. Dr. Kayrat GABİTHANULI

Özcan BUZE: Çevirmenlerimizin piri Selig Tutoh - Türkçe yıllık çeviriler Cince'den yapıldı

Prof. Dr. Fikri AKDEMİR: Büyük Türk matematikçisi Nasirvan Tuvlin Paşa

Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN: Taptaze bir disiplin: Dilbilim tarihi

Feyziye ÖZBENK: İz Birekantar / Sine

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://arantey.org>

SABEV YAYINLARINDAN YENİ KİTAP!

KÜRESELLEŞME ve SOSYAL DEVLET

Yeni Bir Sosyal Politika Arayışı

Söyleşiler

Kemal KILIÇDAROĞLU

Yakup KEPENEK

Murat ALTUĞGİL

Kahraman EROĞLU

Mustafa SÜTLAŞ

Necati DEDEOĞLU

Burhanettin KAYA

Adnan BİNYAZAR

A. Ömer TÜRKEŞ

Sezer AYAN

Oğuz POLAT

Türkay ASMA

Nihat TARIMERİ

Doğan KESKİN

Figen ŞAHİN

Ali NESİN

Celal BÜTÜN

İsmail TUFAN

Mehmet ERSOY

Orhan DOĞAN

Aziz ŞEKER

SABEV Yayınlarını İstemek için

sabev@sabev.org.tr

www.imge.com.tr

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi: <https://fantey.org>

S.S. Ütopya Bilimsel ve Kültürel Araştırmalar Yay. ve Üretim Koop. Adına Sahibi ve Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Prof. Dr. Semih KORAY

Genel Yayın Yönetmeni: Ganil BAYER

Yazı İşleri Müdürü: Emrah MARAŞO

Yazı İşleri: Yarenkür ALKAN
İlyas KARATEPE
Harun ÇAKAN
Ramazan KANDÖKEN
İlyas KARATEPE

Düztelti:

Görsel Yönetmen: Hakan GÜRSOY

Dağıtım-Abone: Ergin ONAY

Yazı Kurulu: Dr. Cüneyt Akalın,
Prof. Dr. Adilla Altunel, Dr. Bora Ataman,
Zühü Bayar, Dr. M. Kürşat Bozkurt,
Dr. Necmi Dayday, Prof. Dr. Ercan Eng,
Prof. Dr. Erbil Gözükırmızı, Prof. Dr.
Çağatay Güler, Efe Can Gürçan,
Erkan İdiz, Prof. Dr. Bekir Karaoğlu,
Prof. Dr. Zafer Kars, Doç. Dr. Çağatay
Keskinkok, Prof. Dr. Semih Koray, Dr. Arda
Ödabası, Feyziye Özbek, Sarper Özsan,
Ömer Özbek, Dr. Hakan Seçkin, Prof. Dr.
Kadri Yamaç, Prof. Dr. Osman Şadi Yenen

Yönetim Yeri: İstiklal Cad. Deva Çıkmaşı
No: 7/2 Beyoğlu/İstanbul
Tel: (0212) 244 23 72 - 61
Faks: (0212) 251 51 22

e-posta: bilimveutopya@gmail.com
İnternet adresi: www.bilimveutopya.com.tr

Ankara Temsilcisi: Feyziye ÖZBERK
Konur Sok. 69/1 Kızılay/Ankara
Tel: (0312) 418 52 64

Edirne Temsilcisi: Umur AKAS
Tel: (0538) 453 80 47
umutakas@gmail.com

Hatay Temsilcisi: Hüseyin GÜLER
Büyük Çarşı İşhanı Kat:1 No:450 Iskenderun
Tel: (0326) 613 41 33

İstanbul Temsilcisi: Ramazan KANDÖKEN
Tel: (0555) 5135008
rkandoken@gmail.com
bilimveutopya@gmail.com

İzmir Temsilcisi: Nural GÜRAN
Tel: (0537) 843 55 19

Avrupa Koordinatörü: Filiz KARABULUT
filiz@bilimutopya.com.tr

Almanya Temsilcisi: Eylem DEMİREL BORAL
Frankenalle 39, 60327/Frankfurt
Tel: +4969-73918773 Faks: +4969-75009310

Belçika Temsilcisi: Ulaş SARITAŞ
Tel: 0 484 130 819
E-posta: ulas.saritas@gmail.com

Çin Halk Cumhuriyet Temsilcisi:
Nuri TÜRKKEŞ Tel: +86 1067637296

Fransa Temsilcisi: Ali Rıza TAŞDELEN
Tel: +33 675451587

İngiltere Temsilcisi: Murat METİN
Tel: +44 7939051882

İsviçre Temsilcisi: Gülay SINACI
Tel: +41 327245854 - +41 763023951

İtalya Temsilcisi: Zeynep GÜNEŞ
E-posta: zeynep-gunes@merck.com

Abone Koşulları: 6 Aylık: 35.00 TL.
Yıllık: 70.00 TL Avrupa ve Ortadoğu yıllık:
50 Euro Amerika ve Uzakdoğu yıllık: 100 \$

Abone bedelleri için, S.S. Ütopya
Kooperatif İş Bankası Beyoğlu Şubesi
Hesap No: 1022 0778251

İsviçre Hesap Numarası
Gülay SINACI
Banque Cantonale Neuchâtelaise comte
Hesap No: 1003.00.733
gulaysinaci@romandie.com
gulay_sinaci@hotmail.com

Yurtdışı Satış Fiyatı
Avrupa: 4.5 Euro
Organizator: Ulusal Haber Hiz. Prod. Orf.
San. Tic. A.Ş.
Basıldığı Yer: Analiz Basım 0212 5018287
Dağıtım: Merkez Dağıtım AŞ
ISSN 1301-6717

Devletleşmenin Türkçedeki izleri

Mustafa Kemal'in öncülüğünde başlayan Dil Devriminin 78. yılı. 27 Eylül 2010 Pazartesi günü, 78. Dil Bayramını kutladık.

Sayın Dr. Doğu Perinçek'in özgün makalesi aracılığı ile Dil Bayramının en anlamlı kutlamalarından birisini gerçekleştireceğimizi düşünerek bu sayımızı devletleşmenin Türkçedeki izlerine ayırdık. Çalışmanın özgünlüğünü Sayın Perinçek şöyle açıklıyor: Bu çalışmanın bugüne kadar tarihçilerimizin ve dilbilimcilerimizin yaptıkları çalışmalardan farkı şuradadır: Türklerde devletin oluşumu süreci, bütün bu alanlarda yapılan çalışmaların verilerine dayanılarak, özellikle de dilbilimin verileri öne çıkarılarak incelenmektedir. O nedenle bu çalışmanın varsa katkısı, yeni tarih veya dilbilimi keşiflerinde bulunmak değildir. Yapılan iş, bütün olarak toplumsal bilim verilerinin, devletin oluşumu sürecinin açıklanmasında değerlendirilmesidir. Zaten devletin oluşumunu, dar tarihçilikle, dar iktisatçılıkla, dar hukukçulukla veya içine kapanmış bir dilbilimciliğiyle açıklayamazsınız. Böyle bir girişimin bulunmamasının nedeni de budur.

Türkçede devlet kuruculuğunda en anlamlı kavramlar, Og/Ok (kanbağı, boy), Ogur, Oguz (boy lar birliği), Bodun (boy lar birliği), hatta Türk kavramlarıdır.

Og, kanbağını ifade eder ve bugünkü oğul sözcüğünün de köküdür. Ancak Eski Türkçede Ogul, yalnız erkek çocukları değil, kız çocuklarını da kapsamaktaydı. Örneğin *Orhun Yazıtları*nda erkek çocuklar için "urı oğlın" (er oğlan) ve kız çocuklar için de "kız oğlın" (kız oğlan) denmektedir. Og, zamanla boy (kabile) anlamını kazanmıştır.

Ogur/Oğur, *Divan-ı Lügat-it Türk'te* belirttiği üzere, 11. yüzyıla varmadan zenginlik ve devlet anlamlarını kazanmıştır. Og sözcüğünün, kanbağı>boy>boy lar>boy toplulukları>boy lar birliği anlamlarını içeren tarihsel bir süreçten sonra, en sonunda devlet anlamına gelmesi, başlı başına bir inceleme konusudur. Böylece, Og/Ogur, Oguz ve Bod/Bodun kavramlarının Türkçedeki macerasını izleyerek, kabile toplumundan kabileler birliğine ve devlete uzanan süreç, dilbilimiyle de açıklanabiliyor. Bu olgu, dil ile toplumsal-ekonomik-siyasal süreçler arasındaki bağlantıya gösteren, çok üretici bir örnektir... İşte bütün bu süreci, dilbilimin verilerini öne çıkararak, ancak bütün toplumsal bilimin bulgularıyla incelemeye çalışacağız.

Dosyamızın diğer makalesi Kayrat Gabithanulı'nın "Çin'de Orhun Yazıtları üzerine incelemeler" başlıklı çalışması. Makaleyi Türkçeleştiren sayın Doç. Dr. Abdülvahap Kara'ya da teşekkür ediyoruz.

Bilim ve Ütopya'da yeni sayfalar

Bilim ve Ütopya ilk sayısından itibaren ele aldığı konular, okurlarına sunduğu özel dosyalar ve gerçekleştirdiği sempozyumlar, kurslar, çalıştaylar vb. etkinlikler ile aydınlanma mücadelesine önemli katkılarda bulunmuştur, birçok ilki gerçekleştirmiştir. Bilim ve Ütopya'nın önemli bir özelliği de önceki başarıları ile yetinmemesidir, kendisini sürekli geliştirmeyi hedeflemesidir. İşte bu hedef doğrultusunda dergimizin niteliğini önemli ölçüde arttıracaklarını düşündüğümüz bazı kararlar aldık. Bu kararları hızla gerçekleştirmeye başladık.

İşte ilk haberler...

Sayın Prof. Dr. Remzi Demir'in hazırladığı **"Eskimeyen Kitaplar"** sayfamız ağustos sayımızdan itibaren

yayınlanmaya başladı. Sayın Remzi Demir hazırlamakta olduğu sayfayı şöyle anlatıyor: Bazı kitaplar vardır ki düşünce tarihçileri tarafından çok iyi tanınmış ve değerlendirilmiş ve bu yüzden düşünce tarihleri genellikle bunlar üzerinden yazılmıştır. Böyle olması da çok doğaldır... Ancak düşünce tarihini yalnızca bu kitaplar üzerinden okumak ve yorumlamak ne kadar doğrudur? Doğu'nun ve Batı'nın büyük yapıtları derinden incelendiğinde, bunların içinde yer tutan ve aceleyle "yeni" olarak nitelendirilen bilgilerin ve görüşlerin hiç değilse bir kısmının (bize göre büyük bir kısmının) köklerinin çok eskilere uzandığı görülecektir; öyle ki muhtelif nedenlerle şöhreti yakalama fırsatı bulamamış bazı bilgiler veya filozoflar, küçük yayınevleri tarafından basılmış veya hiç basılmamış kitaplarında, "büyük hakikatler" alçak gönüllü olmakla birlikte oldukça belirgin bir biçimde dile getirmiş olabilirler. "Eskimeyen Kitaplar" işte bu kitapları sizlere tanıttacaktır.

Sayın Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan'ın editörlüğünde, Arş. Gör. Ömer Anlı'nın katkıları ile hazırlanacak olan **"Bilimin Tarihi ve Felsefesi"** sayfamız elinizdeki sayımızdan itibaren yayınlanmaya başladı. Sayın Melek Dosay Gökdoğan editörlüğünü yaptığı sayfanın içeriğinde yer alacakları ve hedeflerini şöyle anlatıyor: Öncelikle bilim tarihi ve bilim felsefesi tanıtılacak, sonrasında İlk Çağ, Orta Çağ ve Modern Çağlar da matematik, astronomi ve doğa bilimleri alanlarında ortaya çıkan kalburüstü gelişmeler ve bunların bilgi anlayışında doğurduğu değişimler temelinde bilim felsefesi konuları ve problemleri, anlamlarıyla birlikte kronolojik olarak sunulacaktır. Uygarlıklar bağlamında ise, Mezopotamya, Mısır, Çin, Hint, Helen, Helenistik, Roma, İslâm, Osmanlı, Rönesans Avrupa, Aydınlanma Avrupa, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa uygarlıkları sosyal karakterleriyle birlikte bu yazı dizisinde yer alacaktır. "Bilim Tarihi ve Felsefesi"ni benzerlerinden ayıran karakteristiğinin, dilimizde bilim felsefesini ilk defa bilim tarihiyle buluşturmasında, kaynaştırmasında bulunabileceğini düşünüyoruz.

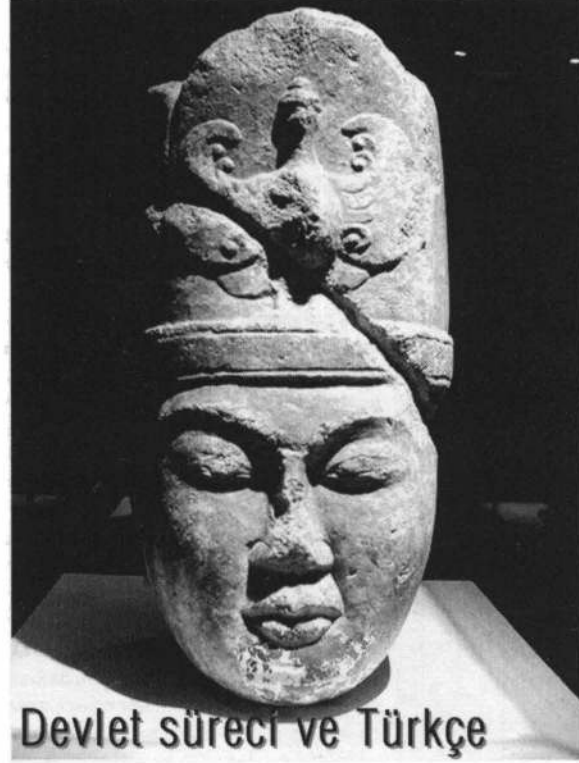
Sayın Prof. Dr. Nurdan İnân'ın editörlüğünde hazırlanacak olan **"Doğa Tarihinden Notlar"** sayfamızı ise kasım sayımızdan itibaren okuyabileceksiniz. Sayın Nurdan İnân bu sayfayı şöyle tanıtıyor: Bu dizide, doğanın temel taşları, bunlar arasındaki ilişkiler gibi biyolojik ve jeolojik tarihle ilgili konular ele alınacak. Dünyada kimyasal evrim öncesinde neler oldu? Organik çorba hakkında neler biliyoruz? İnorganik evrimden-organik evrime geçiş, moleküler biyoloji ve organik evrim, RNA molekülleri ve gen. Çeşitlenme ve işleyiş mekanizmaları... Bu dizide dünyanın jeolojik tarihini oluşturmada en önemli aktörler olan fosiller önemli bir yer tutacak. Çünkü fosiller, yaşadıkları jeolojik dönemlerin tanıkları ve bulduğunuz anda da, artık doğa tarihinin kanıtları oluyorlar. Bu nedenle sık, sık bahsedeceğimiz fosil kanıtların nasıl oluştuğunu anlatarak başlayacağız yazı dizimize. Sonra, ülkemizdeki ve dünyadaki önemli fosil alanlarında gezeceğiz birlikte. Bunlar içinde jeolojik miras niteliğinde olanları, doğa tarihi müzeleri ve dünya harikaları gibi konuları ülkemizden ve dünyadan örnekleriyle göreceğiz.

Sadece bu sayfalar dahi önemli bir külliyat oluşturmaktadır.

Kaçırmamak için hemen abone olun!

BİLİM VE ÜTOPYA
ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

Adnan Menderes Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atakan HATİPOĞLU
atakanhatipoğlu@gmail.com (0 555) 475 82 45
Alyon Kocatepe Üniversitesi
Merve BEŞKARDEŞLER
m_beskardesler@hotmail.com (0 506) 979 99 13
Akdeniz Üniversitesi
Dr. Hakan ERENGİN
erengin@akdeniz.edu.tr (0 535) 852 74 15
Anadolu Üniversitesi
Deniz Eren ERİŞEN
denerer@gmail.com (0 555) 414 52 02
Ankara Üniversitesi
Yarenkür ALKAN
alkanyaren@gmail.com (0 537) 587 53 77
Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim OK
ibrahimok@beykent.edu.tr (0 532) 234 34 49
Boğaziçi Üniversitesi
Cenk ÖZDAĞ
oezdath@yahoo.co.uk (0 534) 651 11 87
Cumhuriyet Üniversitesi
Hakan SERTAN
hakansertan@hotmail.com (0 532) 335 76 96
Çukurova Üniversitesi
Bora YAĞRI
byagri@gmail.com (0 535) 942 45 25
Dokuz Eylül Üniversitesi
Serdar YURTÇIÇEK
serdaryurtcicek@hotmail.com (0 505) 298 90 70
Ege Üniversitesi
Oytun Ozan KORKMAZ
oytunoymaz@hotmail.com (0 536) 346 59 50
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Ömer ESEN
elsanebdb.91@hotmail.com (0 554) 715 27 10
Gazi Üniversitesi
Nesimi Yiğit ERYILMAZ
yigitjazz@hotmail.com (0 535) 311 81 05
Gaziantep Üniversitesi
Mehmet BALABAN
balli27b@hotmail.com (0 538) 889 45 89
Hacettepe Üniversitesi
Orçun GÖKTÜRK
robinhorçun@hotmail.com (0 554) 470 07 06
Haliç Üniversitesi
Şahin KARABIYIK
sahinkarabiyik@hotmail.com (0 535) 215 77 26
İstanbul Üniversitesi
Kardelen YILAN
kardelen_fox@otmail.com (0 536) 875 98 00
İstanbul Teknik Üniversitesi
Muzaffer ENŞER
muzaffer_enser@hotmail.com (0 533) 654 18 70
Işık Üniversitesi
Güneş ÖZTÜRK
gunesozturk@gmail.com (0 505) 948 87 70
İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü
Ercan ÖZKAN
ecoel1@hotmail.com (0 505) 289 64 30
Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mustafa AKDIŞ
makdis85@gmail.com (0 505) 880 67 77
Kırıkkale Üniversitesi
Gürkan GENÇ
gurkangenc13@hotmail.com (0 544) 577 24 19
Kocaeli Üniversitesi
Cem ŞAHUTOĞLU
cemshahutoglu@hotmail.com (0 542) 806 10 70
Koç Üniversitesi
Alp AKINCI
bakinci@ku.edu.tr (0 535) 952 30 60

■	Çivi yazısı	1
■	Forum	4
■	Kapak Dr. Doğu PERİNÇEK Devlet sürecinin Türkçe'deki izleri Oğ Oğur Oğuz Bodun ve Türk kavramlarının siyasal macerası	9
■	Kapak Kayrat GABİTHANULİ Çin'de Orhun Yazıtları üzerine incelemeler	36
■	Özcan BUZE Çevirmenlerimizin pîri Seliğ Tutuk Türkçe'ye ilk çeviriler Çince'den yapıldı	40
■	Alev ERASLAN 19. ve 20. yüzyılın kent ve kentleşme kuramları ve arkeolojide kent kavramı üzerine bir değerlendirme	45
■	Prof. Dr. Fikri AKDENİZ Osmanlı dönemi bilim tarihinden bir kesit Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832- 1901) kimdir?	55
■	Dilim'e göre / Kemal KIRAR	58

Kent ve kentleşme kuramları

- Parantez
Prof. Dr. Remzi DEMİR
Ehsan Masood ve tarihi çarpıtmak **59**
- İz Bırakanlar / Feyziye ÖZBERK
Sina Akşin:
Atatürkçü bir bilim adamı **61**
- Eskimeyen Kitaplar / Prof. Dr. Remzi DEMİR
Tertibü'l-Ulûm ve Haram İlimler **71**
- Bilimin Felsefesi ve Tarihi
Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN
Taptaze bir disiplin: Bilim Tarihi **72**
- Sağlıkta Ulusal Gündem /
Dr. Uygur ER - Dr. S. Fehmi KATIRCIOĞLU **76**
- Arkeo – Görüş / Erkan İLDİZ
Eski Çağ bankacılığında kredi ve
mevduat dışında yapılan "Diğer İşlemler" **81**
- Kitap Kurdu / İlyas KARATEPE **89**
- Çetin Ceviz / Dr. Necmi DAYDAY **95**
- Bulmaca / Semra LARÇIN **96**

Marmara Üniversitesi
Melis YALÇIN
melisyalcin89@hotmail.com (0 531) 370 47 77
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Çağrı ÖZSEMA
acagrizsema@gmail.com (0 505) 749 41 36
Mersin Üniversitesi
Melike GÜNDOĞDU
melosum@hotmail.com (0 537) 729 67 46
Muğla Üniversitesi
Gözen SORGUÇ
gozen_sorguc@hotmail.com (0 554) 370 84 19
Niğde Üniversitesi
Süleyman AÇIKGÖZ
suleymanacikgoz51@hotmail.com (0 505) 656 62 35
ODTÜ
Onurcan ÜLKER
onurcanulker@gmail.com (0506) 965 23 31
Pamukkale Üniversitesi
Gökhan GÖÇMEN
gocmengokhan@hotmail.com (0 505) 871 65 48
Sabancı Üniversitesi
Övünç UZUN
ovuncuzun@su.sabanci.univ.edu (0 505) 333 63 66
Sakarya Üniversitesi
Ahmet ÖZDEMİR
ahmetozdemir54@gmail.com (0 530) 347 01 05
Selçuk Üniversitesi
Hasan GÜNER
hasangunermail@gmail.com (0 537) 272 36 17
Süleyman Demirel Üniversitesi
Serhat ÇİĞLA
serhat.1@hotmail.com (0 506) 952 39 81
Trakya Üniversitesi
İbrahim ÇERÇİ
cerci136@yahoo.com (0 543) 811 21 77
Uludağ Üniversitesi
Veli ÇOLAK
velico83@hotmail.com (0 505) 776 14 98
Yeditepe Üniversitesi
Talat YÖRÜK
talatyoruk@hotmail.com (0 535) 841 97 37
Yıldız Teknik Üniversitesi
Utku YILMAZ
diaboloz85@gmail.com (0 538) 895 17 92

YURTDIŞI ÜNİVERSİTE TEMSİLCİLERİ

ABD
Philadelphia Üniversitesi
Tolga KARAYAYLA
E-posta: tlgkryyl@yahoo.com
Almanya (Güney Bölgesi)
Ulm Teknik Yüksek Okulu
Hakan DAĞISTANLI (hakan.d@gmx.net)
Almanya (Kuzey Bölgesi)
Münster Üniversitesi
Mustafa TOSUN (mustafatosun@gmx.net)
Çin Halk Cumhuriyeti
Guangco Congşang Üniversitesi
Alican GÖKDENİZ
alican@bilimulotopya.com.tr
İngiltere
Queen Mary, University of London
Hatice BALLIKAYA
ballikaya18@hotmail.com
Polonya
Varşova Üniversitesi
Makgorzata PILCZUK bogorzata@wp.pl
Rusya Federasyonu
Saint Petersburg Devlet Üniversitesi
Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
sotnik37@mail.ru
Suriye
Şam Üniversitesi
Canan Fatma CAN turkkan.turhan@gmail.com

Bilim ve Ütopya'da yeni sayfalar!

Bilim ve Ütopya, Prof. Dr. Nurdan İnan, Prof. Dr. Remzi Demir ve Prof. Dr. Melek Dosay Gökdoğan'ın hazırlayacakları yeni sayfalar ile artık daha canlı... Önümüzdeki sayılarda yeniliklerimiz sürecektir. Değerli yazarlarımızın sayfaları ile ilgili tanıtımlarını sizlere sunuyoruz.

Doğa Tarihinden Notlar

Prof. Dr. Nurdan İNAN

14 milyar yıl önce büyük patlama (Bing-bang) ile başlayan kozmik özden çıkış, uzayın, galaksilerin, yıldızların ve 4.6 milyar yıl önce dünyanın oluşumundaki heyecan verici hikâye, insanın ortaya çıkışı ve doğaya hâkim oluşuyla sonlanmış gibi gelir bize. Oysa doğa; biyolojik, jeolojik, coğrafik, morfolojik, iklimsel ve evrimsel tüm işlevlerini, aynen jeolojik zamanlarda olduğu gibi devam ettiriyor. Farkında olmasak da, okyanus ortası sırtlardan magmatik malzeme çıkıp, karalara ekleniyor, kıtasal levhalar hareket ediyor, denizlerdeki basınç değişiklikleri, rüzgarları ve akıntıları etkiliyor, hepsi bir olup El Ninyo gibi iklimsel felaketlere yol açıyor, çöller genişliyor, buzullar eriyor, organizmalarda yokoluşlar yaşanıyor, asteroitler yaklaşıyor, bazen teğet geçiyor, dünyanın eksen ve yörüngesi değişiyor...

Bu yazı dizisiyle; bitirilecek tahsil hayatı, bulunacak iş, ev-aile kurma, alışverişler, taksitler, ödenecek faturalar, ders çalışması gereken çocuklar gibi dünyanın merkezi sandığımız yaşam mücadelemizde koştururken, hiç aksatmadan kendi yasalalarını uygulamakta olan doğayı anlama ve anlamlandırma çabasında temel oluşturacak bilgilerle bir farkındalık ve farklılık yaratmak amaçlandı.

"Doğa Tarihinden Notlar" adını verdiğimiz bu köşede, doğanın temel taşları, bunlar arasındaki ilişkiler gibi biyolojik ve jeolojik tarihle ilgili konular olacak. Dünyada kimyasal evrim öncesinde neler oldu? Organik çorba hakkında neler biliyoruz? İnorganik evrimden-organik evrime geçiş, moleküler biyoloji ve organik evrim, RNA molekülleri ve gen. Çeşitlenme ve işleyiş mekanizmaları. Oksijen bakımından zengin atmosferi ve günümüz biyokimyasal sisteminin oluşumunu başlatan heterotrof prokaryotlar, siyanobakteriler. 3.5 milyarlık yaşlarıyla, en yaşlı fosiller olup, günümüzde de hemen hiçbir morfolojik değişiklik göstermeksizin yaşamlarını sürdüren bakteriler. Bunların, jeolojik yapıların oluşumundaki rolleri, kayalara renk verme kabiliyetleri ve organik etkileri gibi çok bilinmeyen faaliyetleri. İkel prokaryotlardan-ökaryotlara, sonrasında tek hücrelilerden-çok hücrelilere geçiş, yaşamın karalara atlaması, ozon tabakasının gelişimi, çıplak tohumlulardan çiçekli bitkilere evrim, Dünya'nın paleocoğrafik evrimi, Dünya morfolojisini şekillendiren önemli

orojenezler, Jeolojik zamanlardaki önemli toplu yokolmalar, yokolmalara neden olan olaylar. Güncel yokolma koşulları ve yokolan cinsler. Jeolojik zamanda devirlere damgasını vurup sonra tamamen yokolan trilobitler, graptolitler, ilk çeneli balıklardan itibaren balıklar, mercanlar, brakiyopodlar, ammonitler, Fusulin, Nummulit gibi önemli foraminiferler, böcekler, sürüngenler, dinozorlar, kuşlar, atlar ve fillerin evrimi gibi önemli evrim adımları. Günümüz jeolojik zamanının egemen formu olan memelilerin ve insanın evrimi. Evrim mekanizmaları ve evrimsel analiz yöntemleri gibi günümüzdeki doğa işleyişinin orkestra yöneticisi olan temel biyolojik ve jeolojik konuları heyecanlı bir serüven halinde okuyacaksınız.

Böylece, doğa tarihi ve doğanın işleyiş mekanizmalarını bilerek sondan değil, baştan başlamış olacağız. Evrimin; inorganik evrim, organik evrim ve iktisadi, sosyolojik, dilde, modada evrim gibi sosyal evrim basamaklarıyla tıkr tıkr çalıştığını göreceğiz. Ve giderek, doğa hikâyesinin başını bilmeden, son ürün olan insanın evrimine odaklanmış evrim tartışmalarının da beyhude olduğunu anlayacağız.

Dünyanın jeolojik tarihini oluşturmada en önemli aktörler olan fosiller, yazı dizisinde önemli bir yer tutacak. Çünkü fosiller, yaşadıkları jeolojik dönemlerin tanıkları ve bulduğunuz anda da, artık doğa tarihinin kanıtları oluyorlar. Bu nedenle sık sık bahsedeceğimiz fosil kanıtların nasıl oluştuğunu anlatarak başlayacağız yazı dizimize. Sonra, ülkemizdeki ve dünyadaki önemli fosil alanlarında gezeceğiz birlikte. Bunlar içinde jeolojik miras niteliğinde olanları, doğa tarihi müzeleri ve dünya harikaları gibi konuları ülkemizden ve dünyadan örnekleriyle göreceğiz. Bu arada, açıklanamayan doğa olayları ve doğaüstü olaylardan da bahsedeceğiz. Köşemizde, bir de "Bunları biliyor muydunuz?" bölümü olacak. Bu bölümde, doğa ve dünyamız hakkında ilginç olabilecek kısa notlar bulacaksınız.

Zaman zaman, farklı konuların uzmanı olan akademisyenler konuşumuz olacak. Ayrıca, sizler de önerilerinizle yazıları yönlendirebileceksiniz.

Doğa Tarihinden Notlar köşesinin Bilim ve Ütopya Dergisi'nin en çok okunan ve talep gören bölümü olması dileğimle...

Eskimeyen Kitaplar

Prof. Dr. Remzi DEMİR

Bazı kitaplar vardır ki düşünce tarihçeleri tarafından çok iyi tanınmış ve değerlendirilmiş ve bu yüzden düşünce tarihleri genellikle bunlar üzerinden yazılmıştır. Böyle olması da çok doğaldır; çünkü bu kitaplar, bilim veya felsefenin belirli bir kısmına veya tamamına ışık tutmuş ve böylece "insan aklı"nın ilerlemesine katkıda bulunmuştur.

Ancak düşünce tarihini yalnızca bu kitaplar üzerinden okumak ve yorumlamak ne kadar doğrudur?

Doğu'nun ve Batı'nın büyük yapıtları derinden incelendiğinde, bunların içinde yer tutan ve aceleyle "yeni" olarak nitelenen bilgilerin ve görüşlerin hiç değilse bir kısmının [bize göre büyük bir kısmının] köklerinin çok eskilere uzandığı görülecektir; öyle ki muhtelif nedenlerle şöhreti yakalama fırsatı bulamamış bazı bilginler veya filozoflar, küçük yayınevleri tarafından basılmış veya hiç basılmamış kitaplarında, "büyük hakikatler"i alçak gönüllü olmakla birlikte oldukça belirgin bir biçimde dile getirmiş olabilirler.

Nitekim Ortaçağ İslâm Dünyası'ndaki ilmi ve felsefi etkinlik-

lere yönelik araştırmalar geliştikçe, "yeni" kitaplar bulunmuş ve bilim tarihi ile felsefe tarihinin hiç değilse Orta Çağları ile Yeni Çağları yeniden betimlenmeye ve yazılmaya başlanmıştır.

İşte Bilim ve Ütopya'nın 2010 Ağustos sayısından itibaren yayımlamaya başladığımız "Eskimeyen Kitaplar" köşesinde, Doğu'da ve Türkiye'de yazılmış olanlar başta olmak üzere, bu türden "yeni" kitapları bulmaya ve hiç değilse bazı yönleriyle okuyucularımıza tanıtmaya çalışacağız. Böylece "tanınmış ve değerlendirilmiş kitaplar" arasındaki büyük boşlukları dolduran ve düşünce tarihine gerçeğe uygun bir çehre kazandıran "tanınmamış ve değerlendirilmemiş kitaplar" konusunda sizleri malumat sa-

hibi yapmaya çalışacağız.

Maksadımız, bu kitapların "İçindekiler" sayfasını ilginize sunmak değildir; gerçi böyle bir yaklaşım da yararlı olurdu; ancak bizim yapmak istediğimiz, bu türden kitapların verdiği ilhamla ve belirli düşünsel sorunlar çerçevesinde, düşünce tarihimize "yeni" bakışlar ve yaklaşımlar getirebilmektir.

Bilimin Felsefesi ve Tarihi

Prof. Dr. Melek DOSAY GÖKDOĞAN

"Bilimin Felsefesi ve Tarihi" dizisinin hazırlanmasındaki maksat, bilimin tarihteki gelişim sürecini ve bilimsel bilgi ile felsefi bilginin (ve hiç kuşkusuz etkinliklerin de) ilişkisini, birlikteliğini serimleyerek, insan aklının ilerleme yönünü ve bilimsel düşüncenin buna etkisini göstermektir. Böylelikle, günümüz Türkiye'sinde toplumun (özellikle gençlerin) doğru bir tarih ve bilim bilinci kazanmasına ve entelektüel birikiminin zenginleşmesine katkıda bulunma olanağına sahip olabileceğimizi ümit ediyoruz.

Bu doğrultuda, uzun soluklu olmasını beklediğimiz bu yazı dizisinde, bilim tarihi ve felsefesinin ilk çağdan itibaren yüzyıllar boyunca sergilemiş olduğu önemli dönemler ve anlar üzerinde durulacaktır. Öncelikle bilim tarihi ve bilim felsefesi tanıtılacak, sonrasında İlkçağ, Ortaçağ ve Modern çağlarda matematik, astronomi ve doğa bilimleri alanlarında ortaya çıkan kalburüstü gelişmeler ve bunların bilgi anlayışında doğurduğu değişimler temelinde bilim felsefesi konuları ve problemleri, anlamlarıyla birlikte kronolojik olarak sunulacaktır. Uygarlıklar bağlamında ise, Mezopotamya, Mısır, Çin, Hint, Helen, Helenistik, Roma, İslâm, Osmanlı, Rönesans Avrupa, Aydınlanma Avrupa, 19. ve 20. yüzyıl Avrupa uygarlıkları sosyal karakterleriyle birlikte bu yazı dizisinde yer alacaktır. "Bilimin Felsefesi ve Tarihi"ni benzerlerinden ayıran karakteristiğinin, dilimizde bilim felsefesini ilk defa bilim tarihiyle buluşturmasında, kaynaştırmasında bulunabileceğini düşünürüz.

Türkiye'nin nüfusu

Prof. Dr. D. Ali ERCAN

Petrolün tamamen bittiği, yaşam kaynaklarının daraldığı bir gezegenin bu kalabalığı kaldırabileceği çok şüpheli. İnsanlığın ivedilikle liberal kapitalist ekonomik değerlerin sloganı "sürdürülebilir kalkınma" modellerini terk edip, onun yerine "sürdürülebilir yaşam tarzı" arayışında olması gerekiyor.

Nüfus sayımının yapılmadığı son on yıldan bu yana nüfus ve buna bağlı demografik verilerde çelişkili rakamların ifade edildiği gözlemlenmektedir. Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi-ne göre Türkiye nüfusu 70 milyonla 75 milyon arasında verilmektedir; buna bağlı olarak seçmen sayısında da tutarsızlıklar vardır.

Bu çalışmada nüfus ve nüfusa bağlı parametrelerin güvenilir bir şekilde hesaplanmasına yönelik basit analitik yöntemler ele alınmıştır. Türkiye'de 1927'den beri her 5 yılda bir yapılan TC resmi nüfus sayım sonuçları elimizdedir. [DİE2004 sayfa 27] 1960'tan sonrası için resmi sayım sonuçları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

1960	27,75 milyon
1965	31,39
1970	35,61
1975	40,35
1980	44,74
1985	50,66
1990	56,47
2000	67,80

Bu değerlerden yola çıkarak ileriye doğru bir öngörü [ekstrapolasyon] yapabilmek için istatistikte uyumlama (fit) denen bir işlemle, yani deneysel verileri en iyi şekilde betimleyen bir fonksiyonun [yıl-nüfus ilişkisini en iyi veren bir matematik ifadenin] bulunmasıyla hem yıllar arasındaki nüfus değerleri [interpolasyon] hem de ileri yıllardaki nüfus değerleri hesaplanabilir. Ayrıca bu fonksiyonun irdelenmesinden, yıllık nüfus artış hızı da elde edilebilir. Populasyon gelişiminin ifadesinde en çok kullanılan bir model olan ve s harfine benzeyen şekliyle S-eğrisi (S-curve) denilen bir fonksiyona yapılan uyum tekniği aşağıda açıklanmıştır.

Hesaplamalar

Bir toplulukta (teknik terim olarak populasyon da denir) nüfus artışı genelde geometrik dizi (üssel) şeklindedir; yani her artış ya da azalış şeklindeki değişim miktarı dn/dt , t zamanındaki mevcut sayıya $n(t)$ 'ye orantılıdır:

$$dn(t)/dt = c \cdot n(t)$$

Ancak c sayısı da genelde sabit olmayıp, popülasyonun doğal koşullarda erişebileceği en üst sınıra (N) yaklaşma derecesine orantılıdır. s sabit bir sayı olmak üzere

$$c = s \cdot (N - n)$$

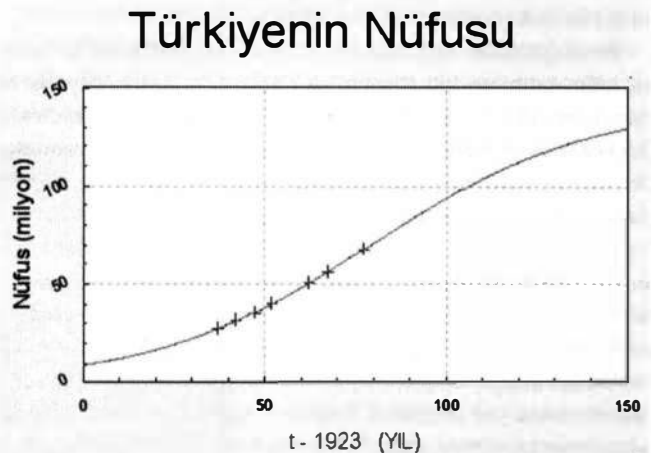
eşitliği yazılabilir. Bu iki denklemin ortak çözümünden herhangi bir t zamanındaki populasyon sayısını üç parametreyle veren ve grafiği S- şeklindeki genel ifade bulunmuş olur:

$$n = N / [1 + a \cdot \exp(-b \cdot t)]$$

Elimizde belli zamanlarda yapılmış nüfus sayım sonuçlarını kullanarak, yani deneysel sonuçların teorik eşitliğe uyumlamak (fit) işlemiyle, bilinmeyen parametreler N, a ve b'yi hesaplayabilir ve nüfusu (n) ve nüfus artış hızını (c) güvenilir bir şekilde hesaplayabiliriz. Yukarıdaki tabloda verilen genel nüfus sayım sonuçlarını fit işlemine soktuğumuzda, bu eşitliğin nümerik şeklini elde ediyoruz:

$$n = 141,07632 / [1 + 14,224519 \cdot \exp(-0,033499688 \cdot (t - 1923))]]$$

1923 yılı başlangıç yılı t=0 alınarak, bu formülle hesaplanmış nüfus gelişim grafiği (kırmızı çizgi) ve 1960-2000 arasındaki 7 genel sayımdan alınan sonuçlar (+ işareti) aşağıdaki şekilde gösterilmektedir. [1980 sayımı kullanılmadı]* Hesaplanan değerler sayım sonuçları ile $\pm$ % 0,5 hata aralığında örtüşmektedir; dolayısıyla 2040 yıllarına kadar yapılacak hesap sonuçlarının $\pm$ %1 hata ile güvenilir olacağını söyleyebiliriz.

* fit ve sayım sonuçları arasındaki kabul edilebilir istatistik hatanın ötesinde bir farktan anlaşıldığına göre "1980 yılı nüfus sayımında yaklaşık 1,15 milyon kişi eksik sayılmıştır" diyebiliriz..bu nedenle 1980 yılı verileri fit işlemine dahil edilmemiştir. æ

Bu yöntemle hesaplanan nüfus ve nüfus artış hızı aşağıdaki tabloda verilmektedir. Ayrıca ortalama yaşam süresi Y ve kadın başına çocuk sayısı d bu tabloda verilmektedir. Bu iki parametrenin nasıl hesaplandığı aşağıda açıklanmaktadır.

Yıl	n milyon	c binde	Y yıl	d
1990	56,475	20,2	51,4	3,10
2000	67,877	17,4	57,0	3,05
2010	79,640	14,6	63,3	2,98
2020	90,909	11,9	69,7	2,89
2030	101,15	9,4	75,6	2,77

Bu tabloda görüldüğü gibi nüfus artış hızı 1990'da binde 20'lerden 2030'da binde 9'a doğru azalmakta ve ortalama yaşam süresi de yılda yaklaşık 0,6 yıl artış ile 51 yıldan 76 yıla doğru yükselmektedir.

Ortalama yaş ve ortalama yaşam süresi

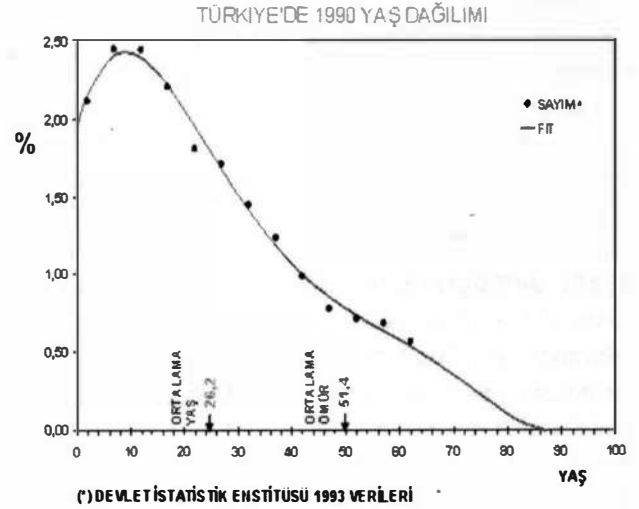
Ortalama yaşam süresi her nüfus sayım sonucunda Nüfus İdaresi Genel Müdürlüğü tarafından belirlenip yayınlanan yaş dağılım fonksiyonundan elde edilebilir. Bu yaş dağılım değerlerine, örneğin $f(y) = \{ \sum a_i y^i \mid i = 0, 1, \dots, 5 \}$ şeklinde 6 parametrelili bir polinomla, uyumlama yapılır ve belirlenen parametre değerleri kullanılarak ortalama yaşam süresi Y aşağıdaki şekilde hesaplanır:

$$Y = \int_0^{\infty} y \cdot f(y) dy / \int_0^{\infty} f(y) dy$$

1990 ve 2000 yıllarındaki genel nüfus sayımı sonuçlarından elde edilen yaş dağılımları kullanılarak hesaplanan ortalama yaşam süreleri (Dikkat! Bu doğum anında beklenen yaşam süresi değil; bir yıl içerisinde ölenlerin ölüm yaşları ortalamasıdır.) yukarıdaki tabloda gösterilmiştir. Aşağıdaki grafikte örnek olarak alınan 1990 yılı yaş dağılım fonksiyonundan hesaplanmış ortalama yaşam süresi ve ortalama yaş sonuçları görülüyor. İntegral O'dan maksimum y -değeri aralığında-dır. 1990 yılında yaşayanların ortalama yaşı

$$y = \int_0^{\infty} y \cdot f(y) dy / \int_0^{\infty} f(y) dy$$

formülünden $y = 26,2$ olarak hesaplanmıştır. Ortalama yaşam süresi $Y = 51,4$ olarak bulunmuştur; bu değer, beklendiği gibi, ortalama yaşı yaklaşık 2 katıdır. Bu hesaplamalara göre, Türkiye'nin nüfusunun 2029 yılında 100 milyon sınırını aşacağını ve üst sınır olarak geniş zaman içerisinde 140 milyon altında kalacağını söyleyebiliriz.

Yaş dağılım fonksiyonunu belirleyen parametrelerden a_0 yaklaşık olarak $1/Y$ 'dir. Bir yıl [birim zaman] içerisinde doğanların $[D]$ ve ölenlerin $[Ö]$ farkının yılın başındaki nüfusa $[n]$ bölümü olarak ifade edilen nüfus artış hızı $c = (1 + c)$ (çoğalma katsayısı) aynı zamanda ortalama yaşam süresi Y ve kadın başına çocuk sayısı d ile ilintilidir. Ortalama ömür süresi içerisinde bir kadının d kadar çocuk doğurmasına karşılık 2 kişi, kendisi ve eşi eksilecek, net artış $d - 2$ olacaktır; dolayısıyla Yıllık artış oranı $c = (D - Ö) / n$ veya $c = (d - 2) / Y$ bağıntısıyla verilebilir. $d = Y_k \times D / n_k$ dir. Burada Y_k n_k kadın popülasyonunda ortalama yaşam süresi ve kadın nüfustur. Kadın/erkek ortalama yaşam sürelerinin ve popülasyon içerisindeki oranlarının eşit olduğu varsayılır ve düzenli bir modellemeye oturtulamayan göçler hesap dışı tutulursa, yıllık kaba doğum ve ölüm oranlarını aşağıdaki eşitliklerle verebiliriz:

$$\text{Yıllık doğum oranı: } D / n \approx 1 / Y + c / 2$$

$$\text{Yıllık ölüm oranı: } Ö / n \approx 1 / Y - c / 2$$

Yıllık doğum(ölüm) oranı ve yıllık nüfus artış hızı biliniyorsa bu eşitliklerden popülasyonun ortalama yaşam süresi de hesaplanabilir. Genel olarak bir toplumda kadın erkek ortalama yaşam süreleri ve toplum içerisindeki nüfus oranları eşit değildir; örneğin dünya genelinde verilen istatistiklere göre kadınların toplam nüfus içerisindeki oranı erkeklere göre %2-%3 daha az, buna karşın kadınlarda ortalama yaşam süresi, değişiklik göstermekle beraber, genelde erkeklerden %2 - %3 daha yüksektir. Bu nedenle $c = (d - 2) / Y$ eşitliğinde 2 yerine yaklaşık değer 2,05 almak gerekir.

Bir toplulukta kadın ve erkek nüfus oranlarını f_k ve f_e ortalama yaşam sürelerini Y_k ve Y_e olarak gösterirsek yukarıdaki formüllerimiz genel şeklini alır:

$$\text{Yıllık nüfus artış hızı } c = [d - 1 - (f_e \cdot Y_k) / (f_k \cdot Y_e)] / Y_k \text{ veya bu eşitlikten}$$

$$- \text{Kadın başına çocuk sayısı } d = c \cdot Y_k + 1 + (f_e \cdot Y_k) / (f_k \cdot Y_e) \text{ olarak yazılabilir.}$$

Yıllık doğum hızı $D/n = c \cdot f_k + (f_k / Y_k) + (f_e / Y_e)$ olur. Bu eşitlikle aynı zamanda erkek ve kadın ortalama yaşam süreleri arasında da bir bağıntı kurulmuş demektir.

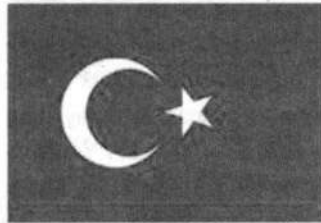
- Ortalama yaşam süresi Y aynı zamanda $Y = (f_k \times Y_k) + (f_e \times Y_e)$ koşulunu da sağlayacak şekilde (+ %0,5 ten küçük bir hata ile) şu eşitlikten hesaplanabilir:

$$Y = 2 / [2 (D/n) - c]$$

Dünyada demografik durum

Ülkelerin hükümetlerinden alınan resmi istatistik rakamlarına dayandırılan küresel istatistiklere göre 2010 yılı itibarıyla dünya nüfusu 6,84 milyara erişti. Yıllık doğum hızı 0,020 ve yıllık nüfus artış hızı binde 11,35'tir. Ortalama yaşam süresi 69,6 yıl (Erkeklerde 68,0 ve kadınlarda 71,2) ve kadın başına ortalama çocuk sayısı 2,86 olarak hesaplanmaktadır (Dünya nüfusunun yaklaşık % 15'ini oluşturan gelişmiş toplumlarda kadın başına çocuk sayısı 2'nin altında, geri kalan toplumlar da 3'ün üzerindedir). Bu istatistiklerin güvenilirlik derecesinin

yüksek olamayacağını akılda tutmak gerekir; (örneğin 2010 yılı için Türkiye'de 80 milyon olan nüfus TÜİK tarafından 74 milyon olarak verilmektedir) nitekim 2009 yılı için yine küresel istatistik verilerinden hesaplanan ortalama yaşam süresi 67,6 idi. Bir yıl içerisinde dünya ortalama yaşam süresinin 2 yıl artış göstermesi pek inandırıcı gelmiyor (hemen hemen dünya ortalaması parametreleri olan Türkiye'de ortalama yaşam süresinin yıllık artışı 0,6 yıl olmuştur). Muhtemelen dünyada ortalama yaşam süresi 68 yıldır. 2010 yılı sonunda dünya nüfusunun 6,87 milyar olacağı öngörülüyor. Bu gidişle, 2040-2050 yılları arasında dünya nüfusunun 10 milyar sınırına dayanacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Petrolün tamamen bittiği, yaşam kaynaklarının daraldığı bir gezegenin bu kalabalığı kaldırabileceği çok şüpheli. İnsanlığın ivedilikle liberal kapitalist ekonomik değerlerin sloganı "sürdürülebilir kalkınma" modellerini terk edip, onun yerine "sürdürülebilir yaşam tarzı" arayışında olması gerekiyor.

I. ULUSAL TIP GÜNLERİ SEMPOZYUMU

18-19 Aralık 2010, Dokuz Eylül Üniversitesi Sabancı Kültür Sarayı, İZMİR

Düzenleme Kurulu:

Doç. Dr. Uğur Koca, Prof. Dr. Erdener Özer, Prof. Dr. Hamit Hancı, Prof. Dr. Ramazan İnci, Doç. Dr. Çimen Olguner, Prof. Dr. Recep Akdur

18. Aralık 2010

Açılış Oturumu (Hasan Tahsin Salonu)

Başkan: Doç. Dr. Uğur Koca

İstiklal Marşı ve Saygı Duruşu

Doç. Dr. Uğur Koca - Açılış Konuşması

Prof. Dr. Mehmet Füzün - Açılış Konuşması

Prof. Dr. Hamit Hancı - Tıbbın Sembolu Yılan ve Hikayesi

Doç. Dr. Kemal Arı yönetiminde Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü - Hikmet Boran Belgeseli

Atatürk Oturumu (Hasan Tahsin Salonu)

Başkan: Doç. Dr. Kemal Arı

Prof. Dr. Bingür Sönmez - Dolmabahçe'de son 15 gün

Prof. Dr. Kerem Doksat - Atatürk Bize Neden Dogmalar

Bırakmadı: Bilimsel Düşünce ve Epistemoloji

Prof. Dr. Mesut Hakkı Çaşın - Atatürk'ün Bağımsızlık ve

Dış Politika Anlayışı

Doç. Dr. Kemal Arı - Atatürk'ün Eğitim Bakanı Mustafa Necati'nin Ölümü Sonrasında Tıp Eğitimi Konusunda Türkiye'de Tartışmalar ve Bu Olayın Üniversite Reformu Üzerindeki Etkileri

Prof. Dr. Ferit Bernay - Atatürk Aydınlanmasının Üniversiteye Etkileri

Yrd. Doç. Dr. Eren Akçicek - Atatürk Dönemi Sağlık Devrimi, 1920-1938

Tıp Tarihi Oturumu (Hasan Tahsin Salonu)

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Eren Akçicek

Yrd. Doç. Dr. Eren Akçicek - Tıbbiyyenin Yurtseverliği

Yrd. Doç. Dr. Melih Tinal - Kurtuluş Savaşı'nda Hekim Milletvekilleri ve Çalışmaları

Dış Hekimi Yener Oruç - Atatürk'ün Fikir Fedaisi; Dr. Reşit Galip

Burhan Tükel - Sağlık Sorunları Çerçevesinde Milli Türk Tıp Kongreleri

Okt. Alev Gözcü - Sağlık Bakanlığı Raporlarına Göre Cumhuriyetin İlk On Beş Yılında Sağlık Alanında Yapılanlar

Prof. Dr. Nejat Akar - Anadolu'da Bir Çocuk Doktoru : Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein

Yrd. Doç. Dr. A. Mehmet Efendioğlu - Öncü Bir Cumhuriyet Doktoru: Dr. Cemalettin Atamer ve Edremit Verem Savaş Derneği'nin Çalışmaları

Oğ Oğur Oğuz Bodun ve Türk kavramlarının siyasal macerası

Devlet sürecinin

Türkçedeki izleri

Devlet teorisi, tarihin, kazıbilimin, ekonominin, halk biliminin, toplum bilimin, dil bilimin verileriyle yapılır. Bu çalışmada, Türklerde devletin oluşumu süreci, bütün bu alanların, özellikle de dilbilimin verilerine dayanılarak incelenmektedir.

GİRİŞ

Toplum biliminin bütünlüğü

Bu çalışmada bostana girildiği düşünülebilir. Bir bakıma doğru, tarihçilerin ve dilbilimcilerin alanına girilmiştir. Ancak çalışmanın asıl alanı, devlet teorisidir. Öğrencilik dönemi sayılmazsa, üniversitedeki akademik çalışma yıllarından beri, devlet teorisi/genel kamu hukuku veya belki biraz daha geniş anlamıyla siyaset bilimi alanında çalışıyorum. Özel olarak da Türklerde devletin oluşumu ve yeniden örgütlenmesi (devrim) süreçlerini inceledim. 2010 yılındayız; 46 yıl oluyor.

Devlet teorisi, tarihin, kazıbilimin, ekonominin, halk biliminin, toplum bilimin, dil bilimin, bütün toplum bilimlerinin verileriyle yapılır. Aslında toplum bilimini böyle parça parça etmek de bilimsel değildir. Ama özellikle Amerikan bilimciliğinin etkisiyle bilim adamlarının sık sık kendi uzmanlık alanlarına vurgu yaparlar. Başka dallardaki uzmanlıklara iltifatla bulunurken bile, sonuç olarak bilimin bölünmesini alkışlamış olurlar. Bu gös-

teriler, aslında yapılan işin bilimselliği konusunda da bir fikir vermektedir. Ekonomi bilmeyen hukukçu veya tarihçilerin, tarihle ilgilenmeyen toplum bilimcilerin ürünleri görülmektedir.

Çalışmalar özel alanlara kuşkusuz odaklanacaktır. Ancak bir tek toplum bilimi vardır. Bu bilime, İbn Haldun'un tanımladığı "bilimlerin anası" içeriğiyle *Tarih* adını verebiliriz veya *Tarihsel Materyalizm* de diyebiliriz.

Bu çalışmada kuşkusuz tarih veya dilbilimi yanırları vardır. Bunların ortaya konması bilim tutkusu olan herkesi sevindirir. Doğruya yaklaşmanın başka

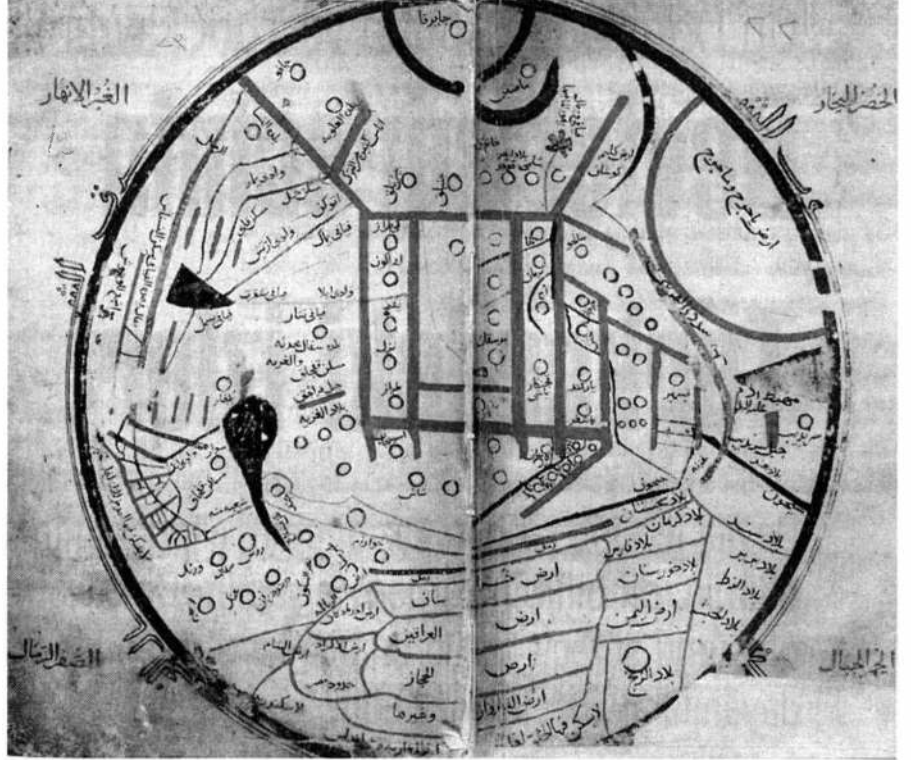
Çalışmalar özel alanlara kuşkusuz odaklanacaktır. Ancak bir tek toplum bilimi vardır. Bu bilime, İbn Haldun'un tanımladığı "bilimlerin anası" içeriğiyle Tarih adını verebiliriz veya Tarihsel Materyalizm de diyebiliriz.

Oğ kökünden,
kanbağı>boy>boylar>boy
toplulukları>boylar
birliği anlamlarını içeren
tarihsel bir süreçten
sonra, en sonunda
devlet anlamına gelen
kavramların türemesi,
dil ile toplumsal-
ekonomik-siyasal
süreçler arasındaki
bağlantıya gösteriyor.

bir yolu da bulunmuyor. Ancak bu çalışmanın bugüne kadar tarihçilerimizin ve dilbilimcilerimizin yaptıkları çalışmalarından farkı şurdadır: Türklerde devletin oluşumu süreci, bütün bu alanlarda yapılan çalışmaların verilerine dayanılarak, özellikle de dilbilimin verileri öne çıkarılarak incelenmektedir. O nedenle bu çalışmanın varsa katkısı, yeni tarih veya dilbilimi keşiflerinde bulunmak değildir. Yapılan iş, bütün olarak toplumsal bilim verilerinin, devletin oluşumu sürecinin açıklanmasında değerlendirilmesidir. Zaten devletin oluşumunu, dar tarihçilikle, dar iktisatçılıkla, dar hukukçulukla veya içine kapanmış bir dilbilimciliğiyle açıklayamazsınız. Böyle bir girişimin bulunmamasının nedeni de budur.

Tarihçiler, devlet sürecinin olaylarını sıralıyorlar. Kazıbilimcileri ve halkbilimcileri, devlet ve uygarlığın eşliğindeki halkların hayatlarını açıklayan maddî araçları ve emek ürünlerini inceliyorlar. Ekonomi tarihçileri, bu süreçlerde toplumların maddî ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik faaliyetini araştırıyorlar. Toplum bilimcileri, kabile örgütlenmesi, kanbağının çözülmesi, sınıflara bölünme olaylarını inceliyorlar. Dilbilimcileri, yazılı belgelerden hareketle sürecin dildeki yansımalarını açıklıyorlar. Ama bu çalışmaların hiçbirinde, bütün bu dallara bölünmüş olan bilimsel verilere dayanılarak, Türklerde devlet nasıl oluştu sorusunun kapsamlı bir cevabı verilmiyor.

Oğuz veya Bodun olarak örgütlenme, devletin de çekirdeğini oluşturur. Nitekim Orhun Yazıtları'nda Bodun kavramı, boylar birliğinin ötesinde yer yer devlet anlamında da kullanılmaktadır: "Bu yirte olurup Tabgaç bodun birle tüzültüm."

Oğur/Oğur, Divan-ı Lügat-it Türk'te belirtildiği üzere, 11. yüzyıla varmadan zenginlik ve devlet anlamlarını kazanmıştır.

Hatta bu cevabın verilmesinden kaçınıyor ve buna da uzmanlık deniyor. Yer yer değinmeler, bir ucundan tutan açıklamalar yok değil. Ancak biz, bütün uzmanlık alanlarının bulgularını kullanan kapsamlı bir açıklamadan söz ediyoruz. Bilimsel kanıtlama ve usavurmanın böyle olması gerekir.

Kuşkusuz bilim adamlarımız Türklerde devletin oluşması sorusuna yer yer değinmişlerdir; ama kapsamlı bir bilimsel açıklama yapılmamıştır. Bilim en sonunda, maddî olayların ve süreçlerin bağlantılarının açıklanmasıdır; bu süreçlerin bütünlüğünün kurulmasıdır. Bilim, eldeki veriler arasındaki ilişkilerin keşfedilmesi, bilgilerin bilimsel bir teoriye hareketle sınıflandırılması, sıraya konması, sistemli hale getirilmesidir. Toplum bilimi, alanlara bölündüğü zaman bu yapılamıyor. Çünkü nedensellikler, olaylar arasındaki bağlantılar, bizim bilimi böldüğümüz gibi, bölük pörçük değil. Biz ne kadar bölersek böle-

lim, hukuk iktisatla, tarih toplum bilimiyle, siyaset örneğin dille bağlantısını sürdürüyor. Hayat, bizim bilimi dallara ayırmamızı dinlemiyor. Ama biz, hayattan kopmuş, dolayısıyla yanlış ve eksik bir bilim yapmış oluyoruz.

Sanıyorum, Türklerde devletin oluşumu sürecini özel olarak inceleyen ilk çalışma, 1972-1973 yıllarında yazılan *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*'tir.(1) Bu kitaba ideolojik/siyasal tartışmaya yönelik yanlış bir isim verdiğimi düşündüğüm için, daha sonraki basımlarında, *Orta Asya Kavimlerinin Tarihsel Gelişmeleri* altbaşlığıyla bir düzeltme girişiminde bulundum. Ancak daha özel alanı içeren başlık, *Türklerde Devletin Oluşması* diye ifade olunabilir. Daha sonra 1980'li yılların ürünü olan *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet* kitabıyla çalışmaları sürdürdüm.(2) 2000'li yıllarda yazılan *Orta Asya Uygarlığı* ise, Orta Asya'da devletin oluşmasına aynı sürecin diğer cephesinden, yani uygarlığın oluş-

1) Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, birinci basım, Aydınlık Yayınları, İstanbul, Aralık 1976; Geliştirilmiş beşinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 2003.

2) Doğu Perinçek, *Osmanlı'dan Bugüne Toplum ve Devlet –Sivil Toplumculuğun Eleştirisi-*, Birinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 1985; Geliştirilmiş dördüncü basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Temmuz 2009.

ması açısından bakmaktadır.(3) Kuşkusuz bu üç kitap, çok sayıda bilimsel yazının geliştirilmesiyle ortaya çıktı. O nedenle üzerlerindeki yayın tarihlerinin öncesindeki çalışmaların olgunlaştırılmasının ürünleridir.

Uzmanlık açısından

Kuşkusuz bu çalışmanın uzmanlık açısından da bir özelliği var. Bugün Türk diye andığımız çeşitli boy topluluklarında, başlangıçta kanbağını ve kabile örgütlenmesini ifade eden kavramların, devlet kurma sürecindeki anlam değişiklikleri incelenmemiştir.

Türkçede devlet kuruculuğunda en anlamlı kavramlar, Og/Ok (kanbağı, boy), Ogur, Oguz (boyalar birliği), Bodun (boyalar birliği), hatta Türk kavramlarıdır.

Og, kanbağını ifade eder ve bugünkü oğul sözcüğünün de köküdür. Ancak Eski Türkçede Ogul, yalnız erkek çocukları değil, kız çocuklarını da kapsamaktaydı. Örneğin *Orhun Yazıtları*nda erkek çocuklar için "urı oğlan" [er oğlan] ve kız çocuklar için de "kız oğlan" [kız oğlan] denmektedir. Og, zamanla boy (kabile) anlamını kazanmıştır.

"Ok" ve "Oğuz" arasındaki ilişkinin kesinliği, öncelikle *Orhun Yazıtları*'ndan saptanıyor.

Ogur/Oğur, *Divan-ı Lügat-it Türk*te belirtildiği üzere, 11. yüzyıla varmadan zenginlik ve devlet anlamlarını kazanmıştır. Og sözcüğünün, kanbağı>boy>boyalar>boy toplulukları>boyalar birliği anlamlarını içeren tarihsel bir süreçten sonra, en sonunda devlet anlamına gelmesi, başlı başına bir inceleme konusudur. Böylece, Og/Ogur, Oguz ve Bod/Bodun kavramlarının Türkçe içindeki macerasını izleyerek, kabile toplumundan kabileler birliğine ve devlete uzanan süreç, dilbilimiyle de açıklanabiliyor. Bu olgu, dil ile toplumsal-ekonomik-siyasal süreçler arasındaki bağlantıya gösteren, çok üretici bir örnektir.

Türk kavramı da, tıpkı Og, Ogur, Oguz, Bodun kavramları gibi, Türklerin devletleşme ve uygarlaşma süreciyle bağlantılıdır. Türk kavramı, Türklerin türemesi ve töreli hale gelmeleri, devlet halinde örgütlenmeleri ve devletin yaptırım gücüyle uygulanan hukuku oluşturmalarıyla ilişkili olarak gelişmiş ve anlamlar yüklenmiş gözüküyor. Bu açıdan Türk, bir bakıma Öntürkün devlet kurmuş, uygarlaşmış olanıdır.

İşte bütün bu süreci, dilbiliminin verilerini öne çıkararak, ancak bütün toplumsal bilimin bulgularıyla incelemeye çalışacağız.

OĞUR OĞUZ VE BODUN

Oğur/Oğuz kavramının kökeni

Önce Oğur/Oğuz kavramının sözcük anlamı ile belli bir boyalar topluluğunu adlandıran özel anlamını birbirinden ayırmak gerekiyor.

Oğur/Oğuz sözcüğünün kökeni konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu sorun çözülmüştür.

Önce artık itibar edilmeyen tezlerden başlayalım.

Baskakov, Oğuzun "düşünmek" anlamına gelen "ö" kökünden geldiğini ileri sürmüştür.(4)

Pelliot gibi tarihçiler, 1930'larda,

Eski Türklerde örgütlenmenin adı, kavmin adı olmuştur.

Bunun ilk örnekleri Ogur/Gur kökenli adlandırmalardır:

Onugur, Utrigur, Kutrigur, Şaragur vb.

Oğuzun, "ilk süt" anlamında hâlâ dilimizde yaşayan "ağuz" sözcüğünden geldiğini savunmuştur.

Sinor gibi bazı tarihçiler, Oğuz kavramını köken olarak "Öküz" sözcüğüne bağlamışlardır.(5)

Sinor'un görüşüne itibar edilerek, 2009 yılı sonlarında, Haber Türk televizyonunda, yine *Tarihin Arka Odası* programında, Oğuz'un Öküz Irmağı'yla bağlantısı savunuldu. Oysa programa e-posta yollayarak Oğuz'un "Og/Ok" sözcüğünden geldiğini savunan izleyici haklıydı.

Ogur/Oğuzun boy anlamına gelen "Og/Ok" sözcüğünün çoğulu olduğu, yani "Oklar (Boylar)" anlamına geldiği artık tartışma konusu değildir.

Bugün dilimizde yaşayan "oğul", "oğlan", "oğuş" gibi kanbağını dile getiren sözcüklerin kökeni de aynıdır. Bu

Ziya Gökalp, Oğuz'un ilk hecesindeki "Ok" sözcüğünün "boy/aşiret" anlamına geldiğini saptamakta; ancak Oğuz sözcüğünü bütün olarak, "Ok tuz", yani Ok eri=aşiret eri diye açıklamaktadır.

3) Doğu Perinçek, *Orta Asya Uygarlığı*, Birinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Nisan 2005; Genişletilmiş ikinci basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2008.
4) N.A.Baskakov, "Oğuz Kağan Etimolojisi Üzerine", *İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.XXIV-XXV, İstanbul 1980-1986.
5) D. Sinor, "Oğuz Kağan Destanı Üzerindeki Bazı Mülâhazalar", *İ.Ü.E.F. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, c.IV, İstanbul 1950.

açıdan Oğuzun kökünü "Og" veya "Ok"a bağlayan Faruk Sümer, Gumiliev, Zeki Velidi Togan, Ziya Gökalp, Ekber Necet, Golden, Hamilton, Ahmet B. Ercilasun gibi bilim adamlarının görüşü geçerlidir.(6)

"İlk süt" anlamındaki "ağuz" sözcüğünün de kanbağıyla ilgisi nedeniyle aynı kökten geldiği düşünülebilir.

"Ok" ve "Oğuz" arasındaki ilişkinin kesinliği, öncelikle Orhun Yazıtları'ndan saptanıyor. Yazıtlar'da Tokuz Oğuz, Üç Oğuz, Sekiz Oğuz, yanında On Ok, Dokuz Tatar, Üç Karluk gibi boy birliklerinin adları veriliyor. Buradan da anlıyoruz ki, "Ok" sözcüğü "Boy" kavramının karşılığıdır.

Ziya Gökalp, Oğuz'un ilk hecesinde ki "Ok" sözcüğünün "boy/aşiret" anlamına geldiğini saptamakta; ancak Oğuz sözcüğünü bütün olarak, "Ok tuz", yani Ok eri=aşiret eri diye açıklamaktadır. Bu görüş, bilimsel çevrelerde bir yankı yaratmamıştır.(7)

Türkçede -lar ve -ler çoğul eklerinden başka daha eski tarihlerde -z çoğul ekinin de bulunduğu bilinmektedir. Biz (ben-i z=biz) ve siz (sen-iz=siz) gibi birinci ve ikinci çoğul kişiler yanında ikiz, üçüz, dördüz, beşiz gibi çoğul sözcüklerin bu -z çoğul ekiyle oluştuğu meydandadır. Üç Oğuz, Tokuz Oğuz, Sekiz Oğuz, Üç Oğuz gibi boy lar topluluğunun adlarının kökeninde de bu -z çoğul ekinin bulunduğu açıkça anlaşıyor.

Çin ve Arap kaynakları da, Oğuz sözcüğünün boy lar anlamına geldiğini doğruluyorlar. Çin'in ünlü hanedan tarihlerinde, Tokuz Oğuz ismi, Çinceye çevrilerek Dokuz Boy diye anılıyor. Aynı şekilde On Oklar, Çinceye çevrilerek On Boy deniyor. Buradan da anlaşılmakta-

Zeki Velidi Togan, Ogur/Yugur isminin Milattan önceki zamanlarda Türk adının yerini tutan bir kapsamda olduğu kanısındadır ve Oğuz adından önce olduğunu belirlemektedir.

dır ki, Oğuz ve Oklar sözcüklerinin Çince karşılıkları aynıdır: Boylar. Arap kaynaklarındaki adlandırmalar da, Guz/Oğuz sözcüğünün Arapça karşılığının boy lar (oklar) olduğunu göstermektedir.

Oğur-Oğuz ilişkisi

Ogur ve Oguz sözcükleri aynı anlama gelmektedir. Reşidüddin Fazlullah'ın Oğuzname'sinin bazı elyazma örneklerinde Oğuz yerine Oğur yazmaktadır.(8)

Ogur adına ilk kez MÖ 3. yüzyılda Çin kaynaklarında rastlanıyor. Tarihçi

Tokuz Oğuz, Sekiz Oğuz, Altı Oğuz, Üç Oğuz, On Ok denirken, belli sayıda boyun ötesinde bir anlam var. Bu olay o boy ların sayılarının ötesinde, yeni bir siyasal oluşumdur; devlet oluşturmaya giden yolda bir siyasal birliktir.

Hirth'e göre, Çin kayıtlarındaki "Wu-kie" sözcüğü "Ugır" sözcüğünden gelmektedir. O halde, Ugır/Ogır boy larının MÖ 3. yüzyıl sonlarında Altay Dağları'nın güneyinde Tarbagatay ve Kobdo bölgelerinde de yaşadıkları anlaşıyor. Ogurlar, tarihçiler tarafından Ding-linglere bağlanmaktadır.(9) Yine İran destanının Asadî Tusî tarafından aktarılan en eski bir rivâyetinde, hakim boyu Yugurlar olan ve merkezi Orta Tanrı dağlarında bulunan bir "cihan devleti"nden söz edilmektedir. Bu "devlet" in hükümdarı "Kha-qan-i Yugur" diye adlandırılmaktadır.(10) Ogurların bir kolu olan Bulgarların MÖ 149-127 arasında Kafkasların kuzeyinde bulundukları, MS 3. yüzyıl kayıtlarında geçmektedir.(11) Ogurlar, Miladın ilk yüzyıllarında Onogur, Ogur ve Şaragur gibi adlarla Kazakistan Bozkırları ve Batı Sibirya'da saptanmaktadır. Ercilasun, bu Ogurların Sakalardan kalmış oldukları görüşündedir. Bu bilgilere dayanarak, Ogur boy larının Altaylar'ın güneyinden Karadeniz'e kadar uzanan bozkırlara daha Miladın öncesinde yayıldıkları anlaşılmaktadır.(12)

Daha sonra Çin kaynaklarında, Orhun Yazıtları'nda ve Ön Asya'da yaşanan süreçte kayıtlarına rastladığımız Oğuz adının, Ogur ile aynı anlama geldiği genel kabul görmektedir. Zeki Velidi Togan, Ogur/Yugur isminin Milattan önceki zamanlarda Türk adının yerini tutan bir kapsamda olduğu kanısındadır ve Oğuz adından önce olduğunu belirlemektedir. Togan'a göre, Ogur adı, henüz genel bir teşkilatlanmanın bulunmadığı genel yayılma dönemine aittir. Oğuz ise, fetihlerin olduğu bir zamanda ortaya çıkmıştır ve genel bir örgütlenme döneminin ürünü olmaktadır.(13) Ercila-

6) Faruk Sümer, *Oğuzlar*, AÜDTCF Yayını, İkinci basım, Ankara 1972; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946, s. Gumiliev, *Eski Türkler*, Rusçadan çev. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, genişletilmiş 2. basım, İstanbul 2002; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Tokar Yayınları, s.60, 196; Golden, *Türk Halklarının Tarihine Giriş*, Ekber N. Necet, Karahanlılar, Selenge Yayınları, İstanbul 2005; Ahmet B. Ercilasun, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, 7. baskı, Ankara 2009, s.197

7) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, Tokar Yayınları, s.60, 196.

8) Zeki Velidi Togan, *Oğuz Destanı*, İstanbul 1972, s.82, dipnot 16a.

9) Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s.187; Kural ve Zimonyi'den aktaran Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, s.195

10) Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.19 ve 141.

11) 8. yüzyılın Ermeni Tarihçisi Horenli Moisey, MS 3. yüzyılda yaşayan Suriyeli Mar-Abas Kalinu'ya dayanarak saptıyor. Bkz. Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, DTCF Yayınları, Ankara 1972, s.109; Ercilasun, s.195.

12) Ercilasun, age, s.195.

13) Togan, age, s.143.

sun ise, hangi adlandırmanın daha önce olduğu konusunda açık bir görüş belirtmemekle birlikte, Oğuz merkezli saptamalarda bulunuyor.(14)

Türkçe konuşan kavimlerin bir bölümünün dilinde, R sesi yerine Z sesi ve L sesi yerine Ş sesi geçmektedir. Buradan hareketle Türkçenin Şaz Türkçesi ve Lir Türkçesi diye gruplandığı biliniyor. Ogur ve Oguz isimlendirmeleri bu gruplaşmaya göredir. Bugüne kadar bulunan tarihsel veriler, Ogur isimlendirmesinin Oguz'dan daha önce olduğunu düşündürüyor.

Hazarlar, Bulgarlar ve Kıpçaklar/Kumanlar gibi Kuzey Türklerinde, Ogur adıyla örgütlenmiş birçok boy toplulukları var. Kutrigur, Utrigur, Onugur gibi boylar topluluklarının kökenlerinde, Tokur Ogur (Tokuz Oğuz), Otur Ogur (Otuz Oğuz), On Ogur (On Oğuz) gibi belli sayıdaki boyların bir araya gelmesiyle oluşan boy birliklerinin bulunduğu saptanmaktadır. Şaragur, boy topluluğunun adının da Sarı Ogur anlamına geldiği belirtiliyor. Çuvaşça Şura, ak anlamındadır ve Batı yönünü belirlemektedir.(15)

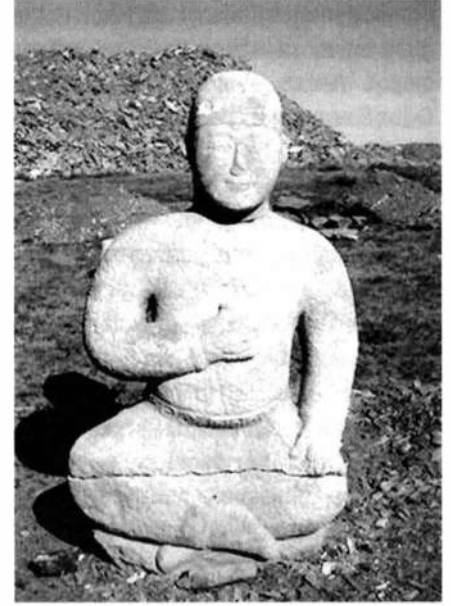
Uygur adlandırmasının da Ogur kökeninden geldiği görüşü yaygındır. Eski zamanlarda Ogur/Yuğur adının zamanla Uygur olarak anıldığı belirtilmektedir. Yuğur adı, Kıpçak, Kanglı, Kimak (Yemek) Türkleri ile bağlantılı bulunmuştur.(16) Bulgar sözcüğünün Bel Ogur (Beş Ogur), yani Beş Boy'dan geldiği ileri sürülmüştür.(17) Macar ismini de Beş Gur (Meş Gar), yani Beş Boy isimlendirmesine bağlayanlar vardır.(18) Yine Macaristan'ın Almanca ve İngilizce karşılıkları olan Ungarn ve Hungary isimlerini On Ogur, yani On Boy kökeniyle açıklayanlar bulunmaktadır.(19)

Çeşitli kavim adlarının açıklanmasında ileri sürülen tezlerin tarihsel gerçeğe uygunluğu, kuşkusuz tek tek araş-

tırılabilir, bu ayrı bir soru, ancak bugün Türk diye anılan kavmin oluşturduğu boy birliklerinin eski tarihlerde boy sayısı ile isimlendirildiği birçok örnekle kanıtlanabiliyor. Bu boy sayısı, zamanla özel isme dönüşmektedir. Orhun Yazıtları'ndaki Üç Oğuz, Karluklar'dır. Bayan Çur Kağan'ın Yazıtı (MS 747-759)'nda Üç Karluk diye geçmektedir.(20) Üç Oğuz ve Karluklar, aynı boy topluluğunun farklı özel isimleridir. On Ok da, On Boy anlamına gelmekle birlikte, aynı zamanda özel isimdir. Tokuz Oğuz için de aynı olay geçerlidir.

Oğur ve Oğuz kavramlarının özel boy topluluğu adlarına dönüşmesi

Boylar anlamındaki Oğuzun zamanla boylar birliğini ifade eden siyasal bir içerik kazandığı da, yine tarihsel metinlere dayanılarak saptanabiliyor. Tokuz Oğuz, Sekiz Oğuz, Altı Oğuz, Üç Oğuz denirken, belli sayıda boy anlatılmış olmuyor. Belli sayıdaki boylar birleşerek bir Boylar Topluluğu oluşturmaktadır ki, bu olay o boyların sayılarının ötesinde, yeni bir siyasal oluşumdur; devlet oluşturmaya giden yolda bir siyasal birliktir. O nedenle boylar anlamına gelen Oğuz,

Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın ağzından, Tokuz Oğuz için, "Oğuzum, bodunum idi" deniyor. Yani Tokuz Oğuz, Türik (Göktürk) Kağanlığı'na bağlı bir boylar topluluğu idi; bir siyasal topluluk idi.

zaman içinde belli sayıda boyun oluşturduğu siyasal birlik anlamını kazanmıştır. Nitekim Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın ağzından, Tokuz Oğuz için, "Oğuzum, bodunum idi" deniyor. Yani Tokuz Oğuz, Türik (Göktürk) Kağanlığı'na bağlı bir boylar topluluğu idi; bir siyasal topluluk idi.

Bod-Bodun

Boylar birliğinin devletin oluşumu sürecinde yüklendiği anlamı, yalnız Oğur/Oğuz kavramında değil, Bodun kavramında da görüyoruz. Bilindiği gibi Bodun, sözcük kökeni olarak bod (boy) kavramının çoğuludur. Eski Türkçede çoğul eki olan -en, Farsça ve Almanca gibi Hint-Avrupa dillerinde de vardır. Bodun, boylar anlamındadır. Ancak bu boylar, aralarında bir birlik kurmuşlardır. Bu nedenle Bodun, birlik oluşturan boyların örgütlenmesidir.

Bu örgütlenme, bir tabiyet (bağımlılık) vurgusunu da içeriyor. "Bodunum

Cara de Vaux, Etrüskçedeki Augur sözcüğünü Türkçedeki Augur (Ogur) sözcüğüyle açıklıyor. Fransız Doğubilimci, Etrüskçe Klan sözcüğünün de Türkçedeki Oğlardan geldiğini belirtmekle birlikte, Og kökü ile Klan ve Oğlan sözcükleri arasındaki bağlantıyı görememiştir.

14) Ercilasun, age, s.197

15) Golden, 2002, s.78'den aktaran Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, s.197

16) Z.V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.142.

17) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.149.

18) *Aynı eser*, s.150.

19) *Aynı eser*, s. 143.

20) Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, c.II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.269, dipnot 8.

erti=bodunum idi" denirken, kağan bağımlı boylar olduğuna da işaret edilmiş oluyor. Ancak aynı bağımlılık ilişkisi, Oğuz kavramının içinde de bulunmaktadır. Bir siyasal birlik olduğu zaman, o birlik içindeki boylar hem kendi kağanlarına, hem de boy birliklerinin oluşturduğu konfederasyonun kağanına bağımlı idiler. Konfederasyonun başındaki kağan, hanlar hanı veya kağanlar kağanı konumunda bulunmaktadır.

Oğuz veya Bodun olarak örgütlenme, devletin de çekirdeğini oluşturur. Nitekim Orhun Yazıtları'nda Bodun kavramı, boylar birliğinin ötesinde yer yer devlet anlamında da kullanılmaktadır. Örnek verecek olursak:

"Bu yirte olurup Tabgaç bodun birle tüzültüm."

(Bu yerde oturup Tabgaç bodunu ile tüz yaptım, düzen kurdum, hukuk yaptım, antlaşma bağladım).

Bu cümlede, Tabgaç (Çin) bodunu deyişle Tabgaç kavmi değil, Tabgaç (Çin) devleti kastedilmektedir. Çünkü anlaşma kavim ile değil devlet ile yapılır. Burada Bodun, boylar veya kavim anlamını değil, devlet anlamını ifade ediyor. Bu açıdan tıpkı Ogur/Oguz (boy-

lar birliği) kavramı gibi, Bodun (boylar birliği) kavramı da, tarih içinde çoğul anlamında boylar sözcüğünden boylar birliği örgütlenmesine ve oradan da devlete uzanan sürecin başındaki, ortasındaki ve sonundaki anlamları içermektedir.

Örgütlenmenin adından kavmin adına

Denebilir ki, Türk kavminin çeşitli toplulukları Türk isminden önce Tur/Ogur/Oğuz, Gur/Guz/Uz adlarıyla anılmıştır. Örgütlenmenin adı, kavmin adı olmuştur. Bunun ilk örnekleri Ogur/Gur kökenli adlandırmalardır: Onugur, Utrigur, Kutrigur, Şaragur vb.

Ogur/Gur adlandırmaları, Ural dağlarının ötesine özgü de değildir. Orta Asya'daki Uygur isimlendirmesi ve *Divan-ı Lügat-it Türk*'teki Ogur sözü ve hatta bizim Türkiye Türkçemizde yaşayan Uğur sözcüğü, Ogur/Oğuz dönüşümünün coğrafi değil, fakat Türkçenin kollarıyla bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Z Türkçesinin konuşulduğu alanlarda, boy topluluklarının Oğuz diye adlandırıldığını görüyoruz: Dokuz Oğuz, Sekiz Oğuz, Altı Oğuz ve Üç Oğuz gibi.

Oğuz adı, daha sonra Siri Derya Oğuzları'nda devam etmiştir. On Ok-

Yalnız Ogur kavramının değil, aynı Og kökünden gelen Klan ve Agal kavramlarının aynı anlamlarla Etrüskçede bulunması, Og ve Ogur sözcüklerinin kökenini, MÖ 7-8. yüzyılların daha arkalarına kadar götürüyor.

lar'dan geldiklerini ilerde göreceğimiz bu Oğuzlar, Siriderya boylarındaki Oğuz Yabguluğundan sonra Selçuklu, Anadolu Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin Türk kitlesinin büyük çoğunluğunu oluşturmuşlardır. Aynı Oğuzların bir kolu ise, Uz/Guz adıyla Hazar ve Karadeniz'in kuzeyinden Doğu Avrupa içlerine kadar ilerlemişlerdir.

Oğur Oğuz kavramlarının üç aşaması: Boylar-örgütlenmiş boylar-devlet/uygarlık

Ogur/Oguz/Bodun kavramının geçirdiği üç aşama şöyle belirlenebilir:

1. Boylar (Boyun çoğulu, birden çok boy).
2. Boylar birliği (Örgütlenmiş boylar, örgütlü birlik)
3. Devletin çekirdeği, giderek devlet ve uygarlık.

Kanbağının birleştirdiği Oklar (boy-lar), birlik halinde örgütlendikleri kabile konfederasyonu aşamasından sonra uygarlaşıp devlet kurdıkları zaman Oğur/Oğuz oluyorlar. Daha doğrusu, boylar birliği örgütlenmesi olan Oğur, uygarlaşmayla birlikte devlet anlamını da kazanıyor.

Kaşgarlı Mahmud, 1074 yılında tamamladığı *Divan-ı Lügat-it Türk*'te, Oğur sözcüğünün hem zenginlik hem de devlet anlamına geldiğini kaydetmektedir.(21) Oğur sözcüğü bugün de dilimizde Uğur olarak yaşıyor. Türkiye

Türk kavminin çeşitli toplulukları Türk isminden önce Tur/Ogur/Oğuz, Gur/Guz/Uz adlarıyla anılmıştır. Örgütlenmenin adı, kavmin adı olmuştur.

En ilginç olanı, Ogur sözcüğünün aynı sesle ve anlamla Etrüskçede de bulunmasıdır.

Türkçesi, Türkçenin ŞAZ grubundan olmakla birlikte, LİR Türkçesinden çok sayıda sözcük de içermektedir.

Etrüskçedeki Augur (Ogur) ve Klan (Og-Oğlan)

En ilginç olanı, Ogur sözcüğünün aynı sesle ve anlamla Etrüskçede de bulunmasıdır. 1876-1953 yıllarında yaşayan Fransız Doğubilimcisi Bernard Le Baron Cara de Vaux, Etrüskçedeki Augur sözcüğünü Türkçedeki Augur (Ogur) sözcüğüyle açıklıyor. Augur, Etrüskçede "uğurlu kâhinlik sanatıyla" ilişkili bir kavram.(22) Fransız Doğubilimci, Etrüskçe Klan sözcüğünün de Türkçedeki Oğlandan geldiğini belirtmekle birlikte,(23) Og kökü ile Klan ve Oğlan sözcükleri arasındaki bağlantıyı görememiştir. O nedenle Etrüskçe Augur ve Klan sözcükleri arasındaki bağı da bulamamıştır. Etrüskçede yine Og kökünden gelen Agal/letora (oğullar) sözcüğü de bulunmaktadır.(24) Bugün Türkiye Türkçesinde hâlâ "âyal" diye kullandığımız çocuklar anlamına gelen sözcüktür. Böylece Etrüskçede kanbağını belirten ve her biri Türkçedeki anlamlarını karşılayan üç sözcük saptanmış bulunuyor: Augur, Klan ve Agal. Etrüskçede, Augur,

uğur, zenginlik ve dinsel örgütlenme anlamında; Agal, oğullar anlamında ve klan ise ok sözcüğünün tam karşılığı olarak boy anlamındadır. Her üçü de bugün kanbağını belirten anlamlarıyla Türkçenin bütün ağızlarında ve Türkçeden etkilenen dillerde yaşamaktadır. Diller arasında sözcük alışverişi yaygın görülen bir olay. Ancak aynı kökten gelen çeşitli sözcüklerin her iki dilde benzer anlamlarda bulunması, dikkat çekicidir ve sözcük alış veriş ötesinde bağlara işaret etmektedir. Fars ve Arap dillerindeki Gulam da, Türkçe Oğlan sözcüğünden gelmektedir.

Yalnız Ogur kavramının değil, aynı Og kökünden gelen Klan ve Agal kavramlarının aynı anlamlarla Etrüskçede bulunması, Og ve Ogur sözcüklerinin kökenini, MÖ 7-8. yüzyılların daha arkalarına kadar götürüyor.

II DEVLETLEŞMENİN VE UYGARLAŞMANIN KÖK KAVRAMLARI

Zenginlik ve devlet arasındaki ilişki

Oğur sözcüğü, zenginlik ile devlet

arasındaki bağı gösteriyor. İki heceli bir sözcüğün bu kadar derin bir tarihsel süreci taşıması, diller ile toplumsal-siyasal süreçler arasındaki değişken ilişkileri ortaya koyan dikkat çekici bir örnek. 11. yüzyılda, *Divan-ı Lügat-it Türk'te* kayda geçtiği üzere, Türkçede devlet anlamına gelen Oğur kavramı varken, Arapçadan devlet sözcüğü alınmış ve Oğur da başkalaşarak bugünkü Uğur anlamıyla Türkçemizde yaşamaya devam etmiştir. Oğurlu olmak bir zamanlar zengin ve devletli olmak gibi maddî anlamlar taşıyan, bugün fizik ötesi bir içerik kazanmış bulunuyor. Öyle görülüyor ki, uğur böceğine de aynı fizik ötesi anlamdan gelen bir isim verilmiştir.

Boylar birliğinin aynı zamanda devlet ve zenginlik anlamlarını içermesi çok doğaldır ve devletin oluşumunun özünü açıklar. Marks'ın belirttiği gibi, zenginlik varsa devlet vardır. Devlet, belli bir zenginleşme süreci sonucu bir üretim fazlasının (artı ürün) oluşmasıyla ortaya çıkmıştır. Boylar birliği biçimindeki siyasal birlik, bir üretim fazlasının sonucudur. Bu artı ürünün kime ait olacağı sorusuna verilen eylemli cevap, sınıflaşma süreçlerini geliştirmiştir. Zenginliklerin belli ellerde toplanmasıyla birlikte, o zenginlikleri büyütecek ve belli ellerde tutacak devlet örgütlenmesi de zorunlu olmuştur. Boylar birliği, bu devlete gidiş sürecinin bir aşamasıdır. O nedenle Oğur ve Oğuz sözcüklerinin bir siyasal birliği ifa-

Or, dilimizdeki macerasının başlarında hendek anlamına gelirken, zamanla kale hendeği, siper, derken kale ve şehir anlamlarını kazanıyor. Dahası örgütlenmeye ilişkin sözcükler Türkçede Or/Ur kökünden gelmektedir.

22) Le Baron Cara de Vaux, "Türkçe ile Açıklanmış Etrüskçe Kelimeler", çev. Mehmet Bayraktar, *Türk Kültürü*, yıl XLIII, Mart-Nisan 2005, sayı 503-504, s.31. Augur sözcüğünün Türkçede aynı anlamla karşılanmasına rağmen, Latince Avis (kuş yemcisi) sözcüğüyle ilişkilendirilmesini de Vaux, haklı olarak nasıl olur diye şaşkınlıkla karşılamaktadır (aynı yerde).

23) Le Baron Cara de Vaux, a.g.y, s.38.

24) Aynı yerde.

de etmesi yanında, zaman içinde zenginlik ve devlet anlamını da kazanması sürecin doğasını yansıtır. Almandaki *Reich* kavramının da, tarihsel gelişmeye bağlı olarak, zenginlik-boylar birliği- imparatorluk/devlet anlamlarını içermesi, bizim Oğur kavramının yaşadığı serüvenle aynıdır. Latince kamu malı demek olan *res-publica*, zamanla cumhuriyet anlamına gelmiştir. Yine Arapça *mülk* sözcüğüne, devlet anlamı yüklenmiştir. Adalet mülkün temelidir özdeyişi, Adalet devletin temelidir diye okunmalıdır. O mülkün sahibi olan Melik, aynı zamanda hükümdardır.

Uygarlık, örgütlenmeyle kurulur, devletle kurulur. Devlet ve ordu olmazsa, uygarlık da olmaz. Toplamların devlet kuruculuğu öncesinde de kültürleri vardı; ama ona uygarlık denmiyor. Uygarlaşma, özel mülkiyet ve devlet kuruculuğuyla başlıyor. Uygarlığa, yani sınıflı topluma geçme, toplumların milyon yıllık hayatından sonra ilk büyük devrimdir. Sümerlerde MÖ 4. binde yaşanmıştır; başka deyişle MÖ 4000'den 3100'e uzanan süreç.

Her insanın doğum tarihi farklı olduğu gibi, her toplumun da devleti kurma ve uygarlığa geçiş tarihi farklı. Hiçbir insanı sen niye geç doğdun diye sorgulamayacağımız gibi, toplumları da sen niye devlete ve uygarlığa daha sonra geçtin diye yargılayamayız. Bu süreçlerin nesnelliğini açıklamak önemlidir. Bilim,

Oğur sözcüğü, zenginlik ile devlet arasındaki bağı gösteriyor. İki heceli bir sözcüğün bu kadar derin bir tarihsel süreci taşıması, diller ile toplumsal-siyasal süreçler arasındaki değişken ilişkileri ortaya koyan dikkat çekici bir örnek.

bununla uğraşır.

Özel mülkiyet, sınıflara ayrılma, ticaret, para, matematik, bilim, yazı, devlet, ordu; bütün bu kurum ve ilişkiler, insanlığın gündemine birlikte gelmişlerdir. Hepsi toplam olarak devlet ve uygarlıktır. Sınıfların oluşmasıyla örgütlenen devlet, yine sınıfların oluşmasıyla kurulan uygarlığın örgütçüsüdür.

Ur ve Or köklerinin Ogur ve Oguz ile ilişkisi

Bugüne kadarki bulgulara göre, Ogur adlandırmasının Oguz'dan önce olduğuna yukarıda değinmiştik. Yukarıda açıklandığı üzere, Etrüskçedeki Augur, Klan ve Agal kavramlarının varlığı, bu saptamayı iyice pekiştiriyor.

Oğuz sözcüğünde Og'tan sonra gelen -uz takısının, bilim dünyasında çoğu eki olarak açıklandığını da belirtmiştik. Tarihsel veriler bunu gösteriyor. Yine de bir soruyla karşılaşırız: Og-ur'daki ur hecesi de çoğul eki midir? Çoğul eki olarak açıklanamadığı zaman, Ogur-Oguz dönüşümü yeniden mesele oluyor. Eğer -ur takısı, Ogur'da çoğul eki değil idiyse, r-z dönüşümünden sonra Oguz'da nasıl çoğul eki oluyor?

Bu soruyu ortaya koyduktan sonra, Og-ur kavramı ile ilişkisi açıklanmaya muhtaç olmakla birlikte, Türkçede örgütlenme anlamlı sözcüklerle bağlantısı kurulan Or ve Ur kökleri üzerinde duracağız.

Ogur sözcüğündeki Og ve Ur sözcükleri, uygarlaşma ve devlet kurma süreçleri açısından birbirini tamamlamaktadır. Og/Ok, boy anlamındadır; kabilenin örgütlenmesini ifade etmektedir. Boyun örgütlenmesinin daha ileri aşamaları ise, özel mülkiyetin gelişmesi, sınıflaşma, kentleşme ve devlet kurmadır. Ur ve Or, kentleşme, uygarlaşma ve devletleşme içeriğiyle Ok'u tamamlıyor.

Ur, Or, Ör sözcükleri Türkçede aynı köktür ve örgütlenme kapsamındaki kavramlar bu kökten türemiştir: Or, ordu, orta, ortak, orun, örnek, ör-

Marks'ın belirttiği gibi, zenginlik varsa devlet vardır. Devlet, belli bir zenginleşme süreci sonucu bir üretim fazlasının (artı ürün) oluşmasıyla ortaya çıkmıştır.

gü, örgüt, örgütlenmek, örtü vb.

Türkçemizde Or ve Ur sözcüğünün zaman içinde kazandığı anlamları izlemek, bir bakıma ilkel toplumdan devlete sıçrama, yani uygarlaşma sürecini incelemektir.

Or Kökü: Hendek>Kale Hendeği> Kale>Kent>Ordu>Örgüt

Or, dilimizdeki macerasının başlarında hendek anlamına gelirken, zamanla kale hendeği, siper, derken kale ve şehir anlamlarını kazanıyor. Dahası örgütlenmeye ilişkin sözcükler Türkçede Or/Ur kökünden gelmektedir.

En baştan alırsak, Or, Kuman/Kıpçaklardan Kazak ve Kırgızlara kadar bütün Türk dillerinde hendek anlamına geliyor. Bizim Anadolu Türkçesi halk ağzlarında da Or, hendek anlamıyla yaşıyor.(25) Kumanların meşhur sözlüğü olan *Codex Cumanicus*'ta da bu anlamıyla var.(26)

Türk dillerinde Or kökünden örgütlenme içerikli o kadar çok sözcük türemiş ki, konumuz açısından birkaç örnek:

Orta: Merkez.

Ortak: Merkezde toplananlar, birleşenler.

25) Prof. Dr. Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, II, TDK Yayınları, Ankara 2007, s.628.

26) K. Gronbech, *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, København 1942 ve Kemal Aytaç, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Ankara 1992; or maddeleri.

Ordu: Ordu.

Orda: Moğolca ve Türkçede saray, köşk, şehir. Ortaçağda devletin ve bilimin merkezi. Altın Orda!

Ordalı: Saraylı, sülalesi büyük (Kazakça).

Ordan: Kibirli, gururlu (Kazakça).

Orden: Nişan, madalya (Kazakça).

Oma: Yerleşmek, kurulmak (Kazakça). (27)

Orun/orın: Mevki, makam, taht.

Orak: Biçme eylemi ve aleti.

Orhan: Türkçe isim, kentin hanı.

Orman: Orman (?).

Hint-Avrupa dillerindeki Or kökü

Or'un macerası, hendeke başlamış, hendeği atladıktan sonra kale, şehir, ordu derken, Türkçeye de sığmamış, Latince üzerinden nerdeyse bütün dünya dillerine yayılmış. Or köklü bu sözcükler, hep örgütlenme odaklı anlamlar taşıyor. Hint-Avrupa dillerinde, birçok uygarlık kavramı gibi, örgütlenmeye ve devlete ilişkin terimler de genellikle Latince kökenlidir. Birkaç örnek:

Organ: Organ.

Organisation: Örgütlenme.

Order: Emir (İng).

Ordinary: Sıradan (Sıralama=düzenleme).

Ordnung: Düzen (Alm).

Ordentlich: Düzenli (Alm).

Horde: Sürü, Tatar ordusu (Alm).

Origin: Köken.

Ur kökü

Türkçede Ur kökü Or köküyle aynı anlamlar içeriyor. Aynı kök olduğu söylenebilir. Besim Atalay, Ur sözcüğünün Eski Türkçede, Uygur Türkçesinde, Kuzey Türkçesinde ve Batı Türkçesinde, tıpkı Or gibi, kale hendeği anlamına geldiğini belirtiyor. "Asurlular ar diye almışlar." (28)

Ur sözcüğü, Türkçede aynı zamanda, kök, nesil, insan, erkek, er anlamına da geliyor. *Orhun Yazıtlarında* "urı oğlın" denirken, urı erkek anlamındadır. Bu kökten türeyen şu sözcükler var:

Urı: Oğul, erkek çocuk.

Urug: Tohum, soy, nesil.

Ürük Divanı Lügatit Türk'te, bir yerde oturmak, yerleşmek anlamına geliyor. Yani yerleşiklik ve şehirleşmeyle ilgili bir kavram. Bugün kullandığımız üretim sözcüğü bu kökten.

Üre, üremek, tür, türemek; hep aynı Ur kökünden. (29)

Peki Almancada Ur ne demek?

Aynı Türkçedeki gibi, kök, köken. Örneğin Almanlar, Öntürkler için Urtürken diyorlar.

Uygarlık, devletle kurulur.

Uygarlaşma, özel mülkiyet ve devlet kuruculuğuyla başlıyor.

Uygarlığa, yani sınıflı topluma geçme, toplumların milyon yıllık hayatından sonra ilk büyük devrimdir.

Yine Avrupa dillerine Latince'den gelen *origin* sözcüğü de Türkçedeki *ur* gibi kök/köken anlamına gelmektedir.

Ya Ur köküyle aynı anlama gelen Er sözcüğü?

Almancada Er, aynı Türkçede olduğu gibi *O erkek* anlamındadır. Almanca, İngilizce ve Fransızcada *-er* eki, adam anlamıyla hemen hemen bütün meslek sahiplerinin tanımlanmasında vardır. *Back-er*=pişiren adam, fırıncı (İng), *Fahr-er*=Süren adam, sürücü (Alm). *Coiffeur*=Saç kesen, arayan adam (Fr).

Ur sözcüğü, kökenle, başka deyişle soylulukla bağlantılı olarak Macarcada ve Bulgar Türkçesinde efendi anlamına da geliyor. *Codex Cumanicus*'ta böyle bilgiler var. (30)

İlginçtir Ur da, tıpkı Or kökü gibi, Ön Asya'da Sümerlerden beri hep kentleşme ve devletleşme süreçleriyle bağlantılı anlamlar taşıyor:

Ur: Sümer başkenti.

Uruk: Sümerlerin en büyük kentlerinden.

Ur: Sümer kralları.

Urukagina: Uru Kağan, Sümer hükümdarı.

Ur-Kum: Sümer hükümdarı.

Ur-Tako: Elam Hükümdarı.

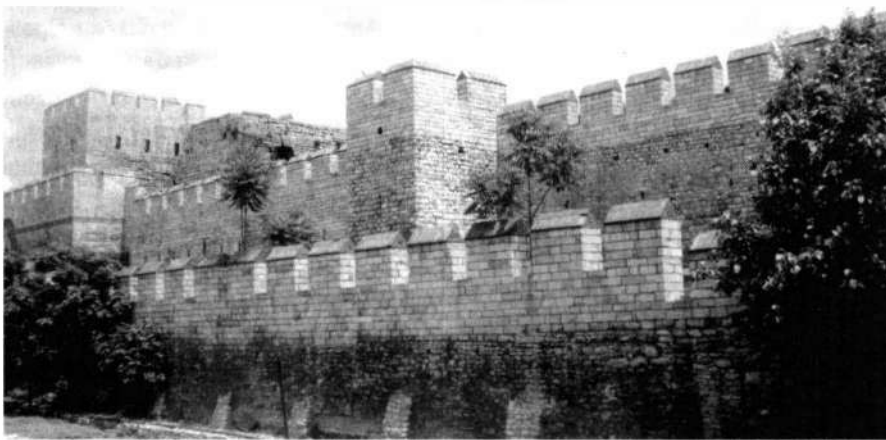
Ur-Luma: Kiş hükümdarı.

Ur-Ut: Part hükümdarı.

Ur-Zana: Muazazur hükümdarı.

Ur-Yak: Koi prensi. (31)

Asur: Mezopotamya'da genellikle Sami kökenli olduğu saptanan kavim ve

Or, dilimizdeki macerasının başlarında hendek anlamına gelirken, zamanla kale hendeği, siper, derken kale ve şehir anlamlarını kazanıyor.

27) Kazakça sözcükler için bkz. *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Turan Yayınevi, Türkistan 2003, s.383 vd.

28) Besim Atalay, "Man, men sözleri Türkçedir", *Hakimiyeti Milliye*, s. 3, 30 Aralık 1932 29) Prof. Dr. Günay Karaağaç, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, s.876.

30) Bkz. K. Gronbech, *Komanisches Wörterbuch*, ve Kemal Aytaç, *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, Ankara 1992; *or ve ur maddeleri*. İlhami Durmuş, *İskitler*, Kaynak Yayınları, s.168.

31) Ur sözcüğünün ulu, kale, yüksek yer anlamına geldiğini belirten Edip Yavuz, *Tarih Boyunca Türk Kavimleri*, s.54 vd, 106 vd, 113 vd.

kurdıkları devlet.

Humi: Doğu ve Güneydoğu Anadolu ve Suriye'ye hükmetmiş devlet ve aynı adı taşıyan Türkçeye benzer bitişgen dil konuşan kavim.

U rartu: Hurrilerden gelen, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya hükmetmiş devlet ve aynı adı taşıyan Türkçeye benzer bitişgen dil konuşan kavim.

U rmiye: İran'ın batısında şehir.

U ral: MÖ 4. binden bu yana Öntürklerin ve Önhint-Cermenlerin yoğun olarak yaşadıkları bölgede bulunan, Avrupa ile Asya'yı ayıran sıradağlar ve ırmağ.

Utrigur, Otrigur, Onugur, Şaragur: Karadeniz'in kuzeyine akın eden Otur Oğur (Otuz Oğuz), Tokur Oğur (Dokuz Oğuz), On Oğur, Şara Oğur (Sarı Oğuz) gibi kavimlerin, kabile konfederasyonu biçiminde örgütlenmelerinden gelen adları.

Yuğur/Uygur: Ur sözcüğü ile bağlandı kurularak açıklanan Türk kavminin adı: Oğur > Yuğur > Uygur.

Ur kökünün hendekten kaleye ve kente uzanan macerası, uygarlaşma sürecinin dildeki izlerini gösteriyor. Yalnız Türkçede değil, diğer dillerde de kent sözcüğü ile uygarlık sözcüğünün aynı kökten gelmesi anlamlıdır. Latince'deki *civil* ve Arapçadaki *medine* sözcükleri, uygarlık anlamına gelen *civilisation* ve *medeniyet* kavramlarının kökünü göstermektedir. Türkçemizde Cumhuriyet döneminde *medeniyet* kavramı karşılığı olarak kabul edilen *uygarlık* kavramının Ur/Oğur kökünden türetilmesi, tarihsel köklere tam anlamıyla oturmuştur.

III

TÜRK ADININ SİYASAL-ÖRGÜTSEL ANLAMI

Ur-Tur-Tür-Tüz-Düz-Düzen bağlantısı

Türkçede örgütlenmeyle ilişkili kavramların kökeninde bulunan Or /Ur hecesi ile yine örgütlenme ve düzenleme-

ye ilişkin kavramların kökenindeki Tur/Tuz/ Tüz/Düz arasında bağlantı kurulmaktadır.(32) Türkçedeki r-z dönüşümü dikkate alınır, Tur ve Tuz arasındaki ilişki ve bu köklerin ince seslisi olan Tür ve Tüz arasındaki ilişki açıktır. Tür, aynı kökten (Ur/Origin) gelenlerin sınıflandırılması (bir tür örgütlenme) sonucu ortaya çıkıyor. Buradan türeme, üreme, üretim gibi, en sonunda örgütlenmeyi gerekli kılan kavramlar geliştirilmiştir. Orhun Yazıtları'nda sık sık rastladığımız Tüz (düz) ise, t'nin d'ye dönüşmesi sonucu bugün düzen, düzenleme diye kullandığımız kavram ailesinin köküdür.

Kop İtmek ve Tüz İtmek

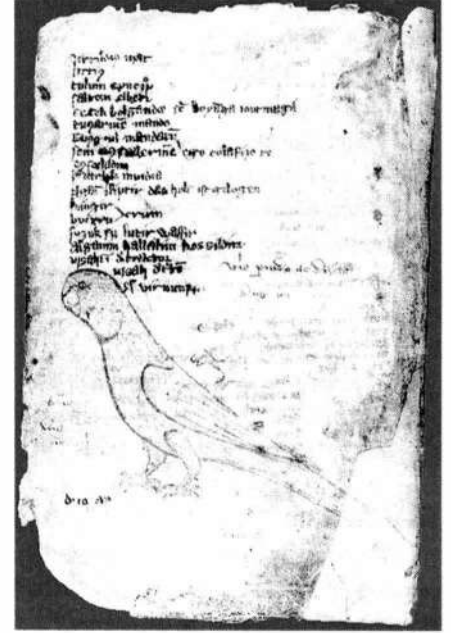
Orhun Yazıtları'nda sık sık geçen konumuz açısından en önemli eylem, *kop itmek* ve *tüz itmek* tir. Yani birleştirmek ve düzenlemek. Boylar konfederasyonu, çeşitli boyların *kop edilmesi* (birleştirilmesi) ve *tüz edilmesi* (düzenlenmesi) ile örgütlenmektedir. Bilge Kağan, dağınık olan boyları bir araya getirdiğini ve düzene soktuğunu sık sık bu kavramlarla vurgulamaktadır. Burada konfederasyon, giderek devlet kurmanın iki belirleyici eylemi özetlenmektedir:

Ayrı ayrı yaşayan boyları *birleştirmek* (kop itmek),

Birleşen boyları bir *düzene sokmak* (tüz itmek), boylar arasındaki ve her boyun kendi içindeki bağımlılıkları, ast-üst ilişkilerini, yetki ve sorumlulukları düzenlemek. Bu düzenleme, *törenin* konmasıdır; yani hukukun getirilmesidir. Timur'un Tüzükatı da yine töre sözcüğü ile aynı kökenden gelen, *tüz etmeler*, yani düzenlemelerdir.

Türk/Türk sözcüğünün kökenindeki örgütlenme ve düzenleme

Daha da anlamlı olan Türk sözcüğünün bu düzenleme kavramıyla açıklanmasıdır. R Türkçesinde *Tür-Törü*, Z Türkçesinde ise *Tüz-Tüzük* kavramları,

Anadolu Türkçesi halk ağızlarında da Or, hendek anlamıyla yaşıyor. Kumanların meşhur sözlüğü olan Codex Cumanicus'ta da bu anlamıyla var.

düzenleme ve hukuk anlamlarını içeriyor. Bu kavramların Ur ve Or kökeninden geldiği öne sürülmektedir. Geçerken değinelim, Almandada hukuk anlamına gelen Jura sözcüğündeki *Ur* da dikkatimizi çekiyor. Almandada Ur sözcüğünün, aynı Türkçedeki gibi, *hukuk* yanında *kök* anlamına da gelmesi, ortak bir kökene işaret etmektedir. Latince'deki *lus* (hukuk) ve İngilizce'deki *Justice* (Adalet) kavramları da aynı kökten geliyor.

Törelî anlamına gelen *Törük* sözcüğü, bazı önemli tarihçiler tarafından Türk sözcüğünün kökeni olarak kabul edilmektedir. Orhun Yazıtları'nı çeviren Thomsen bu görüşü, bildiğimiz kadariyle ilk ortaya koyan bilim adamıdır. Ziya Gökalp de ona katılıyor.(33)

Bilindiği gibi Orhun Yazıtları'nda *Türk* sözcüğü çoğu yerde *Türük* olarak yazılmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki, *Türk* kavramının daha önceki hali *Türük*'tür. Bu *Türük* sözcüğü, kimi bilim adamlarınca türemiş, çoğalmış anlamıyla açıklanmaktadır. Thomsen ise *Türük*'ün Törelî (Törük), yani hukuka sahip

32) Tüz ve tüzük sözcüğü üzerine bkz. T.V., *Hâkimiyeti Milliye*, Kasım 1932

33) Doğu Perinçek, *Orta Asya Uygarlığı*, Genişletilmiş 2. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Eylül 2008, s.28 vd

anlamına geldiğini belirtmektedir. Aslında bu iki açıklama, birbirini dışlamıyor. Çünkü türeme (çoğalma) ile töre sahibi olma, birbiriyle hem kökenbilim hem de siyasal-toplumsal açıdan bağlantılıdır. *Türeme* ile *Törenin* aynı *Ur* kökünden geldiğine yukarıda değinilmişti. *Türeme* (çoğalma), kaçınılmaz olarak bir düzenlemeyi, bir *töreyi* gerekli kılmaktadır. Türeyenler, yani çoğalanlar, töreye bağlanmak zorundadırlar. Türeyen insanların oluşturduğu toplum, bir töreye sahiptir. Orhun Yazıtları'ndaki "az idik çok olduk" saptamasından sonra, örgütlenmenin gelmesi de aynı olaya işaret eder.

Thomsen, *Orhun Yazıtları*ndaki *törü* sözcüğünü, kanun ve kurum diye çevirir. *Töre* kavramı, kabile toplumundaki töre anlamına gelirken, siyasal örgütlenmenin, yani devletin oluşumuyla hukuk anlamını kazanıyor. Kavramın bu anlam değişikliği, Türk tarihi ve dilinin gelişiminde görülüyor. Thomsen'in *Töre* karşılığı olarak Hukuk/Kanun kavramlarının ötesinde, kurum kavramına vurgu yapması da yerindedir. *Orhun Yazıtları*'nı dikkatli incelediğimiz zaman, bu çevirinin doğruluğunu görürüz. Örneğin şöyle deniyor:

"Türk bodun ilinin, törünün kim artty?"

(Türk bodununun siyasal teşkilatlanmasını ve kurumlarını kim yıkartı?)(34)

Gerçekten de bu cümle, örgütlenme ile kurum ve hukuk ilişkisini ortaya koymaktadır. *Orhun Yazıtları*nda *Törü* kavramı ile iktidar, yönetme, hukuk arasındaki ilişkiyi gösteren başka açıklamalar da bulunmaktadır. Örneğin:

"Olurupan, Türk boduning ilin, törüsin tuta birmiş, iti birmiş."

(Tahta oturarak Türk bodunun ilini, töresini yönetivermiş, düzenleyivermiş.)(35)

Türk kavramı, MS 6. yüzyılda, Orta Asya kavimlerinin yeni bir devletleşme dalgasında, dolayısıyla hukuka ve siyasal kurumlara yöneldikleri aşamada ortaya çıkmıştır. Türuk/Türk, gerçekten de törelidir; "il tutan", devlet halinde örgütlenmekte olan bir kavmin adı olmuştur.

Törü ile il kavramları arasındaki bağlantıyı, Kaşgarlı Mahmut da saptamıştır. Kaşgarlı, *Törü* sözcüğünün, "görenek, adet" anlamına geldiğini belirttikten sonra şu atasözüne yer verir:

"İl kalır törü kalmaz",
(il bırakılır, törü bırakılmaz.)(36)

Kaşgarlı Mahmut, *Törü* sözcüğünün karşılığını verirken Arapça hangi kavramı kullanmış, yeniden incelemek gerekir. Bize göre Besim Atalay'ın *Törü* söz-

cüğünün Arapça karşılığını bugünkü dilimize "görenek, adet" diye çevirmesi yerine oturmuyor. Atalay, olasıdır ki, *Töre* sözcüğünün günümüz Türkçesindeki kalıntısından etkilenmiş; sözcüğün gelenekten hukuka uzanan anlam değişikliğini görememiş. Çünkü Kaşgarlı Mahmut'un andığı atasözündeki *Törü* sözcüğü, "adet ve gelenek"ten çok, hukuku çağırıştırıyor. Çünkü il kavramıyla, yani siyasal örgütlenmeyle bağlantılı olarak ifade edilmektedir. Siyasal örgütlenmeyle birlikte *Törü* görenek anlamından hukuk anlamına dönüşmüştür. Bugünkü Türkçemizde ise, gelenek ve görenek anlamıyla yaşıyor. Hakim sınıfların, yani devlet ve hukuk yapanların, Arapça *Hukuk* kavramını benimselemeleri nedeniyle *Töre* sözcüğü günümüze aşiret Türkmenleri tarafından eski gelenek anlamıyla taşınmıştır.

Ziya Gökalp de, *Türk* sözcüğünün dilbilimsel kökenini, Thomsen gibi *Töre* sözcüğüne bağlarken, Türk kavramının kazandığı siyasal-örgütsel içeriği doğrulamaktadır.(37)

Or'un macerası, hendeğe başlamış, hendeği atladıktan sonra kale, şehir, ordu derken, Türkçeye de sığmamış, Latince üzerinden nerdeyse bütün dünya dillerine yayılmış.

34) Thomsen, *Çözümüş Orhun Yazıtları*, çev. Vedat Köken, AKDTYK Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.104 vd. *Törü* kavramı için bkz. Ümit Hassan, *Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 25 vd, 71 vd.

35) Bkz. Talat Tekin, *Orhun Yazıtları*, s.62 vd. Bugünkü dilimize çevirirken, *ilin* sözcüğü atlanmıştır. Hem yurt hem de boyların örgütlenmesi/devlet anlamlarına gelen *il* kavramını olduğu gibi bıraktık. Kuşkusuz bugün vilâyet anlamındaki *il* değil. Türkçemizde *el* olarak yaşayan anlamıyla *il*.

36) *Divan-ı Lügat-ı Türk*, III, s.221. Bu söz şöyle de anlaşılabilir: *ie* kalıcıdır, *töre* değişir. Bkz. Prof. Dr. Saadet Çağatay'ın Yayınlanmış Tüm Makaleleri, I, Yayına hz. Prof. Dr. Aysu Ata, İstanbul 2008, s. 160

37) Ziya Gökalp, *Türk Töresi*, İstanbul 1339, s.4'ten aktaran Hikmet Kıvılcımlı, "Dinin Türk Toplumuna Etkileri", *Aydınlık Sosyalist Dergi*, sayı 17, Mart 1970. s.10.

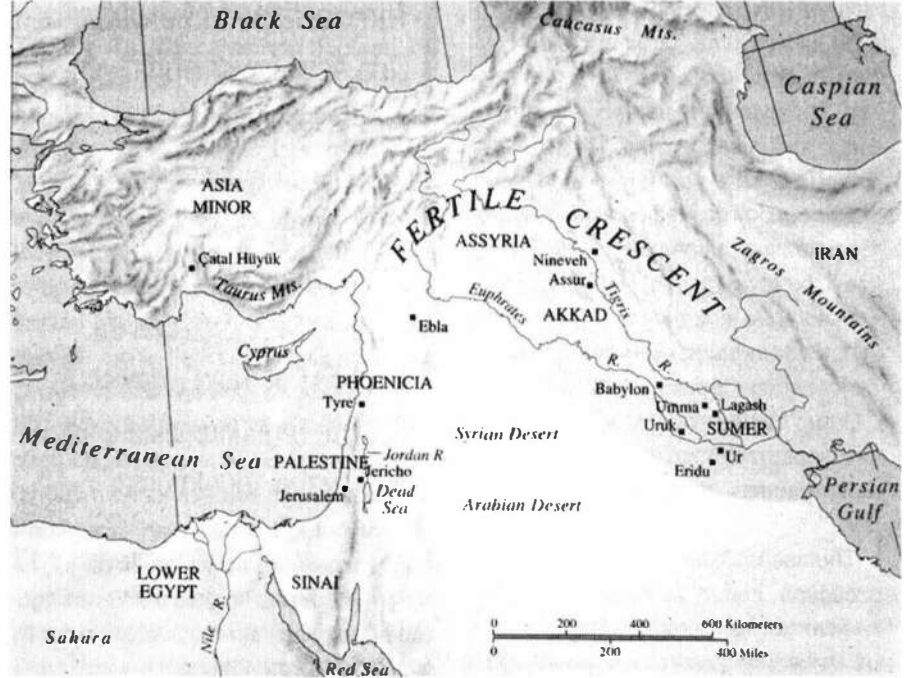
Türk Sözcüğünün Oğur/Oğuz/ Bodun ile buluşan içeriği

Orhun Yazıtları’nda çok iyi görüleceği gibi, *Törü* sözcüğü, kabile toplumundaki görenek anlamından devletin zor gücüyle uygulanan *Hukuk*’a dönüşürken, *Türk* sözcüğü de tarih sahnesinde belirmiştir.

Hukuk, devletin koyduğu ve silahlı güçle uygulanan kuralları bütünüdür. Bu nedenle *Töre*, *Hukuk* anlamını kazanırken, *Ordu* da örgütleniyor. Siyasal olarak örgütlenmiş boylar birliği anlamına gelen *Bodun* kavramı, tarihsel olarak, o dönemin askerî örgütü olan *Orda* kavramıyla bağlantılıdır. Beylere bağlı olan *Bodun*’un askerî örgütü *Orda* idi. Boylardan oluşan *Orda*, zamanla devletin silahlı gücüne dönüştü. (38) *Ordu*, devlete geçilmesinden sonra artık devletin askerî gücü anlamına gelmektedir.

Türk sözcüğünün *Töre* kökünden geldiği tezi tartışılabilir; zaten tartışılmaktadır. Şu an elimizde bulunan bilgilere göre, kesin kanıtlanması da çürütülmesi de kolay gözüküyor. Ancak *Türk* sözcüğünün ortaya çıktığı tarihsel süreç, bu teze denk düşüyor. Kökenbiliminin verilerinin de işaret etmesinin ötesinde, toplumsal-siyasal süreç, *Türk* kavramının *Törelî* diye açıklanmasını doğrulamaktadır. *Türk*’ü kuvvetli anlamıyla açıklayanlar, dilbiliminden gelen hiçbir veri getiremiyorlar. Kaldı ki, sözcüğün aslı, *Türük*’tür. Türkçede kuvvet anlamına gelen herhangi bir sözcük ile *Türük* sözcüğü arasında bir bağlantı kurulamıyor. Öyle anlaşıyor ki, örgütlü olarak tarih sahnesine çıkmasıyla kazandığı kuvvet, *Türk* kavramına yeni anlamlar da yüklemiştir. *Türk*’ün kuvvetli anlamına gelmesi, ancak böyle açıklanabilir. Kuvvet, *Türk* sözcüğünün kökeni değil, ancak sonradan yüklendiği bir anlam olabilir. Nitekim Avrupa’da “*Türk* gibi kuvvetli” sözcüğü bir ara pek yaygınmış.

Türk kavramı, MS 6. yüzyılda, Orta Asya kavimlerinin yeni bir devletleşme

Ur da, tıpkı Or kökü gibi, Ön Asya’da Sümerlerden beri hep kentleşme ve devletleşme süreçleriyle bağlantılı anlamlar taşıyor: Ur, Sümer başkenti.

dalgasında, dolayısıyla hukuka ve siyasal kurumlara yöneldikleri aşamada ortaya çıkmıştır. *Türk*’/Türk gerçekten de *törelî*dir; “il tutan”, devlet halinde örgütlenmekte olan bir kavmin adı olmuştur. *Türk*’/Türk bir bodunun (boylar topluluğunun) adyiken, hukuku olan bir feodal toplumun, siyasal bir topluluğun, devlet kurmuş bir kavmin adı olarak kapsamlı ve dayanıklı bir anlam kazanmıştır.

Türk’/Türk kavramının ortaya çıkışında da, aynı *Oğur*, *Oğuz*, *Bodun* kavramlarının yaşadıkları tarihsel süreci görüyoruz. Türkçe konuşan kavimlerin genel adı olarak, günümüze *Oğur*, *Oğuz* veya *Hun* adlarının değil de, daha sonra ortaya çıkan *Türk* adının kalması da, başka bir kanıt olarak düşünülebilir. Türklerin devletleşme sürecinde daha erken aşamalarındaki adları olan *Oğur* veya *Oğuz* veya *Hun* kavramları, bugün bütün Türklerin ortak adları olarak yaşamıyor. Ancak MS 6. yüzyıldan sonra istikrarlı devletlerin kurulduğu Türk (Göktürk), Hazar, Uygur, Karahanlı, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki ortak ad olan *Türk*, kendisinden önceki dönemi

de kapsayan bir adlandırma olarak yerleşmiştir.

Buna karşılık Çin tarihçileri son zamanlarda şu görüşleri dile getirmektedirler: “Çincedeki Di, Ding-ling, Dili, Teli, Chi-le gibi isimlerin hepsi “Türk” ve “Turuk” kelimelerinin telaffuzlarına dayalı farklı çevirilerdir.” (39)

Her durumda, *Türk* sözcüğünün ortaya çıkışı, bir devrimle birlikte gerçekleşti. *Türk* kavramındaki anlam değişimi, Orta Asya kavimlerinin devlete ve uygarlığa sıçrama süreçleriyle örtüşmektedir. Sözcüğün dilbilimsel kökeninden daha önemli olan bu tarihsel gerçektir. Dilbilimsel köken de, büyük olasılıkla bu tarihsel olguyla örtüşmektedir.

Türk adının 1500 yıl öncesinden gelen siyasal bir anlam taşıması, bugün için çok önemli bir mirastır. Çünkü millîti oluşturan etken, ırk değil, siyasal bağlıdır.

Turan ve Türk kavramları aynı kökten mi?

Kimi yazarlar, Şahnâmelerde Fars

38) Lev Nikolayevič Gummiliev, *Eski Türkler*, Rusçadan çev. D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, genişletilmiş 2. basım, İstanbul 2002, s.83 vd.

39) Li Sheng (Baş Editör), *Çin’in Sinciang Bölgesi -Geçmiş ve Şimdiki Durumu-*, Xinjiang Halk Yayınevi, Urumçi 2006, s.31. Yine bkz. Turgun Almas, Uygurlar, Selenge Yayınları, İstanbul, s.22 vd.

hükümdarlığının kurucusu olarak anılan Feridun'un oğlu T-ur ile T-ur-an, T-ur-k, Etr-ur-ia, K-ur-manci gibi ülke ve kavim isimlerini ve y-ur-t sözcüğünü ur sözcüğü ile bağlantı kurarak açıklıyorlar.(40)

Avesta'da, Tura ilk Türk hakanının adıdır. Firdevsî, MÖ 7 yüzyıllara uzanan anlatımlarında Türklerden ve yurtlarından Turan diye söz etmektedirler. Turan ve Türk hükümdarlığı kavramlarını sık sık birbirlerinin yerine kullanmaktadır. *Kuşan Sanatı* adlı eski eserde Orta Asya Sakaları (İskitlerin kolu) "Kahraman Turalar" diye anılmaktadır.(41) Firdevsî'nin kaynağı olan diğer Şahnâmeler ve İran kaynaklarında, *Turan* ve *Türk* isimleri aynı anlamda kullanılıyor.

Kökenbilimi alanında ise *Türk* sözcüğünün *Turan* sözcüğü ile aynı kökten olduğu öne sürülmektedir. Zeki Velidî Togan, *Türk* sözcüğünün kuvvet anlamına geldiğini kabul etmekle birlikte, *Turan* ve *Türk* sözcüklerinin kökünün *Tür/Tör* olabileceği olasılığını da ciddi bulmaktadır. İran destanlarında Türklerin atası olarak gösterilen *Tuz*, Türk dillerindeki z-r dönüşmesi dikkate alınır-

ca, r Türkçesinde *Tur* oluyor. *Tuz*, tüz/düz anlamına gelmektedir.(42) *Töre* sözcüğü de, yukarda açıkladığımız gibi aynı kökten geliyor.

Türk kavramı ve devlet kuruculuğu

Orhun Yazıtları'nda *Türk* kavramı, başlangıçta bir bodunun (boyar birliği-nin) adıydı. Yazıtlar, *Türk Bilge Kağan*'dan söz eder. *Türk* kavramı, Türgişler, Dokuz Oğuzlar, Uygurlar, Karluklar gibi çeşitli boy topluluklarına "diz çöktüren" hâkim boyar grubunu, hatta bazı tarihçilere göre Bilge Kağan'ın soyunu (klanını) ifade ediyordu. Nasıl *Selçuklu* ve *Osmanlı* önceleri bir sülalenin adı iken, zamanla o sülalenin egemenliği altındaki bütün halkı kapsamışsa, *Türk* adının da başlangıçta öyle olduğu görüşü yaygındır.

Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan, "Türküm bodunum idi." der. Buradan da anlıyoruz ki, *Türk bodunu*, Bilge Kağan'a bağımlı olan bir boyar topluluğunu ifade ediyordu ve Göktürk konfederasyonu hiyerarşisinin en tepesindeydi.

Yine *Dede Korkut Kitabı*'nı okuduğumuz zaman, orada insanları birleştiren bağın, Salur Kazan'a veya başka bir beye bağımlılık olduğunu görürüz.

Bugün Türkçe diye andığımız dili konuşan halkların geçmişinin binlerce yıl öncesine uzandığı kesin bir gerçekliktir. Örneğin bir kısım Saka/İskit ve Hun boylarının Türkçe konuştuğu bilinmektedir. Hunlarda hakim boyların Türk oldukları tarihsel verilerle belirlenmiştir. Türkçe konuşan boylar elbette daha önceleri de yaşadılar. Kavmin varlığı ile kavmin adını birbirine karıştırmamak gerekir. Kavimler, zaman içinde çok farklı adlar taşıyorlar. MS 1. yüzyılda Azak denizinin kuzeyindeki bölgeye Tucae denmesine veya aynı bölgedeki halkların listesi verilirken Tyrcae'den söz edilmesine dayanılarak, *Türk* adının eskilere taşınması, ikna edici bir

Sir-i Derya boylarında Oğuz Yabguluğunu oluşturan ve daha sonra Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran Oğuzlar, birçok tarihçimiz tarafından hatalı olarak Orhun Yazıtları'nda anılan Tokuz Oğuz/Oğuz kökenine bağlanmıştır.

kanıta dayanmıyor.(43)

Türk kavramının Orhun Yazıtları'nda bazen *Türük* diye yazılması, aradaki ü sesinin düşmesi olayının çok eskilerde olmadığını düşündürüyor. Bugün hiç kimse *Türük* demiyor. Çünkü ü sesinin düşmesinden bu yana çok uzun zaman geçmiştir.

Çin kaynaklarında, MÖ 3. binlerin sonlarından (MÖ 2100) beri Türklerin atası sayılan çok sayıda kavim ve boy adı anılırken, *Türk* adına ilk kez MS 5-6. yüzyılda rastlanması anlamlıdır. Bu gerçek, *Türk*'ün daha önce bugün Türkçe dediğimiz dili konuşan kavimlerin genel adı olmadığına, 5-6. yüzyılda tarih sahnesine çıkan bir boy/boylar topluluğu adı olduğuna işaret ediyor. Bu ad, *Türük* kağanlığının kurulmasından sonra aynı dili konuşan bütün boy topluluklarını kapsamıştır.

Bu gerçekler ışığında, *Türk* adını, *bir kavmin adı* olarak, binlerce yıl öncelerde keşfetmek veya icat etmek, bilimsel bir tutum olarak gözüküyor. Türklerin ataları olan halklardan hiçbirisi, MS 5-6. yüzyıldan önce *Türk* diye anılmıyordu. Türkçe konuşan o halkları ifade etmek için, Ön-Türk (Proto-Türk) kavramını kullanma ihtiyacı buradan çıkmış bulunuyor.

Türkçe konuşan Orta Asya'daki kavimlerin hepsine birden *Türk* adını veren, İranlılar ve Araplar olmuştur. Örne-

Orhun Yazıtları'nda sık sık geçen konumuz açısından en önemli eylem, kop itmek ve tüz itmek'tir. *Timur'un Tüzükatı* da yine *töre* sözcüğü ile aynı kökenden gelen, *tüz* etmeler, yani düzenlemelerdir.

40) Prof. Dr. Mehmet Bayraktar, *Doğu ve Batı Kaynaklarına Göre Türkler Kürtlerin Nesi Oluyor*, Beyaz Kule Yayınları, Ankara, Ocak 2005, s.52 vd, 75 vd, 218 vd.

41) Turgun Almas, *Uygurlar*, s.22.

42) Zeki Velidî Togan, *age*, s.36 vd.

43) Denis Sinor, "[Köktürk] İmparatorluğu'nu Kuruluş ve Yıkılışı", çev. Prof. Dr. Talat Tekin, aynı yazarın derlediği *Erken İç Asya Tarihi* içinde, s.385.

ğın Oğuzlar, İslamiyetten önce hiçbir zaman kendilerinden *Türk* diye söz etmediler. Anadolu'ya göç eden Sir-i Derya Oğuzları, tarihte Türk adıyla ilk kez ortaya çıkan Türkler (Göktürkler) ile akraba olmakla birlikte, farklı bir boylar birliği idi. Müslüman olduktan sonra, onları Müslüman olmamış diğer Oğuzlardan ayırmak için Türkmen adı kullanıldı. Türkmen adının yerleşmesinin, Arapların ve İranlıların etkisiyle olduğu anlaşılmaktadır.

Orta Asya kavimlerine Güneyden veya Batıdan bakanlar, Türk adını, Göktürk konfederasyonu içindeki bütün kavimleri içeren bir anlamda kullandılar. Çinlilerin *Tucyu*, Arapların *Türk* adlandırmaları, Türk Kağanının hâkimiyeti altındaki bütün kavimleri kapsar. Hatta bu kavimlerden bazıları farklı diller konuştukları halde, *Türk* kavramı içinde anılıyorlardı. O kadar ki, bazı Arap yazarları, Rusları ve Slavları bile *Türk* olarak anıyorlardı.⁽⁴⁴⁾ Asya'da daha sonra kurulan imparatorluklar da, yönettikleri halklara kendi isimlerini vermişlerdir. *Moğol*, *Tatar* gibi genel adlar, belli bir konfederasyona bağlı farklı dillerden, farklı kavimlerden halkların toplamını ifade etmiştir.

Görülüyor ki, *Türk* adı, siyasal bir zemine oturmuştur. Başlangıçta bir hanedanın ve boy topluluğunun adı iken, o topluluğun hâkimiyeti altındaki bütün kavimleri içerdi. Göktürk kağanlığına bağlılığı ifade eden siyasal ilişki, *Türk* kavramını belirlemiş oldu.

Thomsen, Ziya Gökalp ve duraksayarak da olsa Zeki Velidî Togan, Türk sözcüğünün dilbilimsel kökenini *töre* sözcüğüne bağlayarak, aslında Türk kavramının kazandığı siyasal içeriğin ipucunu yakalamışlardır.

Türk adının iki devrim dalgasındaki ortak içeriği

Türk tarihi, iki büyük devrim dalgası içerir.

Birinci devrim dalgası, kabile toplumundan devlete ve uygarlığa geçiştir.

Orta Asya'da MÖ 1000'den MÖ 1000'e uzanan iki bin yıllık sınıflaşma süreci Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek başlıklı çalışmada incelenmiştir.

Türk adı, MÖ 1000'lerden MS 1000'lere kadar dalgalar halinde yaşanan bu devrim sürecinde, siyasal baği vurgulayan bir içerikle ortaya çıkmıştır. Türk adının tarih sahnesine birinci çıkışı, uygarlaşma, devletleşme ve hukuk yaratma süreciyle örtüşmektedir.

Türk tarihindeki ikinci büyük devrim, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve hâlâ devam eden millî demokratik devrimdir. Emperyalizme bağımlı, feodal toplumdan millî ve demokratik bir topluma geçişi ifade eden bu sürecin başlıca atılımları, 1876'da Meşrutiyetin İlanı, 1908 Hürriyet Devrimi, 1920 Kemalist Devrim ve 1960'ta 27 Mayıs Devrimi'dir.

Tölesler ve dolayısıyla içinde yer alan On Oklar, Orta Asya Türk toplulukları içinde en çok karışmış, kanbağının en çok çözüldüğü kavimdir. Selçuklu ve Osmanlı devletini kuran Oğuzlar, işte bu On Oklardan gelmekteydi.

Türk adı, millî demokratik devrim sürecinde bir kavmin adı olmaktan bir milletin adı olmaya dönüşürken, bir kez daha siyasal baği vurgulayan bir içerik kazanmıştır.

Türk adı, tarihin gündemine devrimlerle gelmiştir.

Türk adı, toplam olarak baktığımız zaman, tarih içinde devlet, siyaset ve hukukla bağlantılı bir içerik kazanmıştır.

IV DEVLET KURUCULUĞU SÜRECİNDE OĞUZLARDA KAN BAĞININ ÇÖZÜLMESİ

Kanbağını çözen toplumsal-ekonomik süreç: Üretim fazlasının oluşması ve sınıflaşma

Kanbağına dayanan sınıfsız toplumdaki boy (kabile) örgütlenmesinin yerini, sınıflara bölünmüş toplumda devlet alır. Sınıflaşma ve devletleşme, şu süreçlerin ürünüdür:

Kabile toplumunda üretim tekniğinin, üretimin gelişmesi,

kabile üyelerinin hayatını devam ettirecek ürünlerin ötesinde bir üretim fazlasının oluşması,

- kabile beylerinin bu zenginliklere el koyması, toprak, hayvan sürüleri ve üretim araçları üzerinde özel mülkiyetin gelişmesi ve istikrar kazanması,

kabile soyluları zümresinin oluşması ve sınıfa dönüşmesi,

kabile aristokrasisinin (beyler) kabile demokrasisine son vererek kabile üyelerini silahtan arındırması, silahı tekelinde toplaması, halktan ayrı bir ordu örgütlemesi,

- yeni beyler sınıfının üretim fazlasını denetleyen örgütünün istikrar kazanması, bu beylerin dışa karşı zenginliklerini koruyacak ve geliştirecek ve aynı zamanda kendi halkı üzerindeki hakimiyetini sağlayacak kurumların örgütlenmesi, bürokrasinin kurulması.

44) İbn Fazlan, *Seyahatnâme*, yayımlayan Prof. Dr. Ramazan Şeşen, Bedir Yayınları, 2. basım, İstanbul, 1995.

Bütün bu devletleşme süreci, aynı zamanda kabile bağlarının (kanbağının=gens) çözülmesi sürecidir. Zenginliklerin belli ellerde toplanması ve kabilelerin sınıflara bölünmesi, kabile bağlarını da parçalar. Böylece kabileyi bir arada tutan kanbağının yerini beylere bağımlılık alır. Farklı boyların beyleri bir araya gelerek bir aristokrasi oluştururken, farklı kabilelerin üyesi olanlar da beylere bağımlı olan topluma, yani boduna dönüşür. Bu sınıflara bölünme olayı, *Orhun Yazıtları'nda ak kemikli bodun ve kara kemikli bodun* diye anılır. Bu sınıfsal ayrıma kısaca *akbodun-karabodun* da denmektedir.

Ekonomik temelde kanbağının çözen olay, bir üretim fazlasının oluşmasıdır; yani zenginleşmedir; siyasal alanda ise farklı boyların birleşerek bodunlar halinde örgütlenmesidir. O nedenle yukarıda *Ogur, Oguz* veya *Bodun* diye anılan boylar örgütlenmesi, eski kanbağına dayanan örgütlenmeyi (gentilice örgütlenme) dağıtırken beylere ve en büyük bey olan kağanlara bağımlılık ekseninde yeni bir örgütlenme oluşturur. Bu örgütlenmede boy örgütlenmesi yaşıyor gözükse de, boylar artık biçimsel birer kabuk haline gelmektedir. Boylar biçimindeki örgütler, kendi içlerinde *akbodun* ve *karaboduna* bölünmüşlerdir; kanbağına dayanan kabile dayanışmasının yerini

Mesudî, Oğuzlardaki sınıfları "el âli, el-evası, el-esafıl" diye üçe ayırıyordu. Bu sınıflandırma, *Orhun Yazıtları* ve *Oğuz Kağan Destanı'nı*nda da sık sık geçen bey, el ve kün kavramlarına denk düşmektedir. Bu metinler, Oğuzların İslamiyetten çok önce sınıflara bölündüğünü gösteriyor.

Dede Korkut'ta İç Oğuz merkezdedir; yani hakim konumdadır. Dış Oğuz (Boz Oklar) ise bağımlı konumdadır.

artık beyler arasında dayanışma almıştır. Bu süreç, devletin oluşması sürecidir.

Bu nedenle *Ogur, Oguz* veya *Bodun* diye bildiğimiz boy birliklerinin ortaya çıkışı, boyların içindeki kanbağının çözülmekte olduğuna da işaret eder. Bu süreç, sınıflaşma ve devletin oluşmasıyla iç içedir. Orta Asya Türk kavimlerinde sınıflaşma ve devletleşme, *Bozkurt Efsaneleri* ve *Gerçek* başlıklı çalışmamızda, tarihsel metinlere dayanılarak somut olarak açıklanmıştır.(45)

Şimdi burada kanbağının çözülmesi sürecini, *Sir-i Derya Oğuzları* boy topluluğunun oluşumu örneğinde inceleyeceğiz. Bu tarihsel gelişim, kendi örneklerinde bütün *Ogur* ve *Oguz* denen boy toplulukları için de geçerlidir.

Orhun Yazıtları'ndaki Tokuz Oğuz/Oğuz ile Sir-i Derya Oğuzlarının birbirine karıştırılması

Bugün bizim *Oğuzlar* diye andığımız *Sir-i Derya Oğuzları* kimdir? Yukarıda değindik, geçmişte *Ogur* ve *Oguz* diye örgütlenmiş farklı boy toplulukları var. Bu nedenle Anadolu'ya gelen Oğuzları

diğer *Ogur* veya *Oguz* denen boy topluluklarından ayırmak için, tarihçiler *Sir-i Derya Oğuzları* diye adlandırma gereğini duymuşlardır. Onlara, 9. yüzyıl ortalarından sonra *Ceyhun* ve *Seyhun* boylarında *Yabguluk* kurdukları için böyle denmektedir.

Orhun Yazıtları yanında, Çin ve Arap kaynaklarında da geçen *Dokuz Oğuz* boyları, *Siri Derya Oğuzları* ile sık sık karıştırılır. Oysa *Siri Derya Oğuzları* adlandırması, bu karışıklığı önlemek için üretilmiştir. Buna rağmen şaşırtıcıdır, Orta Asya tarihi üzerine uzun yıllar çalışmış olan bilim adamları ve araştırmacılar da bile bu yanlışla rastlanıyor.

Yanımızda kaynaklar olmadığı için, şu anda elimde bulunan kitaplardan birkaç örnek vereceğiz:

- *Oğuz'dan Selçuklu'ya* üzerine kitap yazan değerli hocamız Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu, *Sir-i Derya Oğuzlarını Tokuz Oğuzlara bağlamaktadır*.(46) Ancak kitabının başka yerlerinde, tarihsel verilere uygun olarak *Sir-i Derya Oğuzlarının* geçmişini On Oklar içinde bulmaktadır.

- Ekber N. Necef, *Karahanlılar* üzerine yaptığı bilgilendirici araştırmada, To-

45) Bkz. Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek –Orta Asya Kaimlerinin Tarihsel Gelişmeleri-*, geliştirilmiş 5. basım, Şubat 2003.

46) Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s.14.

kuz Oğuzlar ile Oğuzları ayırıyor;(47) hatta Gardizî'yi Tokuz Oğuzlar ile Oğuzları birbirine karıştırdığı için eleştiriyor.(48) Necef, Oğuzların köklerini Tölesler ve On Oklar içinde ararken de tarihsel bulgulara uygun bir iz sürmüştür.(49) Ancak kitabın başka yerinde, Oğuzlar başlığı altında bu topluluğun tarih sahnesine çıkışını hatalı olarak Tokuz Oğuzlarla ilişkilendiriyor.(50)

Değerli bilim adamımız, kırk yıllık arkadaşım Prof. Dr. Ümit Hassan da, 560 yılında "Oğuzların tarih sahnesine gelişkin bir federatif yapı içinde boy gösterdiğini" öne sürüyor. Bu tarihin kaynağını göstermiyor.(51) Çin kaynaklarında Tokuz Oğuzlardan "Dokuz Boy" diye 630 yılında söz ediliyor.(52) Ümit Hassan'ın burada sözünü ettiği Oğuzlar, her durumda Tokuz Oğuzdur. Çin imparatorluk kayıtlarının Dokuz Boydan söz etmesi, federatif yapının oluştuğuna işaret etmektedir, ancak tarihlerde 60.yıllık

Boz Oklar, Oğuz Kağan Destanı'ndan beri "Bozuk" diye anılmaktadır. Bozulmuş olan boylardan oluştukları anlaşılmaktadır. Destan'da Bozokların hakim boylar olması, bugünkü deyişle "kanı bozuk"(!) olmanın bir üstünlük oluşturduğuna da işaret ediyor.

bir fark var. Ümit Hassan, *Türkiye Tarihine* yazdığı *Siyasal Tarih*'te, Oğuzlar isimlendirmesini sık sık Tokuz Oğuz karışılığı kullanıyor.(53) Ümit Hassan'ın başka eserlerinde de Oğuzlar, Tokuz Oğuz köküne bağlanıyor.(54)

- En son *Haber Türk* televizyonunda Murat Bardakçı ve Fatih Altaylı'nın 6 Mayıs 2010 günü yaptıkları Oğuz-

lar/Türkmenler üzerine söyleşide bu yanlış yineleni. Konunun uzmanı olan Doç. Dr. Tufan Gündüz, Anadolu'ya gelen Oğuzları *Orhun Yazıtları*'nda anılan Göktürkler dönemindeki Oğuza (Tokuz Oğuz) bağladı.

Görüldüğü gibi, Sir-i Derya boylarında Oğuz Yabguluğunu oluşturan ve daha sonra Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kurucusu olan Oğuzlar/Türkmenler, birçok tarihçimiz tarafından hatalı olarak *Orhun Yazıtları*'nda anılan Tokuz Oğuz/Oğuz kökenine bağlanmıştır. Konunun berraklaştırılmaya ihtiyacı vardır.

Tokuz Oğuz, Çin kaynaklarında ve *Orhun Yazıtları*'nda anlatıldığı üzere, bir boylar birliği idi ve aynı zamanda uzun ve kanlı savaşlarla Türik Kağanı'na bağlanmıştı. *Orhun Yazıtları*, Türik/Türk Kağanlığının Tokuz Oğuzu egemenliği altında tutabilmek için ne kadar zorlu savaşlar verdiğini ve bu bağımlılığa isyanları anlatır.(55) Zaten Türik Kağanlığını MS 744'te yıkan Karluk-Basmıl-Tokuz Oğuz ittifakı olmuştur. İlk başta Karluk (Üç Oğuz) Kağanı, Ötüken'de Kağanlar Kağanı tahtına oturacak gibi olmuşsa da, Uygur boyu ile birleşip On Uygur boylar topluluğunu oluşturan Tokuz Oğuz, Üç Oğuzu (Karluklar) bertaraf edip, hakimiyeti ele geçirmiştir.

Arap tarihçisi Mesudî de, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)* adlı eserinde, Guz (Oğuz) ile Toguz-guzları (Dokuz Oğuz) birbirinden ayırmıştır. 10. yüzyılda yaşayan (893-957) Mesudî, öncelikle Guz Türklerinin 10. yüzyılda Ceyhun-Seyhun nehirleri boylarında yaşadıklarını saptıyor.(56) Daha sonra o tarihte (943-44) Horasan ile Çin arasındaki Ku-

İskitlerin/Sakaların kökenine ilişkin tartışmalar da, Altaylardan Karadeniz'in kuzeyine kadar sürekli harmanlanan halklar gerçeğini yansıtır.

47) Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2005, s.152.

48) Ekber N. Necef, aynı eser, s.368.

49) Ekber N. Necef, aynı eser, s.61, 372 vd, 375.

50) Ekber N. Necef, aynı eser, s.378.

51) Ümit Hassan, "Siyasal Tarih - Açıklamalı Bir Kronoloji-", *Türkiye Tarihi I- Osmanlı Devletine kadar Türkler*-, Yayın Yönetmeni Sina Akşin, Cem Yayınevi, s.149.

52) Divitçioğlu ve Necef de, Pulleyblank'a gönderme yaparak bu tarihi veriyor. Bkz. "Some Remarks on Toguz Oghuz Problem", *Ural Altaische Jahrbücher*, vol. XXVI-II.

53) Ümit Hassan, aynı eser, s.149, 154, 157. Eğer Ümit Hassan Çin kaynaklarında MS 3. yüzyıl sonrasında Kao-che diye anılan Töles boylarına gönderme yapıyorsa, bazı Töles boylarının daha sonra Sir-i Derya boylarındaki Oğuzların kökleri arasında bulunduğu kuşkusuzdur. Ancak Seyhun boylarına gelmeden önce (8. yüzyıl ikinci yarısı ve sonrası) onların adları Oğuz değil, fakat On Ok idi.

54) Ümit Hassan, *Osmanlı Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2001

55) Orhun Yazıtları konusunda Çin Halk Cumhuriyeti'nde yapılan araştırmalar, Türkiye'de yapılanlardan yüzlerce kat fazladır. Bu konuda bizi bilgilendiren Kazakistan Bilimler Akademisi Üyesi Kayrat Gabıthanalı'nın çalışmasını okumanızı hararetle öneririz. Bkz. "Çin'de Orhun Yazıtları Üzerine İncelemeler", "Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli' ye Armağan, Ankara, 2006." içinde, s. 145-150.

56) Mesudî, *Murûc Ez-Zeheb (Altın Bozkırlar)*, Arapçadan çeviri ve notlar Ahsen D. Batur, Selenge Yayınları, İstanbul 2004, s.33. Mesudî, Güzların yaşam alanını kitabın sonlarında yine tarihsel gerçeklere uygun olarak belirlemektedir. 8s.193).

şan (Kuça) şehri halkının Toguz-guz olduğunu belirliyor. "Türkler ve diğer Türk boyları arasında onlardan daha savaşçı, daha kudretlisi ve daha iyi teşkilatçısı yoktur" diye övdüğü Toguz-guz'un hükümdarlarının Uygur-han olduğunu belirtiyor ve Türkler arasında yalnız onların Mani dininden oldukları bilgisini de veriyor.(57) Bir cümle sonra, bu kez Guzlar (Oğuzlar) için, "Türklerin en savaşçısı onlardır" değerlendirmesinde bulunuyor.(58) Daha sonra Guzların kışlak için Hazar ırmağının batısına geçerek Ruslarla çarpışmalarına ve Alanlarla savaşlarına değiniyor.(59) Bütün bu bilgiler, tarihsel gerçeklerle örtüşmektedir ve Mesudî'nin yaşadığı 10. yüzyılda Uygur olan Toguz-guz ile Sir-i Derya boylarında yaşayan Guzları açık olarak birbirinden ayırdığını göstermektedir. Bu, önemlidir. Çünkü Gardizî gibi bazı Arap tarihçi ve seyyahları her ikisinin adlarındaki Guz nedeniyle, kimi tarihçilerimiz gibi Guz ile Toguz-guz'u birbirine karıştırmışlardır.(60)

Sir-i Derya Oğuzlarının Kökü Tölesler/On Oklar

*Orhun Yazıtları*nda Tokuz Oğuz yanında, Üç Oğuz, Altı Oğuz, Sekiz Oğuz, On Ok, Otuz Tatar, Töles gibi boy birlikleri de anılır. Kaynaklar incelendiği zaman, Oğuz/Türkmenlerin kökeninin Dokuz Oğuzlar değil, On Oklar olduğu görülür. Birisi Dokuz Boy'dur; diğeri On Boy'dur. Tokuz Oğuz'da çoğul eki -z'dir; On Oklar'da, bugünkü Türkçede olduğu gibi -lar'dır.

Oğuzlar/Türkmenler alanında bugüne kadar en ayrıntılı araştırmayı yapan

Prof. Dr. Faruk Sümer, Sir-i Derya Oğuzlarını Dokuz Oğuz/Uygurlardan ayırır ve kökeninin Batı Göktürk topluluğu içinde yer alan On Oklar olduğunu belirler.(61) Yine Zeki Velidî Togan ve Ziya Gökalp gibi tarihçi ve düşünürler, tarihsel verileri inceleyerek, Sir-i Derya Oğuzlarının *Orhun Yazıtları*nda anılan Tokuz Oğuz kökünden gelmediklerini, daha çok On Ok diye anılan boylarla bağlantılı olduklarını göstermişlerdir.(62) Ziya Gökalp, gerçi Orta Asya'da ilhanlığın (devlet) "Hyun-nu'dan Avar'a, Avar'dan Göktürk'e, oradan Oğuzlara, oradan Kırgızlara" geçtiğini belirtirken, Oğuzlar kavramını Dokuz Oğuzlar yerine kullanmıştır;(63) ancak aynı kitabında Oğuzlar ile Dokuz Oğuzları ayrı sayarak konuyu berraklaştırıyor.(64)

On Oklar, eski Türk rivayetlerindeki Türk ve Guz (Oğuz) ayrımında, Guz/Gur kolu içinde değil, Türk bölümüyle bağlantılı gösteriliyorlar. Çin hanedan tarihlerine geçen ve 8. yüzyılda yazılmış eserlerden alınan İran kaynaklı Türk rivayetlerinde, Türkün asıl vatanının Hazar-Aral boyları olduğu belirtiliyor. Türk rivayetlerinin "Göktürk-Çin" kaynaklı olsun "İran-Hazar" kaynaklı olsun, Türk'ün dört oğlundan, yani dört boydan söz ediyorlar. Türk'ün Ceyhun boylarında yaşayan amcazadesi ise, Guz (Oğuz) diye anılmaktadır. Türk ile Guz arasında hakimiyeti simgeleyen Yede Taşını ele geçirmek için uzun savaşlar cereyan etmektedir. Türk'e Çin tarafından gönderilen 10 kam (On Oklar'ın ilim sahibi ataları) geldikten sonra, hakimiyet sırrı tekrar Türk'ün eline geçiyor.(65) Bu rivayetlerdeki Guz (Oğuz),

bugün yaygın olarak Oğuz diye andığımız On Ok kökenli Oğuzlar değil, fakat Ogur diye anılan çeşitli boy topluluklarıdır.

Çin kaynakları, On Okların Töleslerin bir boyu olduğunu belirtiyorlar.(66) Yine Çin, Tibet ve Türk-İslam kaynakları, On Okların on boyunun tek tek adlarını vermektedirler. Bunlar Sol ve Sağ kol olarak ayrılmaktadır.(67) Sol kol, Türk İslam kaynaklarındaki adlarıyla, Çomullar, Hulular, Şeşatiler, Sunişeler ve Türgişlerdir. Sağ kol ise, Nuşebi kolu adıyla anılmaktadır: Sekeller, Çiğiller, Koşular, Barshanlar (Barsağanlar).

On Okların yönetici boyu, Çin kaynaklarının Tu-ki-şie dediği Türgişler'dir.(68) Bu nedenlerle On Oklar, kimi tarihsel metinlerde, içinde yer aldıkları Tölesler veya hakim boy olan Türgişler adıyla da anılmaktadır. Çin kaynaklarında Tölesler ile On Okların aynı olduklarının yazılmasının sebebi budur.(69)

57) Mesudî, aynı eser, s.40.

58) Mesudî, aynı yerde.

59) Mesudî, aynı eser, s.75 ve 86.

60) Aktaran: Ekber N. Necel, aynı eser, s.368.

61) Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.20, 152.

62) Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.49; Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.85, 195; Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, s.218.

63) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.188.

64) Aynı eser, s.85, 195.

65) Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.18, 27 vd, 406.

66) Liu Mai-tsai, *Die chinesische Nachrichten zur Geschichte der Ostturken*, 1-2, Wiesbaden 1958, s.127. Liu Mai Tsai'nin eski Çin hanedan tarihlerini derleyen bu çok önemli kitabı Selenge Yayınları'ndan Türkçe olarak da çıktı.

67) Hüseyin Salman, *Türgişler*, Ankara 1998, s.7 vd; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, İstanbul 1999, s.29 vd; Ekber N. Necel, *Karahanlılar*, s.78 vd.

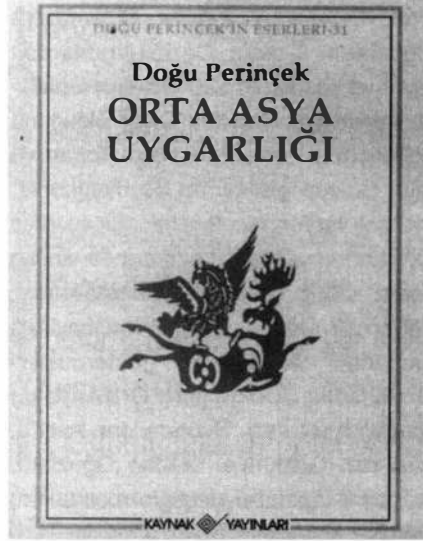
68) Ekber N. Necel, *Karahanlılar*, s.78, 145.

69) Bahaeddin Ögel, *Doğu Göktürkler*, c.19/81, s.115.

Tölesler, Çin kaynaklarında önce Ti-eh-le (başka okunuşu: Ch'i-le), kuzey bölgelerinde otururken Ch'ih-lo ve Ci-ti (Kırmızı Ti) diye anılan kavmin devamı olan Kao-che (Yüksek Arabalılar) veya Ding-linglerin kalıntısı olarak kabul ediliyorlardı.(70) Çinlilerin "Yüksek Arabalılar" dediği bu kavmin Türkçe isminin Oğuz Kağan Destanı'ndaki adlandırma ile Kanglı (Kağnılı=arabalı) olduğu sanılıyor. Kao-che ve Töleslerin kökenindeki Tieh-le tek bir kavim değil, fakat çeşitli kavim, boy ve soylardan oluşan bir topluluktur. Bu geniş topluluk büyük bir coğrafyaya yayılmıştı.(71)

Kao-che, Göktürklerden önce, Tabgaçlar (Toba) ile Juan Juanların Orta Asya'da hakimiyeti ellerinde bulundukları sırada anıldılar.(72) Bu boylar, V. yüzyıla geldiği sırada kalabalık bir nüfusa sahipti. Çin kaynaklarında Tu-li diye anılan Tölesler, yüzbinden fazla askere hükmediyordu. Buna rağmen Juan Juanlarla savaş sonucu batıya kaymağa başladılar. Altayların güney-batısına, Balkaş ve İli bölgelerine,

6. yüzyıldan 13-14. yüzyıla kadar sekiz yüzyıl boyunca, Çin'den Batı Anadolu'ya uzanan ticaret yolları Türk devletlerinin denetimi altındaydı ve bu muazzam coğrafyada ticaret Türkçeyle yapılmaktaydı. Bunun sonucu Arî veya başka kökenden halklarda yaygın bir Türkleşme yaşandı.

Güney Rusya bozkırlarına kadar yayıldılar.(73)

552 yılında Göktürk kağanlığının kurulmasından sonra, On Oklar, Batı Göktürklerin yönetici boyları olmuşlardır. Bumin Kağan'ın kardeşi İstemi Yabgu'nun, Batı halklarını itaat altına almasıyla Tölesler Göktürk kağanlığına bağlandılar. İstemi Yabgu, Çin kaynaklarına göre, On Boyun beylerine kendi boylarına hakimiyetin ve Türuk (Göktürk) Kağanlığına bağlılığın simgesi olarak on ok vermiştir. Faruk Sümer, "Batı Göktürk topluluğu on boydan meydana gelmiştir." derken,(74) kuşkusuz Batı Göktürklerin yönetici boylarını kastetmektedir.

On Oklar, Töles boylarından başka boy topluluklarının da yaşadığı çok geniş bir alanı hakimiyetleri altında tutuyorlardı. Ancak Batı Göktürklerin 657 yılından sonra zayıflaması üzerine, On Ok boyları Türgişlerin yönetimi altında kendi "devletlerini" oluşturdular. U-Che-le Kağanın emrinde 140 bin kişilik ordu bulunduğu kaydediliyor. Arap yayılmasına karşı savaştan Türgişler, büyük bir askeri güç geliştirdiler. U-Che-le Ka-

ğan'dan sonra, 708 yılında Souko (Soko) Kağan döneminde, 300 bin kişilik bir orduları vardı.(75) 706-710 yılları arasında Türgişler, Orta Asya'nın tek hakimi konumuna gelmişlerdi. Ancak 710'da Bolçu savaşında Göktürlere yenilerek tekrar Göktürk hakimiyeti altına girdiler. 716 yılından sonra yeniden bağımsızlaştılar. 738 yılına kadar Semerkant ve Buhara yanında Sir-i Derya'dan İli ırmağına kadar uzanan geniş alanlar On Okların hakimiyeti altındaydı. Bu tarihten sonra Sarı (Ak) ve Kara Türgişler diye ikiye ayrıldılar ve güçlerini kaybettiler.(76)

On Okların Töles boyları içinde yer alması anlamlıdır. Töleslerin soyağacına baktığımız zaman, Orta Asya'nın en çok karışan kavimlerinden olduğunu görürüz. Çin kaynakları Töleslerin, Hiung-nu'ların amcazadeleri olduklarını belirtiyor. Bahaeddin Ögel, Çin kaynaklarını da dikkate alarak, Töleslerin "Hiung-nu ve Göktürk aslından gelmeyen ve Moğol olmayan Orta Asya oymakları" olduğuna işaret ediyor.(77) Ekber Necef, Türk kökenli oldukları Çin kaynaklarında belirtilmeyen On Okların kökeninin açıklanması gerektiğini öne sürüyor.(78) On Okların Göktürk kağanlığının tepesindeki Türuk boylarından farklı bir boy topluluğu olduğu, *Orhun Yazıtları*'nda zaten belirtilmektedir. "İlteriş Kağan Tölis, Tarduş bodununu düzene sokmuştur." Türuk bodunu ve Töles bodunu aynı olmamakla birlikte, kökleri birleşmektedir.

Birçok kaynak, Töleslerin, çeşitli boy topluluklarından ayrılmış veya dağılmış boyları bir araya getirdiği üzerinde durmaktadır. Eski Töles boyları ile sonrakilere karşılaştırdıkları zaman, boyların dağıldıkları, başka topluluklara katıldıkları, buna karşılık daha önce Töles için-

70) Wei-shu, Pei-shi gibi Çin hanedanları kayıtlarından aktaran Bahaeddin Ögel, "İlk Töles Boyları", *Bellekten*, sayı 48, yıl 1948, s.811 vd. Yine bkz. Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları ve Erkin Ekrem*, age, s.3.

71) Aynı yerlerde.

72) Ahmet Taşağıl, "552-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış", *MSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Aralık 1991, s.235.

73) Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, s.81, 85.

74) Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s.20.

75) Bıçurin ve Gumiliev'den aktaran Ekber E. Necef, *Karahanlılar*, s.107 vd.

76) Ekber N. Necef, *Karahanlılar*, s. 107-123.

77) Bahaeddin Ögel, aynı yerde.

78) Ekber Necef, *Karahanlılar*, s.80.

de yer almayan boyların daha sonra yer aldıkları görülür.(79) Bunun anlamı, Tölesler ve dolayısıyla içinde yer alan On Oklar, Orta Asya Türk toplulukları içinde en çok karışmış, kanbağının en çok çözüldüğü kavimdir.

On Oklar'ın Sir-i Derya Boylarına göçü

744 yılında Tokuz Oğuz/Uygurlar, Karluklar (Üç Oğuz) ve Basmıllar ile ittifak ederek, Türuk (Göktürk) kağanlığını yıktı ve Ötüken'de Uygur Kağanlığını kurdu. Bundan sonra Uygurlar ile Karluklar arasındaki mücadelede Karluklar yenik düşerek 756 yılından itibaren Türgiş topraklarını istila etti. 766-799 yılları arasında Karluklar, Tokmak ve Talas havzasına hakim oldular. Bu durumda On Oklar, yurtlarını terk ederek önce İrtiş havzasına, sonra Sir-i Derya boylarına göç ettiler ve orada Oğuz Yabguluğunu kurdular.(80) Oğuzlar, 766 yılında başlayan bu göç sırasında üç gruba ayrılmış, Sir-i Derya, Talas ve Çu havzalarında Karluklar ve Kalaçlar ile karışmıştı. Ana topluluk yeni boyları da kendine katarak 24 boy halinde Oğuz Yabguluğunu oluşturmuş, diğer bir grup ise, daha kuzeye Aral Hazar bölgesine yerleşmiş ve daha sonra Selçuklu devletini kurmuştur.(81)

Bu bilgileri kaydetmemizin nedeni, On Oklardaki kan bağının çözülmesi sürecini tarihsel somutluğuyla belirlemek içindir. Zaten karışık boylardan oluşan Töleslerin içinde bulunan On Oklar, 8. yüzyılın ortalarından sonra batıya göçlerinde daha da karıştılar. Bir kesimi başka boy topluluklarına katıldılar. Oğuzun ana gövdesine ise yeni boylar katıldı. Çin ve Tibet kaynaklarındaki adlarıyla Ba-ça-neg (Peçenek), Ha-la-yun-log (Alayuntlu), Çar-du-li (Çarukluğ), Uygur

birliğinden ayrılan Aymur (Eymür), Kimek boylarından Bayandur (Bayındır) boylarının bu dönemde Oğuz boyları içinde yer aldıklarını, çeşitli tarihsel belgelerden öğreniyoruz.(82) Oğuzlar, Sir-i Derya boylarında Oğuz Yabguluğunu kurarken, farklı boy topluluklarından gelen bazı boyları da bünyesine almışlardı. Bu karışma süreci daha sonra da devam etti.

Oğuz içindeki sınıflaşma

Orta Asya'da MÖ 1000'den MÖ 1000'e uzanan iki bin yıllık sınıflaşma sürecini *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek* başlıklı çalışmamızda incelediğimiz için, burada yinelemiyoruz. Özellikle Oğuzlar bölümüne bakılmasını öneririz.(83) Bu sürecin, Çin kaynaklarının verilerine göre, MÖ 2000'lerden başladığı da söylenebilir.

Sürecin sonlarında artık sınıfsal çeşitlenmeler iyice keskinleşmiştir. Hatırlat-

makla yetinelim, Arap tarihçisi Mesudî, Oğuzlardaki sınıfları "el âli, el-evasit, el-esafil" (yukarı, orta ve sefiller) diye üçe ayırıyordu.(84) Bu sınıflandırma, *Orhun Yazıtları ve Oğuz Kağan Destanı*'nın Uygurcasında da sık sık geçen bey, el ve kün (gün) sınıflandırmasına denk düşmektedir. Bu metinde İslamiyetin izleri bulunmadığı dikkate alınırsa, Oğuzların İslamiyetten çok önce sınıflara bölündüğü saptanabilir. Zaten destanlardaki Oğuz Kağan'ın varlığı tek başına sınıflaşmanın önemli kanıtıdır.

Beyler, kabilenin mülklerini de denetleyen ve kendileri büyük hayvan sürülerine sahip olan soylular sınıfını oluşturur.

El, beye bağımlı olan, "işini gücünü veren" halktır. Batı feodalitesindeki serflere denk düşmektedir.

Kün (gün) ise, köleler ve cariyelerdir. Ancak kölelik, önemsizdir. Üretim, esas olarak köle emeğine dayanıyor değildir.

79) Ahmet Taşağılı, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları* ve Ahmet Taşağılı, "552-627 Yılları Arasında Töles Boylarının Coğrafi Dağılımına Bir Bakış", *MSÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, yıl 1, sayı 1, Aralık 1991; Bahaeddin Ögel, "Uygur Devletinin Teşekkülü ve Yükseliş Devri", *Belleten*, c.19/75, 1955, s.334 vd, 341. Yine bkz. Gumiliev, *Eski Türkler*, Selenge Yayınları, İstanbul.

80) Faruk Sümer, *Oğuzlar*, 199, s. 2 vd; Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s.178 vd; Hüseyin Salman, *Türgişler*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1998, s.70 vd; Ahmet B. Ercilasun, *Türk Dili Tarihi*, s.91;

81) İbn Al Athir, Mesudî ve El Biruni'den aktaran Zeki Velidî Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s.137, 178 vd.

82) Semih Tezcan, "1283 Numaralı Tibetçe Pelliot Elyazmasında Geçen Adlar Üzerine", aynı basım, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara 1975; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s.14 vd..

83) Doğu Perinçek, *Bozkurt Efsaneleri ve Gerçek*, geliştirilmiş 5. basım, Kaynak Yayınları, İstanbul, Şubat 2003, s.68 vd.

84) Mesudî, age, s.30.

Türk adını tarih sahnesine çıkaranlar, Barthold'un "Halis Türk" dedikleri değil, uygar Türkler olmuştur. Sınıflara bölünme ve harmanlanma sürecinde, Türk beyleri, büyük imparatorluklar örgütlediler ve uygarlığa önderlik ettiler. Bu açıdan onların, daha "halis Türk" oldukları söylenebilir.

Kün, daha çok beylerin hizmetlerinde çalışan uşaklardır.(85)

Bu sınıflaşma süreci, boylar içindeki kanbağı ilişkilerinin çözülmesini de getirmektedir. Kabile, artık daha önce ak-raba olan eşitlerin topluluğu olmaktan çıkmakta, sınıflara ayrılmaktadır ve farklı boylar birbirine karışmaktadır. Kan bağının yerini, beylere sınıfsal bağımlılık almaktadır. Bilge Kağan'ın *Orhun Yazıtları*ndaki diliyle söylersek, "O zamanda kul kullu olmuştur. Küçük kardeş büyük kardeşi bilmezdi, oğul babasını bilmezdi. Öyle kazanılmış, düzene sokulmuş ilimiz, töremiz vardı."

Pir Sultan Abdal, aynı olayı 16. yüzyıl Anadolu'sunda şöyle anlatır:

"Yıkılmış aşiret el bozuk bozuk."

Aşiret yıkılmış, toplum bozulmuş, yani dağılmış.

Bozoklar'ın "Bozuk"luğu

Bilindiği gibi, Seyhun boylarına geldikten sonra Oğuz'un iki ana kolu bulunuyordu: Bozoklar ve Üç Oklar. *Dede Korkut Hikayeleri*'nde Bozoklardan "Taş Oğuz" (Dış Oğuz) diye söz ediliyor. Üç Oklar ise, İç Oğuz'dur. Dede Korkut'ta İç Oğuz merkezdedir; yani hakim konumdadır. Dış Oğuz (Boz Oklar) ise bağımlı konumdadır. *Begiloğlu Emren Boyu*nda, "Taş Oğuz'un İç Oğuz'a isyanı anlatılır. Begil Bey, "Oğuz'a asî oldum

belli bilin" der. Oysa Dış Oğuz, yani Bozoklar, *Oğuz Kağan Destanı*'nda Oğuz'un büyük oğullarıdır. Bozokların Üçoklara üstünlüğünü, *Oğuz Kağan Destanı*nda ast üst ilişkisini yansıtan bütün simgelerde görüyoruz.

Bozoklar	Üçoklar
Işık	Ağaç
Ağabey	İni (küçük kardeş)
Ak	Kara
Doğu	Batı
Sağ	Sol
Altın	Gümüş
Yay	Ok

Oğuz Kağan'ın sevdiği Işık'tan büyük oğulları olmuştur. Küçük oğulların anası ise Ağaç'tır. Ayrıca kimi Türk destanlarında Işık Ağacı döllemektedir.

Ak ve Kara kavramları, eski Türklerde yön belirtmek yanında, akbodun-karabodun ayrımında ve birçok boy adında da görüldüğü gibi, beyler ile halk arasındaki bağımlılık ilişkisini yansıtır. Bu nedenle Prof. Dr. Sencer Divitçioğlu'nun ak.ve karayı koyunların rengiyle açıklaması yerinde değildir.(86)

Göktürklerde de görüldüğü gibi Do-

ğu, Batıya hükmetmektedir.

Güneşe dönüldüğü zaman sağ kol güneyi gösterir. Bu nedenle eski Türklerde, Güney yönü sıcak ve bolluğu (ır), Kuzey ise soğuğu ve yoksulluğu (kuz) temsil etmektedir.

Sağ sola üstündür.(87)

Altın, gümüşten değerlidir.

Yay, atandır; ok ise atılandır. Bu anlamda oku yöneten yay olmaktadır. Yay, yöneticiliği, ok ise yönetileni temsil etmektedir.

Boz Oklar ile Üç Oklar arasındaki hükmeden-hükmedilen ilişkisini kuşkusuz *Oğuz Kağan Destanı* belirlemiş değildir. *Destan*, varolan bir ilişkiyi meşrulaştırmaktadır. Bu hükmetme ilişkisinin boyların gücüne göre zaman içinde değiştiği de bir gerçektir. Bu değişime göre Oğuz boylarından bazıları daha soylu ve daha üstün olarak kabul edilmişlerdir. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde Üç Okların merkezî konumda bulunması, farklı bir durumu yansıtmaktadır. Üstünlüğü ele geçirenler, gereğinde kendilerine yeni soykütükleri de üretmişlerdir. Örneğin Osmanlıların kendilerini Bozokların birinci boyu olan Kayılara bağlaması, kuşkusuz Türkmen kitlesi üzerin-

İskitlerin/Sakaların kökenine ilişkin tartışmalar da, Altaylardan Karadeniz'in kuzeyine kadar sürekli harmanlanan halklar gerçeğini yansıtır.

85) Gun sözcüğünün Çince de işçi anlamına gelmesi dikkat çekici.

86) Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s.48 vd.

87) R.Rahmeti Arat, *Makaleler*, c.I, "Türkçede Cihet Mefhumi ve Bununla İlgili Tabirler"

deki otoritelerini pekiştirme kaygısıyla açıklanabilir. Bir başka örneği, Ebu'l-Gazi Bahadır Han, ünlü *Şecere-i Terâki-me*'sinde hoş bir dille anlatır:

"Selçuklular Türkmen olup, kardeşiz deyip ile ve halka faydaları dokunmadı. Sultan olmadan önce Türkmenin Kınık boyundanız dediler. Sultan olduktan sonra Afrasiyab soyundan geldiklerini kanıtlamaya çalıştılar."(88)

Dikkat edilirse, Selçukluların önce "Kınık boyundanız" demeleri bile bir otorite oluşturma çabasını göstermektedir. Selçukluların Kınık boyundan oldukları bilgisi, dönemi yansıtan belgelerin yalnız birinde geçmektedir. Selçuklular, başlangıçta, olasıdır ki Kınık boyundan ayrılmış grupların başka öbeklerle de birleşip Selçuk Bey önderliğinde oluşturduğu bir topluluktur. Divitçioğlu, boyların parçalanması ve dağılması sonucu çeşitli boylardan öbeklerin oluşturduğu konar göçer topluluklara, Kaşgarlı Mahmut'a gönderme yaparak *konat* adını veriyor.(89) Konat, Divanı Lügat-it Türk'te, "birbirine dayanan insan öbeği" diye tanımlanıyor.(90)

"Bozuk" ile Sınıflaşma arasındaki ilişki

Bütün bu bilgiler ilk bakışta, konudan ayrılmak gibi gelebilir. Oysa anlatıl-

mak istenen şudur:

- Oğuzlar, daha *Oğuz Kağan Destanı*'nın olduğu aşamadan önce sınıflara ayrılmışlardı. Destandaki Oğuz Kağan'ın varlığı dahi, sınıflaşmaya işaret eder. Oğuz Destanı'nın kökleri devletimsi bir yönetimin olduğu çağlara uzanmaktadır. *Destan* bu sınıflaşmanın meşrulaştırılmasını sağlayan bir metindir.

- Sınıflaşmayla birlikte kanbağı ilişkileri çözülmekte, daha önce akrabalık temelinde oluşmuş bulunan boylar, artık parçalanmakta ve dağılmaktadır.

Dağılan boyların halkı, beylere bağlı yeni topluluklar oluşturmaktadırlar. Bu yeni topluluklar da boy diye anılmakla birlikte, artık o kanbağına dayanan eski boy değil, fakat beylere bağımlılık ekseninde oluşan, sınıflaşan topluluklardır.

Bütün bu nedenlerle, nerede boyların bozulduğu olgusu varsa, orada bir sınıflaşma süreci vardır. Boz Ok ile Üç Ok ilişkisi de burada anlam kazanmaktadır. Boz Oklar, *Oğuz Kağan Destanı*'ndan beri "Bozuk" diye anılmaktadır. Destan'a göre, halkın dilinde "bozuk" turlar. Başka deyişle bozulmuş olan boylardan oluştukları anlaşılmaktadır. Üç Ok denen boyların da aynı sürecin içinde oldukları açıktır. Üç Oklar içinde yer alan Bayundur, Peçenek, Çavundur,

Eymür, Ala Yundlu boylarının bu topluluğa göç sürecinde katıldıklarına yukarıda değinmiştik.(91) Bununla birlikte ta *Oğuz Kağan Destanı*'ndan gelen "Bozuk" ünvanı, Bozok denilen ağabey boyların çok daha önce ve daha derinden "bozulduklarına" işaret ediyor. Destan'da Bozokların hakim boylar olması, bugünkü deyişle "kanı bozuk" olmanın bir zaaf oluşturmadığına da işaret ediyor. Destanı oluşturanların bu "Bozoklar" olduğu da varsayılabilir. Çünkü hakimiyet onlarındır; destan da öncelikle onlarındır.

8. yüzyılın ortalarından sonra Sir-i Derya boylarına gelen ve orada Oğuz Yabguluğunu kuran On Ok kalıntısı boyların uzun bir tarihsel geçmişten beri "Bozuk" oldukları görülüyor.

Çin kaynaklarındaki izleri süreceklersak, sürekli karışma, dağılma ve birleşmelerden soyutlanmış olarak, Oğuzların soyağacı kabaca şöyledir:

Tieh-le > Ch'ih-lo/Ci-ti> Kao-Che (Yüksek Arabalılar)/Ding-ling >Töles > On Ok > Oğuz Yabguluğu > Selçuklu > Osmanlı..

Oğuzların diğer bir kolu ise, 10-11. yüzyılda Hazar-Karadeniz bozkırına yayılan Uzlardır.

Bugünkü Azeriler ve Gagauzlar da Oğuz kolundan gelmektedirler.

Oğuz/Türkmenlerin bu soyağacı, sürekli diğer Türkçe konuşan veya başka dilli boylar ve boy topluluklarıyla harmanlanmayı içerir. Yukardaki soyağacından daha gerçek olan, en sonunda Sir-i Derya boylarında Oğuzlar diye ortaya çıkan boy topluluğunun kanının "Bozuk" (!) olmasıdır.

Türk Tipi/Oğuz Tipi

Tarihçiler, Orta Asya kavimlerinin kökeni konusundaki tartışmalarda, iskelet ve kafataslarının biçimlerinden de yararlanırlar. İskit ve Hunlardan beri bu kafatasları, hep karışıktır. Aynı yerlerden,

Göktürk parası: Örgütlenmenin göstergelerinden...

88) Ebu'l-Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terâkime* (Türklerin Soykütüğü), çev. Muharrem Ergin, Tercüman Bin Eser yayını, s.82.

89) Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s.84 vd, 68, 97

90) Kaşgarlı Mahmut, *Divan-ı Lügat-it Türk*.

91) Divitçioğlu'nun Boz Ok ve Üç Ok boylarını veren tablosunda, Boz Ok başlığı altında Üç Ok boyları, Üç Ok başlığı altında ise Boz Ok boyları sıralanmaktadır (*Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s.44). Divitçioğlu, bu yanlışlığı kuşkusuz saptamış olmalıdır. Nitekim 53. sayfadaki tablo doğrudur.

Türklerin insanlık tarihine en önemli katkısı, büyük imparatorluklar ve ordular örgütlemekle bağlantılı olarak, kavimleri birarada yaşatma birikimidir.

hatta aynı mezarlardan çıkan kafatasları arasında hem uzun yüzlülere (Dolikosel), hem geniş yüzlülere (Brakisel) veya ikisinin ortası tiplere rastlanmaktadır. Bu olgu, hakim ve bağımlı boyların farklı kavimlerden olmasıyla veya beyler ile kullarının aynı mezara gömülmesiyle de açıklanır. Ancak hakim ve bağımlı boyların karışması, beylerin kullarıyla evlenmeleri, sürekli göç ve akınlar vb nedenlerle çeşitli kavimler birbirlerinin içinde erimişlerdir. Dolayısıyla en gerçekçi açıklama, İdil-Ural havzasının ve Orta Asya'nın eskiden beri kavimler harmanı olmasıdır.

Öntürklerin Kuzeybatı Asya bozkırlarında MÖ 4 ve 3. binlerde, Hint-Cermen kavimleri ile birlikte bir atlı çoban kültürü geliştirdiklerini, Viyana Okulu mensupları, halkbilimi verilerine dayanarak işlemişlerdir. Flora, Menghin, Schmidt ve Koppers gibi bilim adamlarının temsil ettiği bu Okul, Öntürkler ile Önhint-Cermenler arasındaki ilişkinin köklerini oraya kadar uzatırlar.(92)

Laypanov-Miziev'in de belirttiği gibi, Karadeniz'in üzerinden Dinyeper ırmağına kadar uzanan bu büyük bozkırda, hayvancılık yapan boy toplulukları birbirine karışmışlardı. Büyük bozkırdan MÖ 3. bin yılda doğuya göçle götürülen kurgan kültürüne sahip olan toplumlar, Asya'da Moğolsu topluluklarla karıştılar ve çoğunluğu zaman içinde Moğol çizgileri

taşımaya başladılar. Altay dağları ve Baykal gölü havzası, bu toplulukların ikinci vatanı oldu. İdil-Ural'dan batı ve güneybatı yönünde göç edenler ise, Avrupa özelliklerini korudular. Oğuzlardan gelen Osmanlı ve Azeri Türkleri yanında Bulgarlar ve Karaçaylar gibi Kuzeybatı Türkleri, o nedenle Altay kökenlilerden daha İranî (Ariyen) özellikler taşırlar.(93)

Çin kaynakları, Türklerin atalarının Asya'nın daha kuzeyinden gelerek MÖ 3. binlerin başından (MÖ 2100'lerden) beri Kuzey Çin'de yaşadıklarını belirtiyorlar. Öntürkler için Çin kaynakları Çince telaffuza göre, çeşitli adlar kullanmışlardır. MÖ 2000'de Kuzey Çin'de yaşayanlar Beiti/Beidi (Kuzey Tiler), MÖ 11-5. yüzyıl arasında Tili/Dili, MÖ 3.-MS 3. yüzyıl arasında Tili/Dili, ve Ding-ling, MS 3. yüzyıl sonrasında Chile, Teli, Gaoche adlarıyla anılmışlardır. Ding-lingler, Doğu ve Batı olmak üzere iki kola ayrılıyorlar. Çin kaynaklarına göre, Tokuz Oğuz ve Uygurlar Doğu kolundan, Aşine (Türk) ve Karluklar (Üç Oğuz) ise Batı kolundan geliyorlardı. Yine Çin kaynaklarında geçen Citi, Tieh-le, Jong gibi kavimlerin birçoğunun Türklerin ataları oldukları Çin belgelerine dayanılarak saptanmaktadır.(94) Çin tarihçileri, Çin'in Shang (MÖ 1600-1028) ve Chou hanedanı (MÖ 1027-206) dönemlerinde Tiler ile Huaxialar (Bizim Çinli dediğimiz kavimin ataları) arasında evlilik ilişkilerini kanıtlayan çok sayıda tarihsel belgeler bulunduğunu saptıyorlar. Çin'in iç kesimlerine yerleşen Tilerin çoğunluğunun Huaxia kavmi (Çinli) ile kaynaşarak özdeşleştiği belirleniyor.(95) Firdevsî'nin ünlü Şahnâmesi ve diğer Şahnâmeler, Feridun'un oğlu Tur (Türklerin) ile Çinlilerin atasının kardeş olduğunu yaz-

maktadır. Şahnâme'de Turan imparatorluğu Çin fağfurluğunu da kapsamaktadır.(96)

Tıpkı Şahnâme'deki gibi, Ön Çin dönemine (MÖ 221-206) ait bazı Çin kaynaklarında da, Ti (Öntürk) ve Huaxia (Çinli) kavimlerinin aynı atanın çocukları oldukları kaydı bulunmaktadır.(97) Yine Çinlilerin ünlü "Dağlar ve Denizler" kitabında, bu köken birliğini ata isimleriyle gösteren somut kayıtlara rastlanmaktadır.(98) MÖ 145 yılında doğan tarihçi Shi-ma'dan başlayarak MS 7. yüzyıla kadar yaşayan Çin tarihçileri, Tie-le, Chi-le, Ti-li, Ting-ling kavramlarının Türk veya Turuk sözcüğünün Çince telaffuzuna göre yazılış şekilleri olduğunu belirtmektedirler.(99)

Değerli Türkolog Arif Acaloğlu'dan ve Çin'de araştırmalar yapan Kiraz Perinçek Karavit'ten öğrendiğime göre, Türklerin kökeni konusunda, son zamanlarda Çin ve Rusya'daki bilim çevrelerinin dikkatini çeken çalışmayı, Çin

Halkların karışması gerçeği, Orhun Yazıtları'na yoğun olarak yansımıştır. Bilge Kağan, Türk bodununa geçmiş deneyimleri hatırlatır...

92) Bkz. Koppers, "Urtürkentum und Urindogermanentum", *Belleken*, V.s. 481 vd.

93) Laypanov-Miziev'in bu açıklamaları kuvvetli kanıtlara dayanmaktadır ve Türklerin kökeni konusunda en doğru tez olarak görülüyor. Bkz. s.45 vd, özellikle s.58-59.

94) Li Sheng (Baş Editör), *Çin'in Xinjiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu*, Xinjiang Halk Yayınevi, Ahmet Taşağıl, *Çin Kaynaklarına Göre Türk Boyları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004; Erkin Ekrem, *Çin Kaynaklarına Göre Eski Türk Kavimleri (MÖ 2148-318)*, Eylül 1995, bilgisayar çıkışı.

95) Li Sheng, age, s.31.

96) Firdevsî, *Şahanâme*, çev. Prof. Dr. Necati Lugal, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, Nisan 2009.

97) Li Sheng, age, s.31.

98) *Dağlar ve Denizler Kitabı*, Shanghai Tarihî Eserler Yayını, Shanghai 1980, s.397'den aktaran Li Sheng, age, s.31.

99) Li Sheng (Baş Editör), age, s.31. Aynı bilgiyi aktaran. Turgun Almas, Türk sözcüğünün Tura'dan geldiğini vurgulamaktadır. Bkz. Turgun Almas, *Uygurlar*, Selenge Yayınları, İstanbul, s.22 vd

tarihçilerinden Xue Zongzheng yapmış. Göktürk tarihini inceleyen "Türk Tarihi" (Tujue shi) adlı eseri, geniş yankı yaratmış. Bu eser, Sakalardan (İskitlerden) başlamaktadır.(100)

Rus tarihçileri de, Ti ve Huaxia kavimlerinin ırk ve kültür açılarından birbirleriyle sıkı ilişki içinde bulunduklarına işaret eden çok sayıda kazıbilim verileri olduğunu vurguluyorlar.(101) Yine Zeki Velidî Togan, Öntürklerin MÖ 2. binlerden itibaren Hanlarla (Çinli) karışmalarını ve Çin içinde eriyip gitmelerini somut bilgilerle belirtir.(102)

İskitlerin/Sakaların kökenine ilişkin tartışmalar da, Altaylardan Karadeniz'in kuzeyine kadar sürekli harmanlanan halklar gerçeğini yansıtır. Türk, Arî ve Kafkas kökenli çeşitli kavimlerin birbirine karıştığı bu büyük bozkırda, her tezi doğrulayacak malzeme bulunmaktadır. Bu malzeme, bütün kavimlerin aynı zamanda öteki kavimden olduklarına da işaret etmektedir.

Hunlarla ilgili tartışmalar da İskit tartışmaları gibidir. Yönetici boyları için, Öntürktür; hayır Moğoldur; hatta Aridir vb denir. Hun Kağanı Mao-Tun, MÖ 176'da Çin imparatoruna yazdığı mektupta, 26 ülkeyi fethederek halklarını Hun yaptığını belirtir. Geniş Hun gerçeğinin en özlü ifadesi budur.

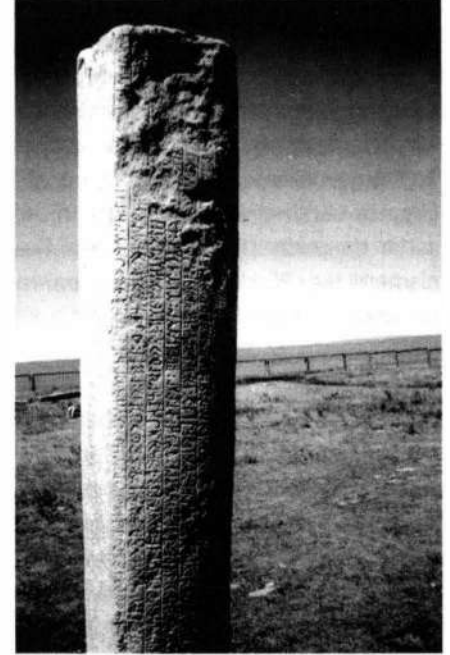
Türkçemizde, daha önce başka anlamlara gelen köklerden, siyasal-toplumsal sürecin ihtiyaçlarına göre örgütlenme, ordu ve devlete ilişkin kavramlar türemiştir. Og, Oğur, Oğuz, Bodun, İl, Orda/Ordu kavramları gibi.

6. yüzyılda Türk kağanlığını kuranlar için de çeşitli tezler vardır: Kağanların Aşina boyunun Moğol kökenli; hatta Arî kökenli olduğu bile ileri sürülmüştür. Çin kaynaklarında "Türklere benzemeyen" açık renk gözlü kağanlar anlatılır. Çin hanedan kayıtlarında 585 sonrasında Kağan tahtına oturan Çu-lo Hou şöyle betimleniyor: "Sivri bir çenesi vardı; kaşları seyrek; gözleri açık renkti."(103) Yine Tang hanedanı dönemine ait Çin kayıtlarında, Aşina soyundan bazı Türk soylularının beyaz ırktan Hulara (Çin'in beyaz ırktan kuzeyli kavimlere verdiği isim) benzediği anlatılır. Çin imparatoru, ziyarete gelen Aşina Simo'yu ödüllendirmek için kendi yatağına uzanmasına izin verir. Simo'yu yakından gören Çin imparatoru, Türklere değil Hulara benzemesi nedeniyle Simo'nun Aşina olmadığı kuşkusuna kapılır.(104) Göktürk hakanlarının "ela gözlü sarışın" olduklarını yine Çin kaynaklarına dayanarak, Togan da yazmaktadır. Batı Göktürklerinden Doğuya gelenler, daha da sarışın olduğundan Doğu Türklerince hoş görülmemiştir.(105) "Daha sarışın" denilen Batı Göktürklerinin Töles/Türgiş/On Ok/Oğuz olduklarını bir kez daha hatırlatalım.

Halkların karışması gerçeği, *Orhun Yazıtları*'na yoğun olarak yansımıştır. Bilge Kağan, Türk bodununa geçmiş deneyimleri hatırlatır:

"Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boltı. İşilik kız oğlın kün boltı. Türk begler Türk atın ıttı. Tabgaççı begler Tabgaç atın tutupan Tabgaç Kaganka körmiş. (...) Türk bodun ölsikin!"

(Çin halkına beglik erkek evladı kul oldu. Hanımlık kız evladı cariyeye oldu. Türk beyleri Türk adlarını bıraktı. Çin'e gitmiş beyler Çin adları alarak Çin Kağanına bağımlı olmuş. ...) Türk bodunu

Kuşkusuz her şey, emeğin ürünüdür. Ancak işgücü, devlet tarafından örgütlenmezse, uygarlık yaratamaz.

öleceksin!"

Türk bodunu ile birlikte Göktürk devletinin en üst yönetiminde yer alan Sir bodunu, sarışın ve mavi gözlü idiler. Çin kaynaklarında Seyanto kavmi olarak geçen, Orhun Yazıtları'nda Sir bodunu diye anılan ve Türkçe konuşan bu kavmin sarışın ve açık renk gözlü olduğu, Çin tarih kayıtları ve Plinius tarafından belirtilmektedir.(106) Seyantoların 8. yüzyılın ortalarında 20 yılı geçmeyen kısa ömürlü devletlerinin tasfiyesinden sonra Kinça (Kıpçak) diye anılan kalıntılarının da ak soylu ve mavi gözlü olduğunu, yine Çin kaynaklarından öğreniyoruz.(107) 11-12. yüzyıllarda Hazar Denizi'nden Doğu Avrupa içlerine kadar geniş bozkırlara hükmeden Kıpçaklara; Ruslar, Bizanslılar ve diğer Avrupa kavimleri, "sarışın" anlamına gelen "Plovest", "Kuman" gibi isimler taktılar. Kıpçakların bir dalını oluşturdukları Ting-

100) Xue Zongzheng'in *Tujue shi (Türk Tarihi)* adlı bu önemli eseri, Kaynak Yayınları tarafından Türkçeye çevrilmiştir.

101) Jeshlev, *Eski Güney Sibiry Tarihi*, s.185-200 ve 326-327'den aktaran Li Sheng, s.31.

102) Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.143 vd.

103) Liu-Mau-Tsai, s.80.

104) Li Sheng, *age*, 36

105) Zeki Velidî Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.66.

106) Yan Şigu, Han-Şuçu (Han Tarihi Şerh) yanında diğer Çin kaynakları ve Plinius ile Kyuner ve Zugev'den aktaran: Sercan M. Ahincanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, çev. Kürşat Yıldırım, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 81 vd.

107) Çince *Kan-mu* adlı kaynaktan ve Biçurin'den aktaran Ahincanov, *Kıpçaklar*, s.83.

linglerin daha çok sarışın ve mavi gözlü oldukları görülmektedir.(108) Togan, "Hakiki Kıpçakların sarışınlığını", eskiden Doğu Avrupa'da Hintcermen kavimleriyle temaslarına bağlar. Togan'a göre, Türkler genellikle dar ve uzunca gözlü olmakla beraber, aralarında sarışın unsurlar da çoktur.(109) İsmail Hami Danişmend ise, Türkler ile Hint-Avrupalıların köken birliği konusunda iki ciltlik kitap yazmıştır.(110)

6. yüzyıldan 13-14. yüzyıla kadar sekiz yüzyıl boyunca, Çin'den Batı Anadolu'ya uzanan ticaret yolları Türk devletlerinin denetimi altındaydı ve bu muazzam coğrafyada ticaret daha çok Türk diliyle yapılmaktaydı. Bunun sonucu Arî veya başka kökenden halklarda yaygın bir Türkleşme yaşandı. Buna karşılık, Çin'e göç eden Uygurların (Hui-hu) bir kısmı ise, yerli Han kavmi içinde eriyen Türk kökenli kavimlerin yeni bir örneği oldular.(111)

10-13. yüzyıllarda, Peçenekler, Uzlular, Kıpçaklar ve Bulgarlar, geniş Rus bozkırlarında ve Doğu Avrupa'da yerli halklara karıştılar; özümlendiler.

Gumiliev, ilk Moğolların sarışın olduğunu belirtir. Moğolların Gizli Tarihi'nde, Cengiz Han'ın dedesinin anası olan Alan-Go'nun çadıra duman deliğinden ışıkla giren sarışın bir adamdan gebe kalması anlamlıdır.(112) Cengiz Han'ı ziyaret etmiş olan Çiao-Hong, Büyük Hakanın Göktürk kökeninden gelen Şatolardan olduğunu anlatır. Çeşitli tarihsel kaynaklarda, Cengiz Han'ın Moğollara benzemediği ve ela gözlü olduğu yazılıdır.(113) Cengiz'de "Arî kanı" bulunduğu ileri sürülmüştür. Moğol kabileleri içinde Alan asıllı klanlar bulunduğu

belirtilir ve Alan-go adı da bu kökene bağlanır. Vernadsky'ye göre, Cengiz'in mensup olduğu Borciginlere "Alan kanı" karışmış gözüküyor.(114)

Altınordu Hanlığını kuran Moğollar ise hızla Türkleştiler; Moğolcanın yerini Türkçe aldı.(115)

Bütün bu saptamalar, ciddi kanıtlara dayanılarak ileri sürülmüştür ve hepsinde belli bir gerçeklik payı bulunmaktadır. Çünkü Türkler, dinamik, çok yayılan ve çok karışan kavimlerin başında gelir.

Bugün Türkçe konuşan Oğuz kökenli Türkiye, Azerbaycan ve Türkmenistan Türkleri arasında bile önemli yüz ve beden farkları bulunmaktadır. Kırım Tatarları, Kazan Tatarları, Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar ve Yakutların ve diğer Türk dilli halkların ortak bir tipi bulunmadığı gibi, her halk için de belli bir tip tanımlamak kolay değildir; hele Batı Türklerinde.

Köken tartışmasının en çok Türk denen kavimlerle ilgili olarak yapılması da, Türklerin ne kadar çok karıştığını gösterir. Çünkü başka kavimlerin kökeni konusunda bu kadar farklı görüşler ve farklı tarihsel veriler bulunmuyor.

Türklerin tarih boyunca harmanlanmış olduğu gerçeğini en milliyetçi tarihçilerimiz de açıkça kabul ederler. Örneğin Zeki Velidi Togan, Türk tipini şöyle tanımlar:

"Uzakdoğu tipi yahut Aryani tipi olmayıp kendine mahsus hususiyetlere mâlik bir mutavassıt (ara, orta) tip."(116) Başka deyişle melez.

Bu "ara tip" kavramı, her şeyi anlatıyor. Onu da Togan'dan öğrenebiliriz:

"Türkün deri ve göz rengi, bunun kumral yahut beyaz ve sarışın olması,

Oğur/Oğuz/Bodun

kavramlarının geçirdiği üç aşama şöyle belirlenebilir:

1. Boylar (Birden çok boy).
2. Boylar birliği (Örgütlü birlik).
3. Devletin çekirdeği, giderek devlet ve uygarlık.

boyun uzunluk ve kısalığı itibariyle Türkler tek tip teşkil etmemişler, muhtelif kavimlerle ihtilat [karışma] neticesinde bu renklerin ve uzunluğun hepsi de Türklerde bulunmuştur."(117)

Zekiev, Türklerin en başlarda hem Moğolsu hem de Moğolsu olmayan karakterde bulunduğunu, zamanla Türk dilli halklarda Avrupaî tipte olanların eziçi çoğunluk haline geldiğini belirtir.(118)

Arap tarihçisi Mesudî, Mürûc ez Zehab'te, Türklerin yüzlerinin birbirine benzemediğini belirtir.(119)

Bahaeddin Ögel ve Ekber Necef, Uygurlar ve Kırgızların hafif çekik gözlü olarak betimlenirken, Batı ve Kuzeybatı Türklerinin düz yüzlü olduğunu belirtirler. Oğuzlar, Karluklar ve Kıpçaklar, bu düz yüzlü "Oğuz tipi" içinde görülür.(120) Bu da doğaldır, Çünkü Batı ve Kuzey Türkleri, Aral, Hazar, Ural ve Karadeniz boylarında binlerce yıldan beri Arî ve Kafkas kavimleriyle karışmaktadırlar. Rus tarihçisi Vernadsky, Oğuzların Türk ve İranî Alan karışımı olduklarını vurgulamıştır.(121) Mesudî'nin "Türklerin en yakışıklısı, en uzun boylusu ve en tatlı simalı"(122) diye tanımladığı Karluklar da, tıpkı Oğuzlar ve Kıpçaklar

108) Ahincanov, *Kıpçaklar*, s.80 vd.

109) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.157.

110) İsmail Hami Danişmend, *Türklerle Hind-Avrupalıların Menşesi Birliği*, c.1 ve 2, İstanbul 1935-1937

111) Li Sheng, *age*, s.38.

112) *Moğolların Gizli Tarihi*, çev. Ahmet Temir, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1948.

113) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.66.

114) Vernadsky, *age*, s.32.

115) Vernadsky, *age*, s.254.

116) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 10.

117) Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.383 vd.

118) Zekiev, *age*, s.44.

119) Mesudî, *Mürûc ez Zehab*, s.194 vd.

120) Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1994, s.130; Ekser E. Necef, *Karahanlılar*, s. 152.

121) Vernadsky, *age*, s.54.

122) Mesudî, *Mürûc ez Zehab*, s.40.

gibi Türklerin en çok karışanlarından.

Barthold, "yerleşen Türkün, artık halis Türk olmadığını" söylerken, aslında hem irksal kaynaşmaya hem de kültürel kaynaşmaya işaret etmiş olmaktadır.(123) Bu saptama sınıflaşma ve kentleşme ile kan bağının çözülmesi ve kaynaşma arasındaki ilişkiyi bir cümleyle özetlemiştir.

"Halis Türk"=Uygur Türk mü?

"Halis Türk", kavramına gelince, belirleyici olan nereden baktığınızdır. Kabile toplumu cephesinden bakarsanız, Barthold gibi düşünebilirsiniz. Oysa Türk adını tarih sahnesine çıkaranlar, Barthold'un "Halis Türk" dedikleri değil, uygur Türkler olmuştur. Türkler, tarihe sınıflara bölünme ve harmanlanma sürecinde, büyük imparatorluklar örgütleyen Türk beyleriyle girdiler. Bu açıdan onların, daha "halis Türk" oldukları da söylenebilir.

Uygurlık sahnesine çıkan Türk, atlı çoban kültürünü kuran eski kabile Türklerinden elbette farklı bir Türktü. Sonuç olarak, "halis Türk" tanımı, Türkü tarih öncesinde mi, yoksa tarih sonrasında mı gördüğünüze bağlıdır. Kan bağını vurgulayan Türk tanımı, tarih öncesine yaslanırken, kültürü (uygarlığı) vurgulayan Türk tanımı tarih sonrasına vurgu yapar. Türkü uygarlık öncesine yerleştirenler, uygarlıkla birlikte Türkün kanının bozulduğundan yakınmışlardır.

Sonuç olarak Türkün tarih içindeki

en iyi tanımı Türk dili üzerinden yapılabilir: Türk, Türkçe konuşandır.

Dil, bir halkın kültür yaratmadaki en önemli aracıdır. İster maddi kültür, isterse manevi kültür, dilsiz olmaz. Uygurlık öncesinden feodalizme, kapitalizme ve sosyalizme kadar bütün kültürlerin yaratılmasında, dil en önemli araçtır. Türk kavramını millet oluşturmada önceki çağlarda da, millet oluşturduktan sonra da belirleyen, en önemli etken Türkçe konuşmaktır.

Tarihte Türkler, kendilerini ırkla değil, dille ve kültürle tanımlamışlardır. Etnik ölçütü öne çıkardığınız zaman, Oğuz, Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek vb vardır. Dili öne çıkardığınız zaman, Türk kavmi vardır.

Kıtaları kapsayan geniş alanlarda, büyük konfederasyonlara ve cihan devletlerine hükmetmek, Türkleri başka kavimlerle karıştırmak yanında, bu karışmayı olumlayan bir kültür de yaratmıştır. Buna birlikte yaşatma ve yaşama kültürü diyoruz. Farklı kavimleri bir düzene sokma, bu kültürün merkezindedir. Türklerin insanlık tarihine en önemli katkısı, büyük imparatorluklar ve ordular örgütlemekle bağlantılı olarak, işte bu kavimleri birarada yaşatma birikimidir. Bu kültür, başka kavimleri özümleme yeteneği yanında özümleme seçeneğini de içerir.

SONUÇ

Devletleşme ve uygarlaşma sürecinde her dilin kendi macerası var

Kuşkusuz devlet kurma ve uygarlık yaratma süreçleri, dillere de yansımıştır. Devletin örgütlenmesi kapsamındaki kurum ve ilişkileri karşılayan kavramlar, her dilin kendi macerasında oluşmuş ve gelişmiştir. Bu kavramlar, devlete ve uygarlığa geçiş olarak özetlenebilecek o büyük sıçrama sırasında doğmadı; daha önce de vardı; ancak başka anlamlar

içeriyordu. Her halk, ihtiyacı olan kavramları kendi siyasal-toplumsal-ekonomik gelişimi içinde oluşturuyor. Ya dil dağarcığında bulunan kavramlara yeni anlamlar yükleyerek veya başka dillerden alarak. Öbür toplumların uygarlaşma süreçlerinden etkilenecek alınan kavramlar, zamanla özümlemişlerdir.

Kavramların alınması, bazen ilişkilerin ve kurumların alınmasıyla birlikte olur. Bu olaya Batı dillerinde reception (kabul etme) deniyor.(124) Tarihsel sürecin maddesini anlamayanlar, bu kabul etme olayını, kabul eden toplumun yaşadığı süreçten koparırlar. Oysa bir toplumun herhangi bir kurum veya ilişkiyi alabilmesi için, o ilişkiyi alabilecek birikime sahip olması gerekir.

Türkçemizde de daha önce başka anlamlara gelen köklerden, siyasal-toplumsal sürecin ihtiyaçlarına göre örgütlenme, ordu ve devlete ilişkin kavramlar türemiştir. Og/Ok, Oğur, Oğuz, Bodun, İl, Orda/Ordu kavramları gibi. Bugün Ordu dışındakiler, dilimizde uygarlaşma sürecinde kazandıkları anlamlarıyla yaşamıyorlar.

Günümüz Türkçesinde devlete ilişkin kavramlar, daha çok Farsçadan ve az da olsa Arapçadan alınmıştır. Viyana Halkbilimi Okulu, dünyada ilk kurulan devletlerde, Öntürk ve Önhintcermen akınlarının rolüne dikkat çekmiştir. Flora, Schmidt, Menghin, Koppers gibi bilim adamları, Hazar ve Karadeniz kıyısındaki bozkırlarda yaratılan atlı çoban kültürünün yüksek örgütlenme yeteneği ile verimli ırmak boylarındaki tarım toplumlarının üretme yeteneğinin buluşmasını, ilk devletlerin kurulmasının kaynağı olarak saptarlar. Bu nedenle devlete ilişkin kavramlar, Fırat-Dicle, İndus, Sarı Nehir ve Nil boylarında ortaya çıkmıştır. Bu olay, diller arası alışverişler açısından, aynı zamanda Öntürkçe ile bu ırmak boylarındaki diller arasındaki buluşmadır. Türkçe ile çeşitli uygarlık dillerinde devlet ve örgütlenmeye ilişkin birçok ortaklıklar bulunmasının kökleri bu

123) Barthold, *Vorlesungen*..., s.40.

124) AÜHF Hukuk Sosyolojisi ve Felsefesi eski bölüm başkanı Prof. Dr. Cahit Can'ın hukuk alanında *reception* konusunda yaptığı çalışma bizim bildiğimiz kadarıyla Türkiye'de taktır. Bu çalışmanın kitap olarak yayımlanmamış olması bir eksiklikler.

açından MÖ 3. ve hatta 4. bin yıllara kadar uzanabilir.

İkinci olarak Öntürk/Türk kavimlerinin Orta Asya'da kurdukları konfederasyonların devletlere dönüşmesi süreçlerinde de devlet ve orduya ilişkin kavramların oluştuğunu görüyoruz. Bu süreç, İskitler/Sakalardan, başka deyişle MÖ 1. binden başlar. Hakim kabilelerin hangi dili konuştuğu tartışması bir yana, İskitler/Sakaların Öntürk ve Arî kavimleri bağrında topladığı bir gerçektir. Bu olgu dahi, Türkçe ile Arî diller arasındaki dil alışverişlerine işaret eder. İskitlerle başlayan süreç, Hunlar, Batı Hunları, Akhunlar, Utrigur-Otrigur-Onugurlar, Siyenpiler, Tobalar, Avarlar, Hazarlar, Göktürkler, Türgişler, Tokuz Oğuz/Uygurlar, Kırgızlar, Alanlar, Siri Derya Oğuzları, Uzlar, Peçenekler, Kıpçaklar, Samanoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Moğollar vb diye devam etmiştir.

Tarihçiler, milliyetçiliğin etkisiyle hep Orta Asya ve Hazar bozkırlarında büyük örgütlenmeler kuran halkların kökeni üzerinde çekişirler. Ancak bu muazzam alanda Türk, Arî, Moğol vb halkların binlerce yıldan beri yaşadıklarını göz ardı ederler. Konfederasyonlar ve devletler, Avrasya bozkırlarını örgütlerken, bu halklar arasındaki ilişkileri de yoğunlaştırmıştır.

Örgütlenme nedir?

Halklar arasındaki ilişkileri yoğunlaştırmak, eski kabile toplumunu bozmak, dolayısıyla kanbağına dayanan örgütlenme yerine hakanlara ve beylere bağımlılık ilişkilerini getirmek değil midir? O nedenle çeşitli dilleri konuşan halklara hükmeden büyük örgütlenmeler, aynı zamanda halklar arasında yoğun ilişki-

ler, karışmalar, kaynaşmalar ve ortak kültürler de yaratmıştır. Kimler hükmederse etsin, Avrasya konfederasyon ve devletleri, hep birbirlerine benzerler. Hakim konumundaki boy topluluklarının değişmesi, oluşan kurumların değişmesinden çok el değiştirmesi olarak görülebilir. Hükmedenler, eski birikimi benimsemiş, o birikimin insan kaynaklarından yararlanmıştır. Bu arada diller arası alışverişler de, yoğun olarak yaşanmıştır. Bu alışverişlerin basit günlük yaşam dilinden çok, örgütlenme, devlet ve uygarlık dilinde olması da doğaldır.

Türkçe konuşan kavimler, bu süreçler öncesinde devlet kurmanın eşğine geldikleri için, Çin, İran, Hindistan, Hazar ve Karadeniz bozkırları, Ön Asya, Anadolu gibi coğrafyalarda oluşmuş kurum ve kavramları özümseyebilmişlerdir. Bu özümseme, tek yönlü bir alma olayı değil, ancak Türklerin daha önce kendi gelişme süreçlerinde oluşturdukları kurum ve ilişkiler ile karşılaştıkları kurum ve ilişkileri kaynaştırma ve bütünleştirme olayıdır.

Buna bağlı olarak bu çalışmada devletleşmenin Türkçedeki izlerini belirlemeye çalıştık. Bu süreçte iki olay yaşanmıştır: Birincisi devletleşme eşğinde oluşan Türkçe kavramların devletle birlikte yeni anlamlar üstlenmesidir. Diğeri ise, yabancı dillerden kavramlar benimsenmesidir.

Türklerin devlet ve örgütlenmeye ilişkin kavramları, İran devlet geleneğinden aldığı üzerinde çok durulur. Ancak biz bu çalışmada, Türk kavimlerinin kabile toplumundan uygarlığa geçiş sürecinde, Türkçe kavramların içerik değişimlerine dikkat çektik. Daha önce kabile toplumunun ilişki ve kurumlarını yansıtan örgütlenmeye ilişkin kavramlar, yeni anlamlar yüklenerek devletleşme

ve uygarlaşma döneminin ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu açıdan Türkçede devlet kuruculuğunda en anlamlı kavramlar, Og>Ok (kanbağı, boy), Oğur, Oğuz (boyılar birliği>devlet), Bodun (boyılar birliği>devlet), İl (ülke>devlet) hatta Törük>Türk (Törelî>Hukuk sahibi) ve Tüzük (Düzenlenmiş, Hukuk) kavramlarıdır.

Og/Ogur, Oguz ve Bod/Bodun kavramlarının Türkçe içindeki macerasını izleyerek, kabile toplumundan kabileler birliğine ve devlete uzanan süreci dilbilimin verileriyle de açıkladık. Dil ile toplumsal-ekonomik-siyasal süreçler arasındaki bağlantıya gösterdik. Oğur/Oğuz ve Bodun kavramlarının üç aşamadan geçtiğini saptadık:

1. Boylar (Birden çok boy).
2. Boylar birliği (Örgütlenmiş boy-lar).
3. Devletin çekirdeği, giderek devlet ve uygarlık.

Bu üç aşamada, özellikle örgütlen-

Daha önce kabile toplumunun ilişki ve kurumlarını yansıtan örgütlenmeye ilişkin kavramlar, yeni anlamlar yüklenerek devletleşme ve uygarlaşma döneminin ihtiyaçlarını karşılamışlardır.

miş boylardan devlete geçiş sürecinde, en önemli örgütlenme kavramları, *Orhun Yazıtları*’nda sık sık geçen *kop itmek* ve *tüz itmek* eylemleridir. Yani birleştirmek ve düzenlemek. Boylar konfederasyonu, çeşitli boyların *kop edilmesi* (birleştirilmesi) ve *tüz edilmesi* (düzenlenmesi) ile örgütlenmektedir.

Daha önce kanbağı ilişkisine dayanan Ok (boy), başka boylarla birlik halinde örgütlenip kabile konfederasyonu aşamasından geçerek uygarlaşıp devlet kurdukları zaman Oğur/Oğuz oluyorlar. Kanbağını çözen toplumsal-ekonomik gelişmeler sonunda bu kavramlar da, kanbağı ilişkilerinden ayrılarak devletleşme sürecinin ve devletin kavramlarına dönüştüler. Böylece boylar birliği örgütlenmesi olan Oğur, uygarlaşmayla birlikte devlet anlamını karşıladı. Kaşgarlı Mahmut’un büyük eseri *Divan-ı Lügat-it Türk*, işte bu süreçte, Oğur kavramının uygarlaşma sürecinde kazandığı yeni anlamı kayda geçirmiştir: Devlet ve zenginlik.

Bir zamanlar boylar birliği anlamına gelen Oğur’un zamanla devlet ve zenginlik anlamlarını içermesine dikkat çekerek, devletin oluşumunun özünü açıkladık.

Bunun kadar önemli olan ve özellikle yüzeysel “Sol” çevrelerin anlayamadığı devlet ile uygarlık ilişkisidir. Uygarlık, örgütlenmeyle kurulur, devletle kurulur. Devlet ve ordu olmazsa, uygarlık da olmaz. Özel mülkiyet, sınıflara ayrılma, ticaret, para, matematik, bilim ve yazı, insanlığın gündemine devlet ve orduyla birlikte gelmişlerdir. Hepsi toplam olarak devlet ve uygarlıktır. Sınıfların oluşmasıyla örgütlenen devlet, yine sınıfların oluşmasıyla kurulan uygarlığın örgütçüsüdür. Kuşkusuz her şey, emeğin ürünüdür. Ancak işgücü, devlet tarafından örgütlenmezse, uygarlık yaratamaz.

Türkçede örgütlenmeyle ilişkili kavramların kökeninde bulunan Or /Ur hecesi ile yine örgütlenme ve düzenlemeye ilişkin kavramların kökenindeki

Devletleşen ve uygarlaşan Türk, başka kavimlerle karışan ve kaynaşan Türk’tür. Bu nedenle Türkler, Asya’nın Moğolsu halkları ile Asya ve Avrupa’nın Hintavrupalı halklarının karışımıdır.

Tur/Tuz/ Tüz/Düz arasında bağlantının daha da işlenmesi gerekir.

Türklerin kabile toplumdan sınıflı topluma ve devlete geçmeleri, hem kendi içinde boyların dağılması ve birbirine karışmasıyla oldu; hem de başka diller konuşan kavimlerle harmanlanmayı getirdi. Bağnaz milliyetçi tarihçilerimiz dahi, bu harmanlanmayı kabul ederler. Bu harmanlanma, Asya bozkırlarından Orta Avrupa’ya, Ön Asya ve Kuzey Afrika’ya kadar çok geniş bir coğrafya içinde oldu. Eski Dünya denen Asya ve Avrupa coğrafyasının neredeyse tamamı, Türklerin başka kavimlerle karışmasına mekan oldu. 13. yüzyılın sonlarını ve 14. yüzyılın başını anlatan *İbn Battuta’nın Seyahatnamesi* bu açıdan çok çarpıcıdır. İbn Battuta’nın gezdiği Asya, Doğu Avrupa ve Kuzey Afrika’da yirminin üzerinde ülkede kurulan devletlere Türk hanedanlar hükmetmektedir.(125)

Bu olay, devletleşen ve uygarlaşan Türk’ün, aynı zamanda başka kavimlerle karışan ve kaynaşan Türk olduğu gerçeğini de içerir. Bu nedenle Türkler, Asya’nın Moğolsu halkları ile Asya ve Avrupa’nın Hintavrupalı halklarının karışımıdır. Moğolların, Çinlilerin, Korelilerin, Japonların, Rusların, Kafkas halklarının, Hintlilerin (özellikle bugünkü Pakistanlılar), Farsların, Kürtlerin, Suriye ve Irak Araplarının, Doğu Avrupa ve Balkan Slavlarının yarımkan Türk olmaları, Türklerin de yarımkan bu halklardan olmaları gerçeği, çok çeşitli tezleri ve teorileri beslemektedir. Bu Avrupaî-Moğol melezliği, bir bakıma Türklerin

tiplerini ve kültürel karakterini de oluşturmuştur. Dünyada Asya ile Ön Asya ve Avrupa uygarlıkları arasında köprü işlevi gören başlıca halk, hatta tek halk, denebilir ki Türklerdir.

“Halis Türk”, kavramını da bu binlerce yıllık harmanlanma belirlemiştir. Barthold gibi, kabile toplumunun cephesinden bakanlar, “Yerleşen Türk, artık Türk değildir” demişlerdir. Türk adını tarih sahnesine çıkaran devlet kurmuş Türkler açısından bakarsanız, asıl “Halis Türk” işte bu uygarlaşmış olan Türklerdir. Zaten Türk’ün dünya ölçeğinde nam salması da, eski kabile Öntürkleriyle değil, büyük imparatorluklar örgütleyen Türk kağanlıklarıyla olmuştur.

Sonuç olarak Türkün tarih içindeki en iyi tanımı şudur: Türk, Türkçe konuşandır. Bu tanımı Türklerin kendisi de yapmıştır. Tarihte Türkler, kendilerini ırkla değil, dille ve kültürle tanımlamışlardır. Etnik ölçütü öne çıkardığınız zaman, Azeri, Türkmen, Kırgız, Kazak, Uygur, Özbek vb vardır. Dili öne çıkardığınız zaman, Türk kavmi vardır.

Birlikte yaşatma ve yaşama kültürü

Kıtaları kapsayan geniş alanlarda büyük konfederasyonlar ve cihan devletlerine hükmetmek, Türkleri başka kavimlerle karıştırmak yanında, bu karışmayı olumlayan bir kültür de yaratmıştır. Buna birlikte yaşatma ve yaşama kültürü diyoruz. Farklı kavimleri bir düzene sokma, bu kültürün merkezindedir.

Türklerin insanlık tarihine en önemli katkısı, büyük imparatorluklar ve ordular örgütlemekle bağlantılı olarak, işte bu kavimleri birarada yaşatma birikimidir. Bu kültür, başka kavimleri özümleme yeteneği yanında özümlenme seçeneğini de içerir. Türk dili, buna bağlı olarak hem başka dillerin birikimini özümlemiş, hem de diğer dillere özellikle örgütlenmeye ve orduya ilişkin kavramlar armağan etmiştir.

125) İbn Battütâ, *Seyahatnamesi*, Cilt 1 ve 2, çev. A. Said AYKUT, Yapı ve Kredi Yayınları, İstanbul 2000.

Çin'de Orhun Yazıtları üzerine incelemeler*

Çok eski devirlerden Hun zamanından itibaren kayıtlara geçen Türklerle ilgili onomastik terimlerle birlikte, başka da dille ilgili bilgiler sadece tarih ilmi için değil, aynı zamanda bütün Türk dillerinin eski devirlerinin açıklığı kavuşturulması için de önem arz etmektedir.

Eski devirlerde yaşamış Hun, Uysin, Kangli gibi Türk kavimlerinin kurmuş olduğu devletler ile o devrin Çin Devleti arasında ilişkiler mevcuttur. Daha sonra kurulan Göktürk Devleti'nin de Sui ve Tang gibi Çin sülâlelerinin kurmuş oldukları devletlerle ilişkileri de olduğunu biliyoruz. Bu ilişkiler Göktürklerden sonra da devam etmiştir. Bu durum bize, Çinliler ile Türklerin tarih boyunca birbirleriyle ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Çin Seddi'nin kuzeyi ile batısında yer alan geniş bozkırda şimdi eski Türk kavimlerinin devamı sayılan Kazak, Uygur, Kırgız, Özbek, Tatar, Salar ve Sari Uygurlar yaşamaktaydı. Bu yüzden geçen asrın başlarından itibaren Çinli ilim adamları Türkolojiyle ilgilenmeye başladılar.

Çin'deki Türkoloji çalışmaları başlangıçta Türk boylarının tarihini araştırmak ve eski Türk yazılı anıtlarını incelemekle sınırlı kaldı. Ancak, daha sonra özellikle son 20–30 yıl içinde, bu çalışmaların alanı genişleyerek, Türkoloji ile ilgili her sahayı kapsamaya başladı. Biz burada sadece Türk yazılı anıtları konusunda

Çin'de yapılan incelemeleri ele alacağız.

Çinli ilim adamlarına göre, Xinjiang'da (Doğu Türkistan) bulunan eski yazı çeşidinin sayısı günümüzde 26'ya ulaşmış bulunmaktadır. Bunlar: Arami yazısı sisteminde Karosti (Kharosthi) yazısı, Arap yazısı, Fars yazısı, Karahanlılar yazısı, Çağatay yazısı, Suriye yazısı, Mani yazısı, Sogd yazısı, Orhun yazısı, Kitan yazısı (Kitan küçük yazısı), Eski Uygur yazısı, Moğol yazısı, Totin Moğol yazısı, Mançur yazısı, Sibe yazısı; Hua Hsia yazı sisteminde Çin yazısı, Batı Hsia yazısı, Kitan yazısı (Kitan büyük yazısı); Brahma yazı sisteminde Brahma, Sanskrit yazısı, Tohar yazısı, Saka yazısı, Tibet yazısı, Basima yazısı.(1) Bu yazılardan bazısını Türk halkları diğer yazı-

Eski devirlerde yaşamış Hun, Uysin, Kangli gibi Türk kavimlerinin kurmuş olduğu devletler ile o devrin Çin Devleti arasında ilişkiler mevcuttur.

* Bu makale, Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Sanatı ve Kültürü, Prof. Dr. Nejat Diyarbakirli'ye Armağan, Ankara, 2006, s. 145-150'de yayınlanmıştır. Kazak Türkçesinden aktaran Yrd. Doç. Dr. Abdulvahap Kara.
1) Kurban Veli, Bizdin Tarihi Cazuvlarimiz, Urumçi, 1986, s. 105–151.

lardan esinlenerek Türk dilinin yapısına uygun bir biçimde geliştirerek kullanmışlardır. Bazılarının ise Türklere din, ticaret ve diğer yollarla gelmiş olduğu açıktır.

Eski Türklerin yazı kullandıklarına dair ilk tarihi kaynak Çin'de VI. asrın ortalarında kaleme alınan Chou Sülalesi Tarihi'dir. Türk Şeceresi ile Kuzey Chi Sülalesi Tarihi'nin 20. bölümünde "Ye Lui Chian'in Biyografisi'nde karşımıza çıkmaktadır. İlk eserde "onların (Türklerin) yazısı Hunların yazısına benzerdi" denilmektedir. İkinci kaynaktaki "Dai ülkesinde doğan Li Shih-chi dört dil bilen meşhur bir kimseydi... T'u-chue Hani ona Budda kitaplarını Türk diline çevirmesini emretti. Ayrıca saray kâatibi Li Te-Ling'e önsöz yazdırdı ve Türk Kağanı'na gönderdi" ifadesi yer almaktadır. (2) Bu olay Türklerin Taspar Kağan zamanında (574-576) meydana geldi. Mezkuir kaynak her ne kadar Türklerin VI. asırda bir yazısı olduğunu ortaya koymuş olsa da, bu yazının Türk runik yazısı mı? yoksa Sogd yazısı mı? olduğuna dair ilim adamları arasında ortak bir görüş yoktur. Bazı ilim adamları Moğolistan'daki Bugut'ta bulunan Sogd yazısındaki anıtları göz önünde bulundurarak, Türkler VI. asrın sonlarında Sogd yazısı kullandığını, eski Türk runik yazısı daha sonra ortaya çıktığını ileri sürmektedir. (3) Ancak bu konudaki ilmi deliller henüz yetersizdir.

Çin'de Türkçe yazılı anıtları bilimsel olarak araştırma ve inceleme çalışmaları XX. asrın 30-40'li yıllarında başlamasına rağmen, bu anıtlar hakkındaki bilgiler Çin yazılı tarihi kaynaklarına günümüzden

Çinli Türkologlar eski Türk yazıtlarını genel olarak incelemelerine rağmen, onların içinde Turfan ile Dunghuan'da bulunan eski Uygur yazısı ile yazılan anıtların incelenmesine özel önem vermişlerdir.

on asır önce girmiştir. Örneğin, Eski Tang Yıllığı ile Yeni Tang Yıllığı Kültegin ile Bilge Kağan anıtlarının dikildiğini, ona Tang ülkesinden temsilcilerin katıldığını haber verirken, günümüzden yedi asır önce, yani XIII. asırda yaşayan Çinli şair Ye Lui Tao'nun "Kurumu Almak" isimli şiirinin açıklamasında Kültegin anıtından bahsederek onu kendi gözüyle gördüğünü söylemektedir. Ayrıca Yuan devrinde kaleme alınan (1206-1279) şair Ch'en i-p'ao'nun Kültegin anıtına ithaf edilen şiiri hakkında (şiirin adı "Karakorum Şehrinde Kuzey Tang Kültegin Taş Anıtı) tarihi kayıtlar vardır. (4)

Ancak, o devirde Çinli aydınlar bu bilgilere fazla önem vermedi. Onlar, bu konuya ancak Chin Sülalesi'nin (1664-1911) son yıllarında, Rus ilim adamı W. W. Radloff'un incelemesi yayınlandıktan sonra ilgi duymaya başladılar. Mesela, 1911'de Chin Devleti'nin Karakorum'a gönderdiği Elci Sando oraya varduktan sonra, Kültegin anıtını gördü ve anıttaki hiyeroglif yazılarının resmini bir kâğıda 200 nüsha yaparak çoğalttı ve dostlarına hediye etti. Ayrıca onu "Kültegin Anıtı" ismiyle devrin Edebiyat-Sanat Dergisi'nin 8. sayısında yayınlattı. Bun-

dan sonra, Kültegin Anıtı'nın ikinci yüzündeki Çince yazılardan anıtın muhtevasını öğrenen Çinli ilim adamları onu incelemeye giriştiler. 1929'da Jungshang Üniversitesi Dil ve Tarih Enstitüsü'nün haftada bir yayınlanan dergisinin 100. sayısında Huang Jong'un "Kültegin Anıtı" isimli makalesi yayımlandı. Bu makalede, o ilk anıtın Çince metnini yayınladı. 1930'da aynı derginin 120. sayısında "Yine Kültegin Anıtı" isimli makalesi yayımlandı.

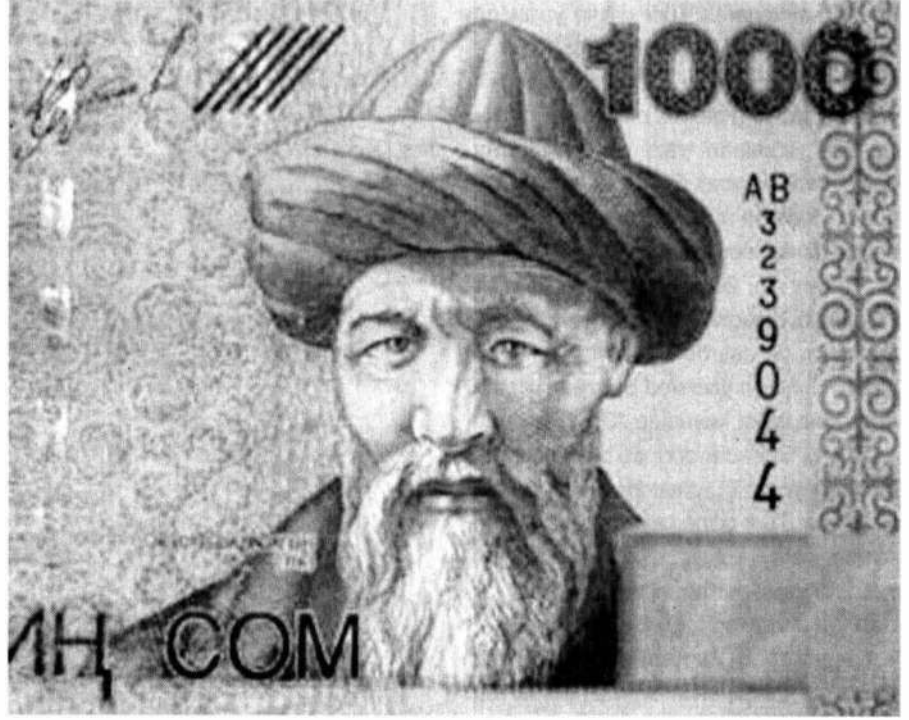
Ayrıca 1933'de I. Ho-pi müzesinin 15 günde bir yayınlanan dergisinin 40. ve 43. sayılarında "Tang Devrindeki Bilge Kağan Anıtı" ve "Tang Devrindeki Kültegin Anıtı" isimli iki makale yayınlarak anıtın Çince metnine izahat verdi. Bunun devamı olarak 1934'de Yue Jia Shiao isminde ayda bir çıkan derginin 40-59. sayılarında "Karakorum'daki Tang Devleti'nin Üç Anıtı" isimli hacimli bir makale yayımlandı ve Kültegin ile Bilge Kağan anıtlarının dikildiği tarih, metnin muhtevası ve korunma durumu hakkında bilgi verdi. Böylece 1934'e kadar anıtlarla ilgili makaleler, genel olarak bu anıtları kamuoyuna duyurmak ve anıtlardaki Çince metinleri incelemek maksadını taşıyordu.

2) Chou Sülalesi Tarihi, "Türklerin Şeceresi"; Kuzey Chi Devleti Tarihi, "20. Bölüm Ye Lui Chian'in Hayatı", Hsiao Chung-i, Xinjiang'daki Diller ve Yazılar, Urumçi, 1997, s. 15 (Çince).

3) Geng Shemin, "Eski Yazılı Anıtlar Hakkında", Türkler ile Uygurların Tarihiyle ilgili Bilimsel Makaleler, I. Cilt, Junghua Yayınevi, 1987, s. 572 (Çince).

4) Wang Yuan Shin, Çin Milletleri Dil İlminin Tarihi, Pekin, Merkezi Milletler Üniversitesi Yayınevi, 1993, s. 290 (Çince).

Anıtların Türkçe metinlerini Çince'ye tercüme etmek ve inceleme yapmak 1935-1936 yıllarında Han Ru Lin Pekin Devlet İnceleme Akademisi'nin Haberler Dergisi'nin VI. cildinin 6. sayısında ve "Yu Gong" Dergisi'nin VI. cildinin 6-7. sayılarında "Türkçe Kültegin Anıtının Tercümesi ve İzahat", "Türkçe Tonyukuk Anıtının Tercümesi" isimli makaleler yayınlandı.(5) Bununla birlikte Wang Jing Ri'nin Bahadır Bilge Kağan Anıtının Tercümesi ve İzahat, Ch'en Jung Mia'nın Türkçe Bilge Kağan Anıtı, Turfan Ağaç Oyma Yazıları Hakkında İzahat ve Türk Tarihi isimli çalışmaları da neşredildi. Çinli Türkologlar eski Türk yazıtlarını genel olarak incelemelerine rağmen, onların içinde Turfan ile Dunghuan'da bulunan eski Uygur yazısı ile yazılan anıtların incelenmesine özel önem vermişlerdir. Yine de eski Türk runik, Arap vb. yazılar ile yazılan anıtları ile ilgili incelemeler de 1970'li yılların sonundan itibaren artmıştır. Bu konudaki önemli çalışmalar: Geng Shemin'in "Eski Türk Anıtlarının Metni", "Eski Dil Miraslarının Xinjiang'da Bulunması ve İncelenmesi"(1979), "Eski Türk Anıt Mirasları Hakkında" (1980), "Eski Türklerin Önde Gelen Yazılı Anıtları ve Okunması ve İncelemelerinin Durumu" (1980) isimli çalışmaları, Abdülkerim Koca ile Tursun Eyüp'ün "Eski Uygur Yazılı Anıtları" (1984), Kurban Veli'nin "Turfan'da Bulunan V. Asır Eski Türk Yazılı Ağaç Oyma" (1981), Li Jeng Wi'nin "Türkçe Runik Yazılı Anıt" (1982), Cheng Zong Jeng'in "Türk Dili ve Türk Anıtları" (1981), Ling Gang'in "Eski Türk Anıtları Hakkında" (1983), Kurban Veli'nin "Bizim Tarihi Yazılarımız" (1986), Wei Su Yi ile Cheng Zong Jeng'in "Eski Türk Dili Anıtlarının Grameri" (1979), "Eski Türk Dili Anıtlarının Lexikolojisi" (1980), Niu Ru Ji'nin "Eski Uygur Yazılı Anıtları" (1979), Jang Te Shan'ın "Irik Bitigi Hakkındaki İncelemesi", Yang Fu Suey'in "Tes Balbalı Hakkında", Li Zeng Shang, Ma Te Rim, Jang Te Shan gibi ilim adamlarının birlikte hazırladıkları "Eski Uygurca Yazılı Anıtların Dili" (1999), Geng Shemin ve Abdulresit Yakup'un birlikte yayınlamış oldukları

Yusuf Has Hacib (1017-1077)

"Orhun Yenisey Anıtlarının Dili Hakkında" (1999) vb. incelemeleri örnek gösterebiliriz. Bunlardan başka Türk Dilleri Sözlüğü. Oğuz Kağan Destanı, Yusuf Balasagun'un Kutadgu Bilig vb eski eserleri inceleyen yüzlerce bilimsel makale Uygurca, Çince ve Kazakça yayınlandı. Ayrıca adı geçen eserlerin bu dillere tercümesi de yapıldı. Örneğin, Kutadgu Bilig eserinin Çince tercümesini Geng Shemin ile Wei Sui yaptı ve 1979'da Urumci'deki Halk Yayınevi tarafından yayınlandı. Bu eserin Çince diğer bir tercümesi Guan Jong ve Jang Hongiau gibi ilim adamları tarafından yapıldı ve 1984'te Pekin'de yayınlandı. Oğuz Kağan Destanı'nın Çince tercüme ve izahat Geng Shemin tara-

fından 1980'de gerçekleştirildi ve bu eseri Geng Shemin, Tursun Eyüp ve Maken İlekenuli Uygurca ve Kazakça'ya tercüme ederek 1980 ve 1986 yıllarında Pekin'de Milletler Yayınevi'nde yayınlandı.

Edip Ahmet b. Mahmud Yukneki'nin Atabetu'l Hakayik adlı eserini Wei Sui Çince'ye tercüme ederek 1981'de Urumçi'de yayınladı. Eserin Uygurca tercümesini ise Hamit Temir ile Tursun Eyüp birlikte yaparak 1980'de Pekin'de yayınladı. Kaşgarlı Mahmut'un Divan-ı Lügat it-Türk isimli eseri Uygurca olarak üç cilt halinde 1981-1984 yıllarında Urumçi'de Halk Yayınevi tarafından yayınlandı. Bu eser bu makale yazıldığı sırada Çince'ye tercüme edilmekteydi. Bu sözlüğün kendisi ve ondaki dil yadigarlarını bugünkü Uygur, Kazak ve Kırgız gibi Türk lehçeleriyle mukayese eden yüzlerce bilimsel makale yayınlandı. Ne yazık ki, Çinli Türkologların çoğunluğu, incelemelerinde yukarıda adı geçen tarihi eserlerin bazılarını, incelemelerin başlıklarından anlaşıldığı üzere, Xinjiang'daki Uygur halkının tarihi mirası olarak telakki etmekte ve bununla onları Çin ülkesinin tarihi, kültürel mirası olarak ele almak gerektiğini

Türk ve Altay dilleri araştırmalarında, XV-XVIII. asırlarda yazılan Türkçe ve Çince, hatta Moğol, Mançu vb dillerle karşılaştırma yapan sözlükleri incelemenin de önemi büyüktür.

öne çıkarmaktadırlar. Bir örnek vermek gerekirse, Hu Jenghua ile Geng Shemin'in Uygurların Klasik Destanı Kutadgu Bilig (1983), Wei Sui Uygurların Meşhur Klasik Edebiyatının Örneği Kutadgu Bilig (1982), Geng Shemin'in Uygurların Tarihi Destanı Oğuz Kağan Hakkında (1979) vb. Bununla birlikte bu ilim adamları araştırmalarında mezkûr tarihi eserler hakkında birçok değerli görüşler ortaya koymuşlardır.

Türk ve Altay dilleri araştırmalarında, XV-XVIII. asırlarda yazılan Türkçe ve Çince, hatta Moğol, Mançu vb dillerle karşılaştırma yapan sözlükleri incelemenin de önemi büyüktür. Örneğin, İdikut Sözlüğü'nün eski nüshası 1403-1424 yıllarında eksikçik nüshası 1465-1566 yıllarında kitap olarak yayınlandı. Kitapta, Çince ile eski Uygur diline ait iki binden fazla kelime karşılaştırılmakta ve Türkçe kelimelerin Çince hiyeroglif ile transkripsiyonu yapılmaktadır. Ayrıca sözlük metnine ek olarak Türk halklarının tarihiyle ilgili belgelere de yer verilmektedir. Bunun gibi, Türklerin diliyle ilgili diğer bir sözlük 1795'te Chin Sülalesi devrinde, imparatorun emriyle hazırlanan Beş Dilli Mançurca Sözlük adlı eseridir. (Wu

Ti Qing Wen Jian). Sözlükte 18.000'den fazla kelime mevcuttur. Kelimeler Mançur, Tibet, Moğol, Uygur ve Çince olarak beş dilde verilmiştir. Uygurca kelimelerin karşısına Mançur yazısı ile transkripsiyonu yapılmıştır. Buna benzer bir başka çalışma, 1763'te Chin İmparatoru'nun emriyle, O Ruhen gibi ilim adamları tarafından "Batı Bölgesindeki Benzer Dildeki Hakların Durumu" (Xi Yu Tong Wen Zhi) adıyla yazılmıştır. Eserde Mançur, Moğol, Tibet, Totin-Moğol, Uygur, Çin dilleri olmak üzere altı dilde Orta Asya ve Doğu Türkistan'daki coğrafik isimler, halklar, insanlar, ünvanlar, boy ve kabile adları mezkûr dillerde karşılaştırmalı olarak verilmiştir. Ayrıca her terimin etimolojisi Çin dilinde açıklanmıştır. Günümüzde Çin'in beş bin yıllık tarihi anlatılan "Yirmi Dört Tarih" isimli eser, Çin'de kurulan devletlerin resmi ve gayri resmi tarihlerini ihtiva etmektedir. Özellikle, çok eski devirlerden Hun zamanından itibaren kayıtlara geçen Türklerle ilgili onomastik terimlerle birlikte, başka da dille ilgili bilgiler sadece tarih ilmi için değil, aynı zamanda bütün Türk dillerinin eski devirlerinin açıklığa kavuşturulması için de önem arz etmektedir. Örneğin, Tarifname ile Hanname'deki seslendirilişi ile manası Türkçe ile aynı olan Tengri, kut, aca (ece), kız,

tumen, sulen, toprak, cinrak (bir tur kılıc), sut, otar (veya orda), bori, kulan, sug (asker), tut (tutmak) vb. Hun diline ait kelimeler ile Chin Devleti tarihindeki Hunlardan kalma bir cümlemin zamanımızdan iki bin yıl önce kayıtlara geçtiğini biliyoruz.(6) İşte böyle zamanında Çin hiyeroglifleri ile transkripsiyonu yapılarak kayıtlara geçirilen Türklerle ilgili onomastik terimler ve dil malzemesinin işlenmesi konusunda da Çinli ilim adamlarının birçok çalışmalar yaparak bazı neticelere ulaştıklarını söyleyebiliriz. Bunların Türk dillerinin tarihini geniş perspektifte ele alınmasını ve şimdikinden daha öte zamanlara ulaşarak yeni incelemeler yapılmasına imkân vereceği şüphesizdir.

Sonuç olarak, dünya Türkoloji çalışmaları açısından ele aldığımızda, Çin Türkolojisinin kendine has özellikler taşıdığını görürüz. Geç başlamasına rağmen, çok hızlı bir şekilde mesafe kat etmekte olduğu şüphesizdir. Araştırmacıların inceleme imkânları, metotları ve amaçlarına bağlı olarak, bazı noktalarda, diğer ülkelerin Türkologlarından farklı düşündükleri göze çarpmaktadır. Yine de Çin'deki ilim adamlarının Türkoloji sahasındaki çok sayıdaki çalışmalarıyla, Türkoloji ilmine büyük katkılar yapmakta olduklarını söyleyebiliriz.

Çevirmenlerimizin pîri Seliğ Tutuk Türkçe'ye ilk çeviriler Çince'den yapıldı

Çin edebiyatının önde gelen eserlerinden hemen hemen hiçbiri dilimize kazandırılmış değil. Parça parça yapılan kimi çeviriler de genellikle Batı dilleri üzerinden yapılıyor. Bu da aslından epey uzak bir metin üretilmesine yol açıyor. Ülkelerimiz arasında hızla gelişen ilişkileri yeni Seliğ Tutuklar bekliyor.

*"Namo Buda! Namo darma!
Namo sanga!"*

Bir zamanlar Budist olan Uygurların kullandığı çeviri sutralardan olan 405 satırlık "Sekiz Yükme" bu sözlerle başlıyor. Tıpkı Kuran tefsirlerinin çoğunda "Bismillahirrah-

manirrahim" ifadesinin çevrilmeden bırakıldığı gibi, bu başlangıç sözleri de çevrilmemiş. Anlam olarak da besmele sözünü hatırlatıyor. "Burhan'a saygı! Yola saygı! Cemaate saygı!" demek... Bütün sutraların başında ve sonunda bu sözler yer alıyor.

Burhan, Uygurların Buddha'ya ver-

Üzerinden atlanan bir nokta da, Türkçeye ilk çevirilerin Çince'den yapılmış olması. Oysa standart başvuru kaynaklarında bu etkinlik Arapçadan başlatılıyor. Ama bu bilgi, Türklerin İslam kültür dairesine girdikten sonraki dönemi için bile doğru değil.

*"Namo Buda! Namo darma! Namo sanga!" "Burhan'a saygı! Yola saygı! Cemaate saygı!"
Bütün sutraların başında ve sonunda bu sözler yer alıyor.*

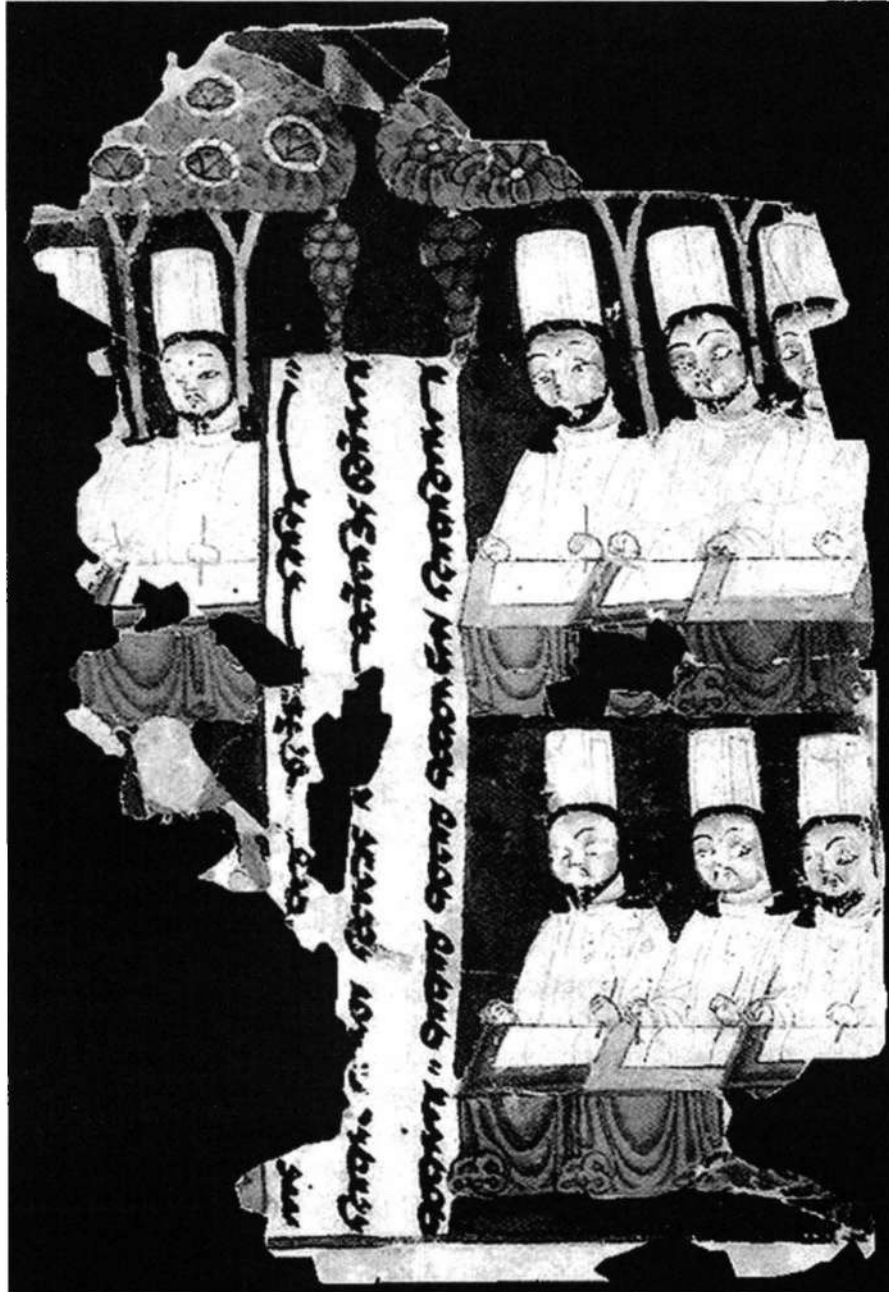
dikleri isim. "Sekiz Yükmek" de, Sekiz Tomar anlamına geliyor. Şimdi Xinjiang-Uygur Özerk Bölgesi sınırları içinde kalan Turfan kentinin 10 kilometre batısındaki Yamaz Vadisi'nde yer alan Yar-Hoto'da 24 Kasım 1907 tarihinde bulunmuş.

Uygurlar'ın "sudur" dediği sutralar, Budizm'de dini öğreti, düşünce veya inancı tanıtmak, benimsetmek ve yaymak amacıyla yazılmış metinler... Çin-

ceden çevrilmiş olan Sekiz Yükmek, Budizm'e ait dini ve ahlaki inanışlar ile kolaylıkla uygulanabilecek bazı bilgileri içerir. Kısa cümleler ve zengin sözcük dağarcığı ile samimi bir ifade tarzı içeren dikkat çekici bir üsluba sahiptir.

Sekiz Yükmek, Uygurca'ya Sanskritçeden değil, Çince'den çevrilmiş, ama çevirinin kimin tarafından yapıldığı bilinmiyor. Fakat daha birçok Uygurca sutra var. Bunlar arasında en ünlüsü, 10. yü-

Çince'den çevrilmiş olan Sekiz Yükmek, Budizm'e ait dini ve ahlaki inanışlar ile kolaylıkla uygulanabilecek bazı bilgileri içerir. Kısa cümleler ve zengin sözcük dağarcığı ile samimi bir ifade tarzı içeren dikkat çekici bir üsluba sahiptir.

Türklerde çeviri, İslamiyet'in kabulüyle başlamadı. Budizm'in ve Maniciliğin kabulü de büyük çaplı çeviri faaliyetlerine yol açtı.

yılın birinci yarısında çeviren "Altın Yırık" Onun çevirmeni ise belli: Beş bahlıklı Şingku Seliğ Tutuk. Bazı bilginler, adının Seliğ Tutunğ şeklinde telaffuz edilmesi gerektiğini düşünüyor. Xinjianglı araştırmacı Kahar Balad, Sekiz Yükmek'in çevirmeninin de Seliğ Tutuk olabileceği olasılığı üzerinde durmuştur.

Seliğ Tutuk'un daha İslamiyet öncesi Türk tarihinde çeviri yaptığını düşününce, Türkçe'ye ilk çevirilerin ne zaman ve kimler tarafından başlatıldığını merak ettim. Yüzeysel kalsa da araştırmaya kalkıştım, ama standart başvuru kaynaklarında, bırakın Seliğ Tutuk öncesini, o ve çağdaşları bile yok sayılıyor. İnternette çok kullanılan bir "ansiklopedi"de Türklerde çeviri çalışmalarının tarihi şöyle anlatılıyor:

"Türkler 10. yüzyıldan sonra İslam medeniyetine girdi ve bilim dili Arapça oldu. 18. yüzyıla kadar Batı'dan yapılmış çeviriler tek tük iken, bu tarihten sonra çeviri faaliyeti hızlandı. Fen bilimleri ve teknolojiye Batı'nın üstünlüğü vardı ve bu alanda çeviri askeri modernleşme ile başladı.

Osmanlı sarayında tercümanlar çoğunlukla Rum'du. Bunlara dilmaç denirdi. Kâtip Çelebi ilk çevirmenlerdendir. Yanyalı Esat Efendi, İshak Efendi, Asım Efendi, Konstantin İpsilanti, Münif Paşa, Yusuf Kamil Paşa, Ziya Paşa, Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Ahmet Vefik Paşa, Namık Kemal, Haydar Rifat, Beşir Fuat, Şemseddin Sami cumhuriyet öncesi çevirmenlerdir.

1821'de Tercüme Odası kuruldu.

Fransızca, Tanzimat'ta birinci yabancı dil oldu ve bütün çeviriler bu dilden yapıldı. Daha sonra İngilizce onun yerini aldı. 1941'de Tercüme Bürosu açan Maarif Vekâleti, Tercüme dergisi yayınladı. Hasan Âli Yücel, Doğu ve Batı klasiklerini çevirtti.

Bunlar, belli bir tarihten sonrası için doğru olabilir. Ama o tarihten öncesi yok; sanki hiç olmamış. Oysa Türklerde çeviri, İslamiyet'in kabulüyle başlamadı. Budizm'in ve Maniciliğin kabulü de büyük çaplı çeviri faaliyetlerine yol açtı. Gelgelelim bu dönemdeki çeviri etkinlikleriyle ilgili olarak topluca bilgiye hiçbir yerde rastlamadım. İslamiyet öncesindeki çeviri çalışmalarıyla ve çevirmenlerle ilgili bilgileri, insanın tırnaklarıyla toprağı kazarcasına, bambaşka bağlamlarda yazılmış kitap ve makalelerden söküp çıkarması ve bir araya toplaması gerekiyor. Elimde konuyla ilgili yeterince kitap olmadığı doğru... Ama internette aklınıza hayalinize bile gelmeyecek konularda onca bilgi var. Eğer bu konuda derli toplu bir bilgi kaynağı olsaydı, en azından izine rastlanabilirdi.

Üzerinden atlanan bir nokta da, Türkçeye ilk çevirilerin Çince'den yapılmış olması. Oysa standart başvuru kaynaklarında bu etkinlik Arapça'dan başlatılıyor. Ama bu bilgi, Türkler'in İslam kültür dairesine girdikten sonraki dönemi için bile doğru değil. Türklerle İslam kültürüyle ilgili ilk bilgiler Farsça üzerinden geldi. "Namaz", "abdest" gibi en çok kullanılan terimlerin Arapça değil, Farsça kökenli olması bunun bir kanıtı... Tanrı karşılığı olarak alınan Arapça kökenli "Allah" sözcüğünün yanında, bir de Farsça kökenli "Hûda"yı benimsemişiz.

Türkçe'de ilk düzyazı yazarının Yulıg Tigin olduğu söylenebilir. Orhun Yazıtları'nın metni onun elinden çıkmıştır. Muhtemelen metnin Çince çevirisini de o yapmıştır.

"Tin"i'n, yani ruhun, o dönem Türkçesi'nde "etöz" denen bedene sayısız defa girerek dönüşüm geçirmeden önce ezelden, 'İksizden' beri var olduğuna vurgu yapıldığını hemen anlıyoruz.

Herhalde şöyle bir mantık dizisi kullanılıyor: İslamiyet, Arap yarımadasında doğdu. Orada kullanılan dil Arapçaydı. Öyleyse, Türkler İslam kültür dairesine girince yaptıkları ilk çeviriler de Arapça'dan olmuştur.

Batı'dan yapılan ilk çevirilerin Fransızcadan olduğu savını da sorgulamak gerekir. Şimdi elimde kanıtlayacak bilgi yok, ama ilk çevirilerin Fransızca'dan önce İtalyancadan yapılmış olması bana daha muhtemel geliyor. Bunu söyler-

ken şunu düşünüyorum: Osmanlılar daha Fatih Sultan Mehmet'ten önce İtalyan danışmanların hizmetinden yararlanmıştı. Fatih döneminde ise İtalyan sanatçılar, doktorlar ve devlet adamlarıyla daha sıkı ilişki kurulmuştu. Tüccar ve eski eser toplayıcısı İtalyan hümanist Ciriaco Pizziccolli, 1440'lı ve 1450'li yıllarda Ege adalarında, Balkanlar'da ve Anadolu'da yolculuklar yapıyordu. Franz Babinger, "Fatih Sultan Mehmet ve Dönemi" adlı kitabında, Pizziccolli'nin

fetih öncesi ve sonrasında Fatih Sultan Mehmet'in İtalyan öğretmenleri arasında en önde geleni olduğunu söylüyor.

Bu kadar yoğun ilişkilerin belli bir çeviri etkinliğine yol açmamış olması düşünülemez. Bu çevirilerin sayısının, daha sonra Fransızca'dan yapılanlardan çok daha az olduğu söylenebilir. Ama ilk dönemlerde Arapçadan yapılan çevirilerin sayısı da fazla değildi. Her dönemde ihtiyaç duyulduğu kadar çeviri yapılıyordu. Burada sayıyı değil, önceliği konuşuyoruz.

Az önce sözünü ettiğim Altın Yaruk, hangi ulusun tarihinde olsa büyük bir gurur kaynağı olurdu. Seliğ Tutuk da sadece çevirmenler değil, bütün yazarlar ve okurlar tarafından baş tacı edilir, el üstünde tutulurdu. Xuanzang'ın tanınmış seyahatnamesini de Uygur Türkçesi'ne aktaran Seliğ Tutuk'un Türkçeye çeviri yapanların piri olarak kabul edilmesi gerekir. Ne var ki, bugün yayıncılık dünyasında çevirmen diye cirit atanların çoğu onun adını bile duymamış.

Seliğ Tutuk, seyahatname çevirisinde kullandığı sağlam üslup nedeniyle en eski Türk şairleri arasında da sayılır. Aslında sadece çevirmen değildir; aynı zamanda İslamiyet öncesi Türk edebiyatının önemli simalarından biridir.

Aprınçur Tigin adlı bir şairin de çeviriler yaptığını biliyoruz. Ama onun elinden çıkan çevirilerden günümüze ulaşan olmamış. Belki "kimin çevirdiği bilinmiyor" denen çevirilerden bazıları ona aittir. Şiirlerinden de sadece iki tanesi geriye kalmış.

"Yalnız" adıyla şiir yazar Kül Tarkan da çeviriler yapmış olabilir. Çünkü o dönemde şiir yazarlar, çeviriyle de uğraşıyordu. Nitekim çevrilen metinlerin büyük çoğunluğu nazım formundaydı. Yabancı dil bilen şairler çeviri de yapıyordu. Asığ Tutuk, Çusuya Tutuk, Kalım Keyşi gibi şairlerin çeviriler de yaptığı düşünülebilir.

Çeviriyle uğraşanlar sadece şairler

Türkler ile Çinliler arasındaki ilişkilerin 4 bin yılı aşkın geçmişi olduğunu yine Çin kaynaklarından öğreniyoruz.

değildi. Nesirle uğraşanlar çeviri de yapıyordu. Hatta nesirle uğraşanlar çoğunlukla çevirmenlerdi. Edebiyatta düzyazı, şiire göre çok geç gelişmiştir. Eski dönemlerde Türkçe düzyazı bir metnin çeviri olması, telif olması olasılığından daha yüksektir.

Hakkında daha fazla bilgi bulup akıbetini öğrenemedim, ama bir yerde okuduğum kadarıyla, o dönemde aydınlar arasında kullanılan bir Türkçe-Çince sözlük varmış. Bu sözlük Çin'de hazırlanmış, fakat Çince bilen Türk yazı erbabı ve çevirmenler tarafından da kullanıldığını düşünebiliriz.

Türkçe'de ilk düzyazı yazarının Yu-

Türkler ile Çinliler arasındaki ilişkilerin 4 bin yılı aşkın geçmişi olduğunu yine Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu ilişkiler, en azından sözlü çeviriyi gerekli kılıyordu. Yeni metinlerin bulunmasıyla bu tarih daha da eski dönemlerden başlatılabilir.

lığ Tigin olduğu söylenebilir. Orhun Yazıtları'nın metni onun elinden çıkmıştır. Muhtemelen metnin Çince çevirisini de o yapmıştır. 7. yüzyıl sonları ile 8. yüzyıl başlarında yaşayan Yulığ Tigin, Göktürk hakanlarından Kapağan Kağan'ın en küçük oğluydu. "Tigin", bilindiği gibi o dönem Türkçesinde "prens" anlamına geliyordu. "Tekin" diye de telaffuz edildiği olurdu. Yulığ adı, "Yolluk" diye de okunabilir. Metin içinde yazıyı Yulığ Tigin'in yazdığı şu sözlerle açıkça belirtilmektedir: "Bu bitig bitigme atısı Yulığ Tigin." Bugünkü Türkçeye söylersek, "Bu yazıyı yazan yeğeni Yulığ Tigin."

Dikildiği zaman, sonsuzluğa kadar kalması dileğiyle "Bengü Taşlar" olarak adlandırılan yazıtlardan da anlaşıldığı gibi Yulığ, bilgin bir kişiydi. Türkçeyi çok iyi kullanıyordu ve akıcı bir üsluba sahipti. Türk edebiyatının bilinen en eski yazarlarından biri olarak edebiyat tarihinde önemli bir yer tutar. Bazı kişiler, onun yazıtla ilgili rolünü yalnızca metni taşta kazımdan ibaret olarak göstermeye çalışsa da, toplumsal davranış kodlarının çok önemli olduğu kahramanlık çaığında bir prensin elinde çekik ve keskiyle taş ustalığı yapabileceğini düşünmek saçmalaktır. O iddiada bulunanlar "bitirmek" fiilini "taş vurmak" olarak çeviriyor, oysa bu fiil "yazmak" anlamına gelir.

Altın Yaruk'un dili, 8-9. Yüzyıllara aittir. O dönemde kullanılan dilin, son derece gelişmiş, en soyut kavramları bile ifade etmeye elverişli olduğu görülüyor. Budizm'e özgü terimleri Batı dilleri bugün bile karşılamakta zorlanırken, Uygurlar Buddha'nın adı da dâhil olmak üzere bütün isim, terim ve kavramlara karşılık bulup kullanmış. Örneğin yoğun dikkatle özel bir zihin durumuna girmeyi bugün Batı'dan aldığımız "meditasyon" sözcüğüyle ifade ediyoruz. Oysa Uygurlar bunun için "sakinç" sözcüğünü kullanıyordu. Bu sözcüğü duyunca, ifade ettiğini de hemen anlayabiliyoruz. Türkçe-

de bugün de dikkat göstermesini istediğimiz birine "sakın" deriz. "sevinç", "kıvanç", "övünç" sözcüklerinin türetilişindeki kurala göre yapılan "sakınç", yoğun dikkat kesilmiş zihin durumunu pek güzel ifade eden bir sözcük. "Budist cemaat", "topluluk" anlamında kullanılan "Sanga" terimi için, o dönem Türkçesinde toplamak, bir araya getirmek anlamına gelen "kuvramak" fiilinden "kuvrak" sözcüğü türetilmiş.

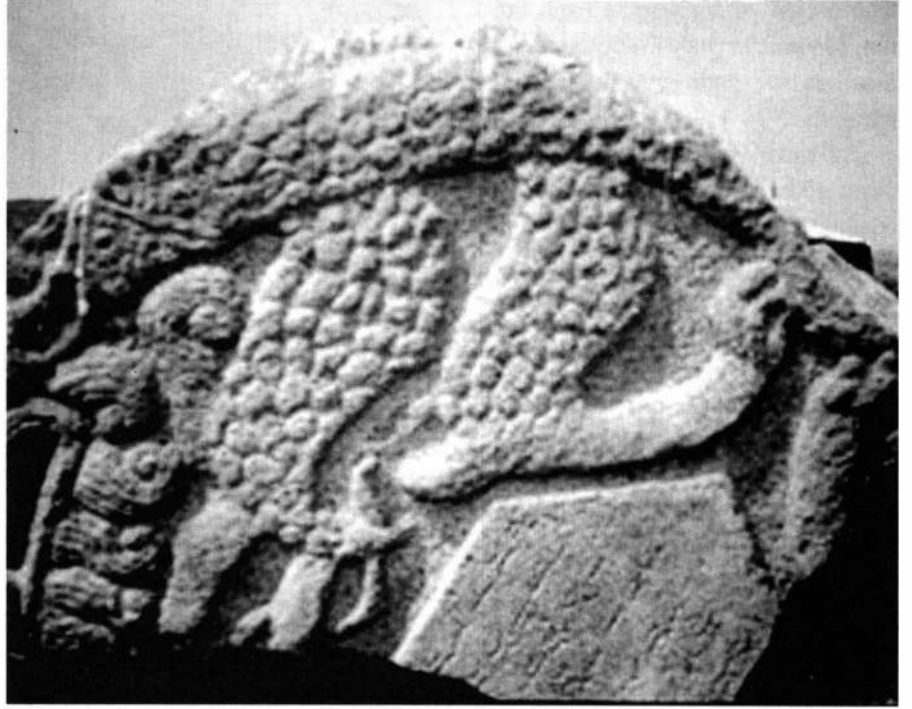
"Buddha'nın dönüşüp başkalaşarak farklı şekilde yeniden ortaya çıkma yeteneği, evrensel görünme, belirme gücü" anlamına gelen "Nirmanabuddha" terimi için "Belgürtme Burkan" yani "Beliren Burhan" deniyor.

Budizm'de ebedi yaşam döngüsü anlamına gelen "Samsara" terimi için kullanılan karşılık da "ilksiz tin" Bunu duyunca, "tin"in, yani ruhun, o dönem Türkçesinde "etöz" denen bedene sayısız defa girerek dönüşüm geçirmeden önce ezelden, "ilksizden" beri var olduğuna vurgu yapıldığını hemen anlıyoruz. Tin "bütmiş bışmış" olduğu, yani pişip olgunlaştığı zaman "evrinç gençliğ" sürecinden kurtulup "nirvan"a erer.

Bunun gibi, daha duyar duymaz anlamını kavradığımız pekçok isim, terim ve kavram var. Kimi kavramlar için ise, karşılık bulunmasa da, telaffuzları Türkçe ses özelliklerine uydurulmuş. Ama bunlar zamanla unutulmuş.

Budizmin Batı ülkelerinde rağbet görmesinden sonra, kimi aydınlarımız bu inançla ilgilenmeye başladı. Budizmle ilgili kitaplar da Batı dillerinden çevrildi. O yüzden, çeşitli terimler ya o dillerdeki karşılıklarının ses uyarlamaları oldu, ya da birebir sözcük çevirileri halinde aktarıldı. Oysa bütün bunların dilimizde karşılıkları vardı. Türklerin İslam öncesi dönemde ürettikleri metinler incelenseydi, zaten var olan terimlerin yeniden icat edilmeleri gerekmezdi. Böylece, dilimizi "farkındalık" gibi ucube sözlerden korumuş olurduk.

Aslında Çince'den Türkçe'ye yapılan çeviriler daha da eskiye, Göktürk

dönemine kadar gidiyor. Çin o zamanlarda tüketim maddelerinin kolayca ve bol bol üretildiği bir yermiş. Jinogupta adlı bir Budist rahip, Göktürk hakanı Mukan Kağan'dan sonra yerine geçen kardeşi Taspar Kağan'ı, zenginliğin kaynağının Budizm olduğunu söyleyerek bu inancı benimsemesini sağlamış. Rahip, beraberindeki Çinli keşişlerle birlikte hakanın sarayına yerleşmiş. Çin kaynaklarında Ta-po olarak anılan Taspar Kağan, bir tapınak ve Buddha heykeli yaptırmış, Budizm'i yaymaya çalışmış. Chi devletinden Budizm'i anlatan kitaplar istemiş. "Nirvanasutra" adlı eseri Türkçeye çevirtmiş. Bu, Türkçeye çevrilen ilk Budist metin olmuş. Taspar Kağan 572 ile 581 yılları arasında hakanlık yaptığına göre, çeviri de o döneme ait olmalı. Çeviriyi, Shi Ching adında yüksek rütbeli bir resmi görevli yapmış. Metnin Orhun Yazıtları'ndaki Runik yazıyla mı, yoksa Soğd yazısıyla mı kalemeye alındığı bilinmiyor. Çeviriyi yapanın ismi Çinli olduğunu düşündürüyor, ama o dönemde Türk kökenlilerin de Çin dilini ve göreneklerini benimseyip Çin devletlerinde görev alabildiklerini biliyoruz. O zaman bu kişilere, Çince isimler veriliyordu.

Eldeki metinler, Çince ile Türkçe arasındaki çevri çalışmalarının yaklaşık 1500 yıl önce başladığını gösteriyor. Çin kaynaklarında ise Hunlar zamanında da çeviriler yapıldığı bildiriliyor ama metinler elimizde değil. Belki bundan da eskiye gidiyordur. Türkler ile Çinliler arasındaki ilişkilerin 4 bin yılı aşkın geçmiş olduğu yine Çin kaynaklarından öğreniyoruz. Bu ilişkiler, en azından sözlü çeviriyi gerekli kılıyordu. Yeni metinlerin bulunmasıyla bu tarih daha da eski dönemlerden başlatılabilir.

Ama işin bir de günümüzü ilgilendiren yönü var. Bugün Çin, başta ekonomi olmak üzere hemen hemen her alanda hızla gelişen bir ülke. Önümüzdeki yıllarda Türkçe ile Çince arasında daha fazla çeviri çalışmasına ihtiyaç duyulacak. Ama Türkiye'de Çince'den çeviri yapabilecek insanların sayısının pek de övünülecek bir düzeyde değil. Çin edebiyatının önde gelen eserlerinden hemen hemen hiçbirini dilimize kazandırılmış değil. Parça parça yapılan kimi çeviriler de genellikle Batı dilleri üzerinden yapılıyor. Bu da aslından epey uzak bir metin üretilmesine yol açıyor.

Ülkelerimiz arasında hızla gelişen ilişkiler yeni Seliğ Tutuklar'ı bekliyor.

Arkeolojide kent kavramı üzerine bir değerlendirme 19 ve 20. yüzyılın kent ve kentleşme kuramları

İnsanlık tarihindeki önemli aşamalardan biri olan kentleşme hakkında birçok araştırmacı tarafından görüşler ileri sürülmüş ve kentleşmenin temel nedenlerine yanıt aranmıştır. İnsan topluluklarının evriminde yerleşik düzene geçiş kadar temel bir aşama oluşturmuş olan kentleşme, toplumsal örgütlenmesi köylerden daha karmaşık olan oluşumların yoğunlaşmasıdır.

Aristo tarafından "insanların daha iyi bir yaşam sürmek için toplandıkları yer" olarak tanımlanan kent sosyoloji, ekonomi, mimarlık, arkeoloji, antropoloji, coğrafya ve tarih gibi birçok disiplinin ortak konusu olmuş ve her disiplin kenti kendisini ilgilendiren yönleriyle tanımlamaya çalışmıştır. Kavramsal açıdan çeşitli yönlerden ba-

kılabilen "kent" konseptini ilk ele alan grup olan sosyologlar, geliştirdikleri kent sosyolojisi kuramı ile köy ve kent arasındaki farkları belirlemeye çalışmışlardır. Bu ilk sosyologlar kent denilen sosyal grubu köy topluluğunun karşısı olarak görmüş ve zıt niteliklere sahip olduklarını düşünerek ikili sınıflamalar yapmışlardır. Bu görüşü ilk ileri süren Alman sosyolog Ferdinand Tönnies

Kavramsal açıdan çeşitli yönlerden bakılabilen "kent" konseptini ilk ele alan grup olan sosyologlar, geliştirdikleri kent sosyolojisi kuramı ile köy ve kent arasındaki farkları belirlemeye çalışmışlardır.

1887 yılında basılmış olan *Community and Society* adlı eserinde insan topluluklarını "cemaat" (gemeinschaft) ve "cemiyet" (gesellschaft) olmak üzere iki büyük kategoriye ayırmıştır. Tönnies'e göre cemaatler ırk, etnik, köken ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden oluşan ve fertler arasında şahsi ve sıcak ilişkiler üzerine kurulmuş olan küçük homojen topluluklardır. Cemiyetler ise ırk, etnik, köken, sosyo-ekonomik, statü ve kültür bakımından farklılaşmış, büyük heterojen topluluklar olup cemaatlerin tersine gayri şahsi, soğuk, mesafeli ilişkiler üzerine kurulmuşlardır. Tönnies'e göre bu iki tip, insan topluluklarının zaman içinde gelişen iki aşamasını oluşturmakta ve insanlık tarihinde cemaatten cemiyete doğru bir gelişme olmaktadır. Bu gelişme süreci içerisinde köy birinci tipten, kent ise ikinci tipten bir sosyal grup olarak ortaya çıkmaktadır.(1)

Benzer şekilde Fransız sosyolog Emile Durkheim da Tönnies gibi ikili bir sınıflama yapmış ve 1893 tarihli *De la division du travail Social* adlı eserinde insan topluluklarını "basit" ve "karma-

İkili sınıflamacı araştırmacılardan bir diğeri olan Robert Redfield ise insan topluluklarını "halk" (folk) ve "kent" (urban) topluluğu olarak ikiye ayırır.

Organik dayanışma üzerine kurulmuş karmaşık topluluklar ise insanlığın gelişiminin daha ileri bir safhasını oluşturup nüfusun artmasıyla birlikte oluşan karmaşıklaşma süreci sonunda oluşmuşlardır. Bu karmaşıklaşma büyük ölçüde iş bölümüne ve fonksiyonel uzmanlaşmaya yol açmıştır.

şık" topluluklar olmak üzere iki ana gruba ayırmıştır. İnsanlığın gelişiminin basit topluluklardan karmaşık topluluklara doğru olduğunu ileri süren Durkheim, basit topluluklarda "mekanik", karmaşık topluluklarda ise "organik" dayanışmanın temel olduğunu söylemektedir. Durkheim'e göre mekanik dayanışma üzerine kurulmuş basit topluluklar sosyal gelişmenin ilk basamağını oluştururlar. Bunlar küçük, başka sosyal gruplardan ayrılmış, homojen ve kendi kendine yeten topluluklar olup bu topluluklarda bireyler arası işbölümü ve fonksiyonel uzmanlaşma yok denecek kadar azdır. Dayanışma, bireylerin düşünce ve inanç sistemlerinin homojenliği üzerine kurulmuştur. Sosyal birlik bireylerin aynı geleneklere, aynı ahlaki ve dini inançlara bağlılığıyla sağlanmıştır. Organik dayanışma üzerine kurulmuş karmaşık topluluklar ise insanlığın gelişiminin daha ileri bir safhasını oluşturup nüfusun artmasıyla birlikte oluşan karmaşıklaşma süreci sonunda oluşmuşlardır. Bu karmaşıklaşma büyük ölçüde iş bölümüne ve fonksiyonel uzmanlaşmaya yol açmıştır. Grubun kendi kendine yeterliliği kaybolmaya başlamış, bunun yerini gitgide artan bir fertler ve gruplar arası karşılıklı bağıllık ve işbirliği almıştır. Sosyal düzen ve kontrol ise cemiyetin fertler üzerindeki formel baskısı ile sağlanmış-

tır.(2)

Köy ve kent kavramlarını ikilem kullanarak açıklamaya çalışan bir diğer sosyolog Amerikalı Franklin Giddings ise 1896 tarihli *Principles of Sociology* adlı eserinde köyü kan akrabalığı üzerine dayanan "etnik topluluklar" kenti ise menfaat ve işbirliği üzerine kurulmuş "demotik topluluklar" olarak birbirinden ayırmıştır. Giddings ayrıca insanlık tarihinde etnik topluluklardan demotik topluluklara, basit ve farklılaşmamış topluluklardan ise karmaşık ve farklılaşmış topluluklara doğru bir gelişme olduğunu ileri sürmektedir.(3)

Bu görüşün bir diğer temsilcisi olan Howard Berker 1950 tarihli *Through Values to Social Interpretation* adlı eserinde, toplulukları "dinsel" ve "laik" olarak ikiye ayırır. Bunlardan dinsel topluluklar adetlere ve geleneklere sıkı sıkıya bağlı, arkadaşlık ve komşuluktan ileri gelen bağlara dayanan ve diğer sosyal gruplardan coğrafi ve sosyal bakımdan tecrit olmuş topluluklardır. Bu topluluklarda bireylerin davranışları örf ve adetlere dayanır. Sosyal düzeni yöneten yaşlılar olup bu toplulukların halkı genelde cahil ve muhafazakardır. Laik topluluklar ise haberleşme imkanlarının gelişmesiyle birlikte sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin artması sonucunda meydana gelmiştir. Bunlar ekonomik hayatın uzmanlaşma ile belirlendiği heterojen topluluklardır. Başlıca nitelikleri yabancılık, anonimlik, bireysellik ve kozmopolitiktir. Daha çok sözleşmeye dayanan sosyal ilişkiler üzerine kurulmuş olan bu topluluklarda bireyler arasındaki ilişkiler kanunlarla düzenlenmektedir. Becker'e göre köy birinci tipten, kent ise ikinci tipten bir topluluktur.(4)

İkili sınıflamacı araştırmacılardan bir diğeri olan Robert Redfield ise insan topluluklarını "halk" (folk) ve "kent" (urban) topluluğu olarak ikiye ayırır. Folk topluluğu küçük, kendi kendine yeten ve diğer gruplardan tecrit edilmiş olarak yaşayan bir topluluk olup, ırk ve adetler

1) Yörükan, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri. Temel Teoriler ve Problemler*, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 9; Bal, H. 1999. *Kent Sosyolojisi*, Turhan Yayınevi, Ankara, 19-20; Wheatley, P. 1972. "The Concept of Urbanism", *Man, Settlement and Urbanism*, Eds. P.Ucko, R.Trigham, 601

2) Yörükan, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri. Temel Teoriler ve Problemler*, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 10-11

3) Yörükan, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri. Temel Teoriler ve Problemler*, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 11.

4) Yörükan, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri. Temel Teoriler ve Problemler*, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 12.

bakımından homojendir. Genelde birbirine akraba olan fertlerden oluşmuştur ve uzmanlaşmamış bir ekonomiye sahiptir. Dini inançları kuvvetlidir ve değişime kapalıdır. Kent toplumu ise folk toplumunun zıttı olarak başka gruplarla temas halinde bulunan büyük bir topluluk olup, ırk ve adetler bakımından heterojendir. Akrabalık bağlarının yerini gayri şahsi ilişkilerin aldığı bu toplumda dini hayat önemini kaybetmeye başlamıştır ve karmaşık bir teknoloji ve iş bölümüne dayanan bir ekonomik yapıya sahip olan bu toplum sürekli değişim halindedir.(5)

Tüm bu ikili sınıflama tanımlarında köy küçük, ırk, etnik köken ve kültür bakımından farklılaşmamış, toplumsal denetimin yüksek olduğu, kapalı toplum yapısına sahip homojen bir topluluk, kent ise büyük, ırk, etnik köken ve sosyo-ekonomik statü olarak farklılaşmış, heterojen, ekonominin iş bölümü ve uzmanlaşma ile belirlendiği, diğer coğrafi ve sosyal gruplarla ilişki içinde, dini hayatın önemini kaybettiği, sürekli değişim halinde olan ve sosyal kontrolün formal yaptırımlara dayandığı büyük heterojen topluluk olarak tanımlanmıştır.

Köy ve kent kavramları üzerinde çalışan bir diğer araştırmacı grup evrimci antropologlardır. Bu araştırmacılara göre kent köyün karşıtı olmaktan ziyade insanın kültürel evrimindeki ilerlemiş bir aşamadır. Evrimci teorinin ilk temsilcileri olan antropolog Edward B.Tyler ve Lewis Henry Morgan tüm toplumların geçirdiği aşamaları *ilkellik*, *barbarlık* ve *uygarlık* olmak üzere sıralamışlar ve bu aşamalardan uygarlığı kentleşme ile eş görmüşlerdir.(6)

Evrimci yaklaşımın önemli temsilcilerinden bir diğer araştırmacılarından olan Morton Fried ise 1967 tarihli *The Evolution of Political Society* adlı kitabında yine evrimci bir yaklaşımla toplumların geçirdiği aşamaları *eşitlikçi*, *sınıflı*, *tabakalı* ve *devletçi* olmak üzere dörde ayırır.(7) Bunlardan "eşitlikçi" toplumda iş bölümü ve sosyal statü için kul-

lanılan en basit kriterler yaş ve cinsiyettir. Bu toplum avcı ve toplayıcı bir ekonomik modele sahip olup mal üretimi ve kaynak temini ailenin işidir. Uzmanlaşmanın olmadığı bu toplumda mal ve kaynak değişimi/takas resmi olmayıp bireyler arasında gerçekleşir. Fried'in sınıflamasındaki bu toplum arkeoloji terminolojisindeki Paleolitik ve Mezolitik kültürlerle eşittir.(8)

Fried'in modelindeki ikinci aşama, "sınıflı toplum" dur. Sınıflı toplumda değerli toplumsal statülere ulaşmada bazı

sınırlar vardır ve bu sınırlar cinsiyet, yaş ve kişisel yeteneklerle ilgilidir. Bu sınırlardan dolayı sınıflı toplumlarda daha az değerli statü vardır. İlk doğana en yüksek statü verilir ve bu babadan oğula geçer. Bu, aynı toplulukta farklı soylar arasında genel statüler yaratabilir. Statü pozisyonlarındaki hiyerarşide genellikle çok kesin bir ekonomik önem vardır. Fried'a göre sınıf kavramına ekonomik ve diğer dış faktörler sebep olmuştur. Sınıflı topluma geçiş artı ürünün bir elde toplanmasıyla birlikte doğmuştur. Eşitlikçi toplumun ekonomisi bireyler arası değiş-tokuş/takasa dayanırken, sınıflı toplumun ekonomisinin temeli artı ürünün bir elde toplanıp, tekrar dağıtımına dayanır. Bu sistem verimliliğin artması sonucu oluşan ürün fazlası/artı ürün, farklı yiyecek kaynakları ve uzmanlaşmadan doğar.(9) Fried'in modelindeki sınıflı toplum arkeoloji terminolojisinde yerleşik yaşama geçilen Neolitik Dönem'i ifade eder.

Fried'in sınıflamasındaki üçüncü aşama ise "tabakalı toplum" dur. Bu toplumun üyeleri arasında farklı kurumsallaşmış ilişkiler vardır. Tabakalı toplum, aynı cinsiyet ve aynı yaş grubunun sta-

Sınıflı topluma geçiş artı ürünün bir elde toplanmasıyla birlikte doğmuştur. Eşitlikçi toplumun ekonomisi bireyler arası değiş-tokuş/takasa dayanırken, sınıflı toplumun ekonomisinin temeli artı ürünün bir elde toplanıp, tekrar dağıtımına dayanır.

5) Yörükcan, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*. Temel Teoriler ve Problemler, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 12-13.

6) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 217.

7) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 201.

8) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 201.

9) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 203.

tüsüne sahip üyelerin, yaşamlarını sürdürmelerini sağlayan temel kaynaklara ulaşmaları yolunda eşitliğin bulunmadığı bir toplumdur. Sınıflı toplumda sosyal kontrol iç kanunlarla sağlanırken, tabakalı toplumda resmi bir ifade gereklidir. Toplumdaki ana otorite artık akrabalık ilişkilerine dayanmaz. Tabakalaşma kent toplumlarında gerekli olan kompleks iş bölümünü kolaylaştırır. Ayrıca bu toplumda yoğun bir uzmanlaşma vardır. Fried'e göre bir toplumda tabakalaşma, artı ürün üzerindeki ortak mülkiyetin yerini özel mülkiyetin aldığı anda başlar. Fried'in sınıflamasındaki bu toplum arkeoloji terminolojisindeki "kent" toplumu işaret eder.(10)

Bir diğer evrimci görüşe sahip araştırmacı ise antropolog Elmon Service'dir. Service 1962 tarihli *Primitive Social Organization* ve 1975 tarihli *Origins of the State and Civilization: The Process of Cultural Evolution* adlı kitaplarında Fried gibi, toplumların geçirdiği aşamaları sürü, kabile, şeflik ve devlet olmak üzere dörde ayırır. Service'in modelindeki en basit aşama "sürü"dür. Sürüler otuzdan yüze kadar bireylerden oluşan avcı-toplayıcılardır. Sosyal organizasyonları aile gruplarından oluşur. Sosyal statü için kullanılan kriterler ise yaş ve cinsiyettir. Bu toplulukta politik organizasyon ve ekonomik uzmanlaşma yoktur. Service'in sınıflamasındaki bu toplum da Fried'in ilk aşaması olan eşitlikçi toplum gibi, arkeoloji terminolojisindeki Paleolitik ve Mezolitik kültürlerle eşittir.(11)

Service'nin sınıflamasındaki ikinci aşama "kabile"dir. Sürü ve kabileler arasındaki ana fark, kabilelerin yerel grupları daha geniş bir topluma dönüştürmek için yöntemler yaratmalarıdır. Kabilelerin tarım ekonomileri vardır ama aynı zamanda avcı-toplayıcıdırlar. Ancak uzmanlaşmış zanaatçı sınıfı, organize olmuş ticaret ve hiyerarşi yoktur. Bu sınıflamada kabile toplumu köy toplumu na işaret etmektedir.

"Kentsel Devrim" kavramını ortaya atan Marksist arkeolog Gordon Childe...

Service'in modelindeki üçüncü aşama bir önderlik/liderlik olan "şeflik" (beylik) tir. Service bu önderliğin başlangıçta ekonomik farklılıklarla değil kişisel niteliklerle ilişkili olduğunu ileri sürerken, bir diğer araştırmacı olan M.D. Sahlins 1972 tarihli *Stone Age Economics* adlı eserinde şefliğin artı ürün ile başladığını söyler. Service'e göre bir şeflik hiyerarşik/katmanlı sosyal sistemler içinde organize olmuş birkaç gruptan oluşur. Bu hiyerarşik sistemde şef önderdir ve bazı güç ve imtiyazları olan bir sosyal pozisyonu vardır. Şeflikler kabilelerden ekonomik, sosyal ve dini aktiviteleri koordine eden merkezlerin varlığıyla ayrılır. Bu aktiviteler ise şef tarafından düzenlenir. Şeflik Fried'in sınıflı toplumundan daha iyi gelişmiş bir topluluk olup

Morfolojik yaklaşımın en önemli temsilcisi tarihçi-arkeolog Gordon Childe'dir. Childe 1950 yılında yayınladığı *The Urban Revolution* adlı makalesinde ilk kentleri köylerden ayıran niteliklerin neler olduğu sorusuna yanıt aramıştır.

üyelerinin bazıları güç ve imtiyazlarını arttıran sosyal pozisyonlara ulaşırlar. Şefliklerde genellikle uzman zanaatkar sınıfı vardır ve bu uzmanlaşmadan dolayı artı ürün ve malların toplanıp yeniden dağıtımı için şefin önemli rol oynadığı bir mekanizma vardır. Şefliklerdeki nüfus yoğunluğu sürü ve kabilelerden çok fazla olup, birkaç bine kadar çıkar. Service'in şeflik toplumu kent toplumu na eşittir.(12)

Ancak bu iki modele de bazı araştırmacılar eleştiriler gelmiştir. Bu araştırmacılar N.Yoffee 1993 tarihli *Early in the Evolution of Mesopotamian Civilization* ve P.Kohl 1987 tarihli *State Formation: Useful Concept or Idee* adlı makalelerinde, tüm toplumların bu 4 aşamadan geçmediğini belirterek bu modellerin aradaki ince detayları ihmal ettiğini söyler.(13)

Kenti tanımlamaya çalışan bir diğer grup araştırmacı da köy ve kent yerleşmeleri arasındaki farkları bazı yapısal/morfolojik özellikler sıralayarak açıklamaya çalışır. Bu görüşü ilk savunan araştırmacı Louis Wirth'dir. Wirth 1938 tarihli *Urbanization as a Way of Life* adlı makalesinde kentin özelliklerini sıralarken büyüklük, yoğunluk, kalıcılık ve heterojenlik kriterlerini kullanmıştır. Wirth gibi bir diğer araştırmacı olan G.L.Maurer'de kentin köyden nüfus fazlalığı ve büyüklük olarak ayrıldığını ileri sürer. Ancak bu kriterlere bazı araştırmacılar eleştiriler gelmiştir. Bu kritiklerin ilki N.Reiss'a aittir. Reiss, büyüklük ve yoğunluğun kent için her zaman geçerli ölçütler olmadığını söyler. Nüfus fazlalığı ve yerleşim yerinin büyüklüğünün kent yerleşmesini tanımlamada tek başına yeterli kriterler olmadığını savunan bir diğer araştırmacı ise M.Hammond'dur. Hammond 1972 yılında yayınladığı *The City in the Ancient World* adlı eserinde, Reiss gibi, demografik ölçütün kenti tanımlamada yetersiz bir kriter olduğunu belirttikten sonra kent olarak kabul edilmesi olanaksız birçok bü-

10) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 201-202.

11) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 203.

12) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 204.

13) Rothman, M.S. 1994. "Introduction. Evolutionary Typologies and Cultural Complexity" *Chiefdoms and Early States*, Eds. G.Stein, M.S.Rothman, 11-19.

yük köy yerleşmeleri olduğunu söyler. Büyüklüğü bir kent kriteri olarak kabul edilmesine karşı çıkan diğer bir araştırmacı da Giorgio Buccellati'dir. Buccellati, *The Urban Revolution in a Socio-Political Perspective* adlı makalesinde büyüklüğün sadece teorik olarak nüfus yoğunluğu, sosyal tabakalaşma ve uzmanlaşma gibi iç farklılığa işaret ettiğini belirtir.(14)

Bir diğer grup morfolojik yaklaşıma sahip araştırmacı F.Keutgen ve G.L. Maurer ise kentlerin ayırt edici özellikleri olarak surlar ve kalelerle çevrilmiş olmalarını gösterir. Bu görüşe de bazı araştırmacılardan eleştiriler gelmiştir. Bunlardan L.Mumford 1962 tarihli *The City in History* adlı kitabında her surlu yerleşmenin kent yerleşmesi olmadığını belirterek morfolojik yaklaşımın şaşırtıcı olabileceğini belirtmiştir. Aynı şekilde bir diğer araştırmacı olan Rene Maunier'de bu görüşü eleştirmiş ve büyüklük, nüfus yoğunluğu, sur ve kalelerin tüm kentlerde görülmemesinden dolayı bu tanımların tek başına köy ve kent arasındaki farkı açıklamaya yetmeyeceğini söyler.(15)

Morfolojik yaklaşımın en önemli temsilcisi tarihçi-arkeolog Gordon Childe'dir. Childe 1950 yılında yayınladığı *The Urban Revolution* adlı makalesinde ilk kentleri köylerden ayıran niteliklerin neler olduğu sorusuna yanıt aramış ve eski Mezopotamya kentlerine bakarak yerleşim yerinin büyüklüğü ve nüfusunun fazlalığı, tam zamanlı çalışan bir zanaatkar sınıf, artı ürünün oluşumu, tapınak veya saray gibi anıtsal kamu yapılarının varlığı, yönetici sınıf, yazı veya onun yerine geçebilecek bir işaretler sistemi, aritmetik, geometri ve astronomi tekniklerinin gelişimi, uzak mesafeli dış ticaret, standartlaşmış bir sanat stili ile devlet düzeyinde bir politik organizasyondan oluşan 10 tane eklektik kriter sıralamıştır.(16)

Ancak uzun süreler kentleri tanımlamada kullanılan ve tüm kent tartışmalarının odağını oluşturan Childe'in sıralamış olduğu bu kriterlerden bazılarının araştırmacılardan yoğun eleştiriler gelir. Bu eleştirilerden ilki araştırmacı Robert McC. Adams'a aittir. Adams 1965 yılında yayınladığı *The Evolution of Urban Society* adlı kitabında Childe'in kriterlerinden tapınak ve saray gibi anıtsal kamu yapılarının varlığının kenti köyden ayırdığı iddiasına karşı çıkarak, özellikle tapınak veya dini işleve sahip yapıların bazı kent öncesi toplumlarda da görüldüğünü söyler. Diğer bir kritik sahibi Paul Wheatley'dir. Wheatley 1972 yılında yayınladığı *The Concept of Urbanism* adlı makalesinde Childe'in kriterlerinin tümünün her kent yerleşmesinde görülmeyeceğini söyleyerek, bunların kent tanımı için evrensel kriterler olmadığını ileri sürer ve Adams gibi, dini mimarinin köy ve kasabalarda da görüldüğünü belirtir. Wheatley ayrıca Childe'in kriterlerinden bir diğeri olan yazının da tüm kent toplumlarında olmadığını söyler. Araştırmacılardan bazıları ise Childe'in kriterlerini birinci ve ikinci derece kriterler olarak ikiye ayırır. Bu araştırmacılardan ilki olan Robert M. Adams'a göre bunlardan ikinci dereceli kriterlerin varlığı birinci dereceli kriterlere bağlıdır. Bu birinci dereceli kriterler; yerleşmenin büyüklüğü ve nüfusunun yoğunluğu, uzmanlaşma, artı ürünün merkezde toplanması, yönetici sınıfın oluşması ve devlet organizasyonu iken, ikinci dereceli kriterler anıtsal kamu yapılarının

varlığı, uzak mesafeli dış ticaret, standartlaşmış sanat, yazı, aritmetik, geometri ve astronomidir. Adams gibi Childe'in kriterlerini iki gruba ayıran bir diğer araştırmacı da C.L.Redman'dir. Redman 1978 tarihli *The Rise of Civilization* adlı kitabında bunu bir örnekle açıklar. Redman'a göre anıtsal yapı yapabilen bir toplum hem bu yapıların yapımında çalışacak uzman zanaatkarlara, hem de bu çalışmayı destekleyecek yeterli artı ürüne sahiptir. Redman ayrıca bu kriterlerden yazı ve standartlaşmış sanatın, sosyal organizasyondaki temel değişiklikler olmakla birlikte kentleşmede indirek öneme sahip olduğunu belirtir.(17)

Kenti artmış işbölümü ve özel mülkiyet ile karakterize eden diğer araştırmacı da Karl Marx'tır. Aynı zamanda kenti bir artı değer üretme alanı olarak gören Marx'a göre kentler bu artı değer tek ve mutlak kontrol merkezleridir.

Genç Marx...

Çok sayıda morfolojik görüşe sahip araştırmacıdan bir diğeri de Gideon Sjoberg'dir. Sjoberg'in 1965 yılında yayınladığı *The Origin and Evolution of Cities* adlı makalesinde toplumları ilkel toplum, feodal toplum ve sanayileşmiş kentsel toplum olarak üçe ayırmakta ve her birinde ayrı kent tipleri bulunduğunu söylemektedir.(18) Ancak yine de Sjoberg her kent türünde de olması gereken ortak nitelikler bulunduğunu belirterek bunları yoğun nüfus, tarım dışı alanlarda uzmanlaşma ve karmaşık bir toplumsal örgütlenme olarak sıralamaktadır.

Bir diğer önemli yapısal kuramcı Le-

14) Buccellati, G. 1977 "The Urban Revolution in a Socio-Political Perspective, *Mesopotamia* XII, 22-23.

15) Yörük, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri. Temel Teoriler ve Problemler*, İmar ve İskan Bakanlığı, Ankara, 18.

16) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 218; Herzog, Z. 1997 *Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 4.

17) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 219.

18) Topal, A. K. 2004. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?" *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 281

wis Mumford ise 1962 tarihli *The City in History* adlı kitabında en önemli kent kriteri olarak, tarım dışı alanlarda uzmanlaşmış zanaatkar sınıfının sayısının yerleşim yerinin toplam nüfusuna oranına önem verir. Mumford ayrıca kenti insanların birbirleriyle buluşup mal değiş-tokuşu yaptıkları bir pazar yeri olarak görür. O'na göre kent kendi sakinlerinin yanı sıra çevre bölgelerde yaşayanlara da hizmet götürmelidir.(19)

Arkeolog kuramcı Linda Manzanilla ise kentleşmede uzmanlaşmanın ana kriter olduğunu belirterek kent toplumunu kompleks iş bölümü ve farklı alanlarda çalışan uzman zanaatkarların olduğu toplum olarak tanımlar. Manzanilla'ya göre uzmanlaşmanın olduğu bir toplumda ekonomik süreci düzenleyen oluşumlar ve insanlar üzerinde otorite olacaktır. Bu otorite, kendi sakinlerine olduğu gibi çevre bölgelere de hizmetler sağlayacaktır.(20)

Kenti artmış iş bölümü ve özel mülkiyet ile karakterize eden diğer araştır-

macı da Karl Marx'tır. Aynı zamanda kenti bir artı değer üretme alanı olarak gören Marx'a göre kentler bu artı değer-
in tek ve mutlak kontrol merkezleridir.(21)

Morfolojik teorisinin bir diğer temsilcisi olan Bruce Trigger 1972 tarihli *Determinants of Urban Growth in Pre-industrial Societies* adlı makalesinde, kenti geniş hinterlandına uzmanlaşmış hizmetler sunan yerleşim yeri olarak tanımlar ve o da nüfus yoğunluğu, artı ürün, merkezi yönetim, tarım dışı alanlarda uzmanlaşma ve ticaret gibi bazı kent kriterleri sıralar.(22)

Bu gruba bağlı son kent teorisini Max Weber ise kenti kavramlaştırırken ekonomik ve siyasi örgütlenme üzerinde durmakta ve kent tanımında "içinde yaşayan insanların tarımdan çok ticaretle uğraştıkları yer" demektedir.(23)

Kavramsal olarak kentleşme

İnsanlık tarihindeki önemli aşamalardan biri olan kentleşme hakkında da

birçok araştırmacı tarafından görüşler ileri sürülmüş ve kentleşmenin temel nedenlerine yanıt aranmıştır. İnsan topluluklarının evriminde yerleşik düzene geçiş kadar temel bir aşama oluşturmuş olan kentleşme, toplumsal örgütlenmesi köylerden daha karmaşık olan oluşumların yoğunlaşmasıdır. Ekonomik, toplumsal ve siyasal boyutlarını da kapsayan geniş anlamındaki tanımı ile kentleşme, teknolojik ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan ve insan davranış ve ilişkilerinde değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci olarak tanımlanır.(24)

Kent kadar kentleşme kavramı ve nedenleri hakkında da farklı araştırmacılar tarafından birçok görüş ileri sürülmüştür. Genelde tek faktörcü olan kentleşme teorilerinin ilkinde göre kentleşme, tarımsal artı ürünün varlığı sonucu ortaya çıkmıştır. Artı ürün oluşumunu kentleşmenin temel nedeni olarak gören bu araştırmacıların başında Gordon Childe gelir. Childe'a göre artı ürün hiyerarşik bir toplum oluşmasında önemli bir rol oynayarak, toplumda seçkin sınıfın (elitlerin) doğmasına ve zamanla da merkezi otoritenin ortaya çıkmasına neden olur. Bireysel ihtiyacın ötesindeki artı ürün yeni ekonomik ve sosyal sınıfların yani sosyal tabakalaşmanın oluşumuna imkan verir. Ayrıca zamanla bu ürünün depolanması ve yeniden dağıtım merkezi otoritenin oluşumunu kaçınılmaz kılar.(25) Artı ürün ticarete takas, elit ve tapınak aktiviteleri ve uzmanların ihtiyaçları gibi etkinlikler için kullanılır. Artı ürün oluşumunu kentleşme nedeni olarak kabul eden diğer araştırmacılar ise Robert McC. Adams, Mario Liverani ve Van De Mierop'tur. Bunlardan Robert McC. Adams'a göre artı ürün oluşumu nüfus artışı, tarım dışı alanlarda çalışan

Artı ürünün politik bir kurum olan tapınak çatısı altında toplanmasına dayalı ekonomik yapı araştırmacı A.Deimel tarafından "Tapınak Ekonomisi" olarak adlandırılmıştır.

19) Mumford, L. 1991. *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 32.

20) Manzanilla, L., 1987 "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloquium*, Ed. L. Manzanilla, 271, Manzanilla, L., 1997 "Early Urban Societies Challenger and Perspectives" *Emergence and Change in Early Urban Societies*, Ed. L. Manzanilla, 5.

21) Topal, A. K. 2004. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 283.

22) Trigger, B., 1972. "Determinants of Urban Growth in Pre-Industrial Societies", *Man, Settlement and Urbanism*, Eds. P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimble, 32.

23) Topal, A. K. 2004. "Kavramsal Olarak Kent Nedir ve Türkiye'de Kent Neresidir?", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 280-281.

24) Keleş, R. 1993. *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi: 67; Tekeli, I. 1997 "Kentleşme" *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* 2. 993.

25) Manzanilla, L., 1987 "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator" *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloquium*, Ed. L. Manzanilla, 278.

uzman zanaatkar sınıfı, bu ürünü elinde bulunduran güçlü bir sosyal sınıf ve takas için meta gibi kentleşmeye giden bir çok sürecin oluşumuna imkan verir. İhtiyaç fazlası tarım ürününün/artı ürün kontrolü ise merkezi otoriteyi gerektirir. İlk kentlerde bu işi tapınak üstlenmiştir ve ihtiyaç fazlası ürün tapınak çatısı altında merkezileşerek yeni bir ekonomik düzen ortaya çıkmıştır. Bu yeni ekonomik düzenle birlikte bazı merkezler bölgesel potansiyeli bünyelerinde toplamış ve böylece ilk gerçek kentleşme ortaya çıkmıştır. Artı ürünün politik bir kurum olan tapınak çatısı altında toplanmasına dayalı ekonomik yapı araştırmacı A.Deimel tarafından "Tapınak Ekonomisi" olarak adlandırılmıştır.(26) Dinsel işlevinin yanı sıra politik ve ekonomik yönetimin tapınak bünyesinde merkezileştiği bu ekonomik modelde tapınak politik bir kurum hüviyeti kazanmıştır. Burada ruhban sınıf en önemli tapınak yöneticisi olup, tanrı adına tapınağı ve tapınak ekonomisini yönetmektedir. Bir diğer araştırmacı olan Mario Liverani de kentleşmenin ardındaki ana etmenin, kamusal işler için kullanılan artı ürün olduğunu belirtir.(27) Araştırmacı V.D.Mieroop'a göre ise hiçbir kent yerleşmesi, nüfusunu besleyecek bir tarımsal artı olmadan oluşamaz.(28)

Ancak artı ürünün kentleşme nedeni olarak kabul edilmesi görüşüne bazı araştırmacılardan eleştiriler gelmiştir. Bunlardan Mehmet Özdoğan artı ürünün, doğal çevre imkanlarının sınırlı olduğu kurak bölgelerde önemli bir ekonomik değer ve bunu elinde bulunduran için bir güç kaynağı oluşturduğunu, doğal çevrenin uygun olduğu, kuraklığın olmadığı bölgelerde ise önemli bir ekonomik getiri sağlamadığını belirterek, artı ürün oluşumunu evrensel bir kentleşme nedeni olarak kabul etmez.(29)

Araştırmacılar tarafından bir diğer kentleşme nedeni de tarım dışı alanlarda çalışan ve teknolojik gelişmenin dinamiği olan tam zamanlı zanaatkar sınıfının varlığı (uzmanlaşma) olarak görülmüş ve kentli toplumsal yapının en önemli göstergesi olarak kabul edilmiştir.

Yaygın kentleşme nedeni olarak görülen bir diğer görüşe göre en önemli kentleşme nedeni sulu tarımın ortaya çıkışıdır. Bu araştırmacılara göre az yağışlı bölgelerde ürün artırmak için sulama sistemlerinin geliştirilmesi önemli bir kentleşme nedenidir. Kentleşmenin gelişiminde sulamanın rolünü ilk ileri süren araştırmacı yine Gordon Childe'dir. Child'a göre sulu tarım artı ürünü, artı ürün ise merkezi otoriteyi oluşturmuştur. Sulamayı kentleşme etmeni olan gören bir diğer araştırmacı olan Julian H. Steward 1955 yılında yayınladığı *The Theory of Culture Change* adlı eserinde, incelediği kent ve devletlerin tümünün kurak veya yarı kurak bölgelerde gelişmiş olduğunu ileri sürer. Steward'a göre sulama örgütlü bir iş gücü ve merkezi bir otorite ile artı ürünün oluşumuna imkan vererek nüfusun artıp kentlerin oluşmasına yol açmıştır.(30)

Sulamanın kentleşmedeki rolünün öneminin en şiddetli savunucusu ise Karl Wittfogel'dir. Wittfogel 1974 yılında yayınladığı *Development Aspects of Hydraulic Societies* adlı makalesinde sulamayla ilgili hipotezini açıklar. Wittfogel'a göre büyük miktarlardaki suyun

kullanımının yönetimi uygulamada etkili bir örgütlenmeyi kaçınılmaz kılar ve böylece iş bölümü ve yoğun tarım gibi özellikler taşıyan ve merkezi otorite rolünü de üstlenen hidrolik bir ekonomi kaçınılmaz olur.(31) Wittfogel "Doğu Despotizmi" olarak adlandırdığı modelinde su kaynakları üzerindeki hakimiyet çabalarının merkezi devletin temellerini oluşturduğunu belirtir.(32) Görüşün bir diğer savunucu olan Robert McC. Adams ise sulama sistemlerinin gelişmesinin ilk kentlerin ortaya çıkışıyla eş zamanlı olduğunu belirtir. Adams'a göre de sulama sistemlerinin kurulması ve gelişmesi ile artı ürün sağlanır ve böylece hem toplumda kompleks bir iş bölümü hem de merkezi otorite gelişir. Ayrıca Adams sulama sonucunda oluşan ürün fazlasını sınıflı toplumun ortaya çıkışının da ana nedeni olarak kabul eder.(33) Ancak bu görüşlere de bazı araştırmacılardan eleştiriler gelmiştir. Bu araştırmacılardan biri olan W.P.Mito-

Kentleşmede ticaretin rolünü savunan bir diğer araştırmacı ise Jane Jacobs'tur. Jacobs 1969 tarihli *The Economy of Cities* adlı kitabında, kentlerin uzak mesafeli ham madde ticaretinden dolayı doğduğunu ileri sürer.

26) Makkay, J. 1983. The Origins of the "Temple-Economy". As seen in the Light of Prehistoric Evidence. *Iraq*, XLV, 1.

27) Mieroop, V.D. 1997. *The Ancient Mesopotamian City*, Oxford, 41

28) Mieroop, V.D. 1997. *The Ancient Mesopotamian City*, Oxford, 24.

29) Özdoğan, M. 2002. "Köyden Kente, Kalkolitik Çağ", *Arkeo Atlas* 1, 110.

30) Claessen, H.J.M., Skalnik, P. 1993. *Erken Devlet. Kuramlar, Veriler, Yorumlar*. (çev). Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 15.

31) Claessen, H.J.M., Skalnik, P. 1993. *Erken Devlet. Kuramlar, Veriler, Yorumlar*. (çev). Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 15; Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 221-223.

32) Herzog, Z. 1997. *Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 10.

33) Adams, R.McC., 1960. "Factors Influencing the Rise of Civilization in the Alluvium: Illustrated by Mesopotamia", *City Invincible. A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East*, Ed.R.M.Adams, 38; Adams, R.McC., 1960. "Early Civilizations, Subsistence and Environment" *City Invincible. A Symposium on Urbanization and Cultural Development in the Near East*, Ed.R.M.Adams, 278.

hell, 1973 tarihli *The Hydraulic Hypothesis: A Reappraisal*, Henri J.M.Claessen ise yine 1973 tarihli *Despotism and Irrigation* adlı eserlerinde Childe, Steward ve Wittfogel'i eleştirerek sulama sistemlerine sahip olmayan birçok kent olduğunu ve bu yüzden de sulamanın evrensel bir kentleşme nedeni olamayacağını belirtir.(34)

Araştırmacılar tarafından bir diğer kentleşme nedeni de tarım dışı alanlarda çalışan ve teknolojik gelişmenin dinamiği olan tam zamanlı zanaatkar sınıfının varlığı (uzmanlaşma) olarak görülmüş ve kentli toplumsal yapının en önemli göstergesi olarak kabul edilmiştir. Uzmanlaşmanın kentleşmedeki rolünü savunan araştırmacılardan ilki Gordon Childe'dir. Childe 1950 tarihli *The Urban Revolution* adlı makalesinde kenti köyden ayıran özellikleri sıralarken, tarım dışı üretimde çalışan uzmanlaşmış zanaatkar sınıfının varlığını en önemli kriter olarak öne sürer. Child'a göre artı ürünün varlığı, toplumda besin üretimi işinden kopmuş zanaatkarları doğurur. Uzmanlaşmanın önemine değinen bir diğer araştırmacı ise Robert McC. Adams'dır. Adams 1965 yılında yayınladığı *The Evolution of Urban Society* adlı kitabında toplumlardaki artan uzmanlaşmanın kentleşmeye neden olduğunu ileri sürer. Adams'a göre ekonomik iş bölümü uzmanlaşmayı gerektirir. Adams ayrıca Childe gibi, ürün fazlasının toplumda uzmanlaşmaya ve farklı zenginliklerin ortaya çıkmasına neden olduğunu ileri sürer.(35)

Bir diğer gruba göre de kentleşmeye giden yolda ve onun gelişiminde rol oynayan faktörlerden en önemlisi ticarettir. Ekonomik öğenin kentleşmede özel bir ağırlığı olduğundan tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş süreci, olarak da tanımlanan kentleşmede örgütlenmiş ekonomik eylemlerdeki de-

Eskiçağ tarihçisi Kolb. Yakın Doğu yerleşmelerini baz alarak ileri sürdüğü kentsel ölçülerle değerlendirdiği Troia VI'nın kent olmadığını bile ileri sürerek tartışmanın varlığı noktası sergilemektedir.

ğişme, farklı iş kollarının yarattığı ekonomik çeşitlilik ve uzmanlaşma kentli toplumun temel gereği olarak kabul edilir. Tarım dışı alanda çalışan uzman zanaatkar sınıfı ve kompleks iş bölümünün en önemli dinamiği ve ön koşulunu oluşturduğu kent, uzmanlık gerektiren farklı işlevleri yerine getirmek zorunda olup, basit ve kapalı ekonomik taban yerine gelişmiş kompleks ve dışa dönük bir ekonomiye sahip olmalıdır. Bu görüşü savunan araştırmacılara göre gelişen ticaret ağı ile birlikte zengin bir tüccar sınıfı ortaya çıkar ve bu ticaret ağının kontrolü için de merkezi bir otorite kaçınılmaz olur.(36) Kentleşmede ticaretin lokomotif önemine değinen ve bunu bir kent ölçütü olarak kabul eden ilk araştırmacı yine Gordon Child'tır. Childe kent kriterlerinde uzak mesafeli dış ticaretin sosyal organizasyondaki temel değişiklik olduğunu ve kentleşmede direk öneme sahip olduğunu belirtmiştir.(37)

Bölgelerarası ticaretin kentleşme

için en önemli neden olduğunu ileri süren bir diğer araştırmacı Colin Renfrew'dir. Renfrew gelişen ticaret ağı ve tüccar sınıfıyla birlikte bu organizasyonu düzenleyecek merkezi otorite ve yönetsel kurumlar -yönetici sınıfı- ile elit sınıfın -sosyal tabakalaşma- doğduğunu ve böylece kentli toplumsal yapının ortaya çıktığını belirtir.(38). Renfrew 1975 yılında yayınladığı *Trade as Action at a Distance: Question of Integration and Communication* adlı makalesinde üç farklı derecede ekonomik ilişki modeli oluşturmuştur. Renfrew'e göre bunlardan ilki yeniden dağıtıma dayalı iç değişim modelidir. İkinci model, orta seviyeli ticaret olarak adlandırılıp takas sistemine dayanır. Renfrew'e göre üçüncü model ise kentleşme nedeni olan bölgelerarası uzak mesafeli ticaret olup yine takasa dayanır.(39)

Kentleşmede ticaretin rolünü savunan bir diğer araştırmacı ise Jane Jacobs'tur. Jacobs 1969 tarihli *The Economy of Cities* adlı kitabında, kentlerin

34) Redman, C.L.1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 222.

35) Childe, G. 1950. "The Evolution of Society", *Antiquity* XXXI, 210-213; Adams, R.McC. 1965. *The Evolution of Urban Society*, Chicago, 56.

36) Redman, C.L.1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 225.

37) Redman, C. 1978. *The Rise of Civilisation*, San Francisco, 1978, 218; Herzog, Z. 1997 *Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 4.

38) Manzanilla, L. 1987. "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloquium*, (ed). L. Manzanilla, 1987, 275-276, Oxford; Herzog, Z. 1997 *Archaeology of the City. Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 9.

39) Manzanilla, L. 1987. "The Beginning of Urban Society and the Formation of the State: Temple and Palace as Basic Indicator", *Studies in the Neolithic and Urban Revolutions. The Gordon Colloquium*, (ed). L. Manzanilla, 1987, Oxford, 275-276.

uzak mesafeli ham madde ticaretinden dolayı doğduğunu ileri sürer.(40) Yaşamsal maddeler ile lüks tüketim nesnelerinin elde edilmesini ithalat-kent karakteristiklerinden biri olarak sayan araştırmacı, ticaretin kentleşmeye yol açan temel faktör olduğunu "Yeni Obsidyen" adı verdiği bir kuram geliştirerek anlatır. Jacobs bu kuramında "Yeni Obsidyen" adını verdiği geniş çapta obsidyen ticareti yapan hayali bir kent seçmiş ve bu kentin doğma ve gelişme nedeninin tamamen ticarete borçlu olduğunu belirtmiştir. Jacobs'a göre gelişimi, zenginliği ve çekim gücü obsidyen ticaretinden kaynaklanan bu kentin ekonomik çeşitliliği ve nüfusu da ticaret sonucu gelişmiştir.(41) Zamanla ihracatın yanı sıra ithalatta yapmaya başlayan kentte ticaret hacmi ve çeşitliliği arttıkça üretimle uğraşan uzman zanaatkar sınıfı kentin yaşam düzeyini geliştirecek yeni iş kolları kurdular ve sonunda bu ticareti düzenleyen bir yönetim organı -merkezi otorite- ve ticaret sonucu varsıllaşan bir seçkinler katmanı, heterojen bir toplumsal yapı ve kent doğdu.(42)

Ticaretin politik güç, sosyal farklılaş-

ma ve ekonomiyi teşvik ederek köy toplumlarının karmaşık toplumlara -kent- dönüşümünde can alıcı rol oynadığını savunan bir araştırmacı da Robert McC Adams'tır. Adams'a göre ticaret kentli ekonomik sistemin temel direği olup uzmanlaşmış ekonomi ve endüstriyel üretimin gelişmesi için gerekli olan hammaddelerin temini için esas argümandır. Ticaret, toplumdaki ana otorite -erk odağı- ve seçkinler için prestij/statü aygıtı için de gereklidir. Araştırmacıya göre ticaret insanların farklı geçim kollarında uzmanlaşmasına imkan vererek kentlerin kristalleşmesini sağlayan etkin bir

Yerel ve bölgesel (coğrafi) özellikleri yok sayan geleneksel yaklaşımların tersine, tüm dönem ve bölgeleri kapsayan kent hipotezlerinin olmadığının görülmesiyle birlikte bölgesel perspektifler ön plana çıkmaya başlamıştır.

ögedir. Araştırmacı üretim ve örgütlenme yani ekonomik süreci düzenleyen oluşumlar ile ilişkili olan ticaretin sosyal gelişme ve kentlerin gelişimine ivme kazandıran etkisi üzerine özel önem verir.

Kentleşmenin ticari ilişkiler sonucu ortaya çıktığını savunan bir diğer araştırmacı ise G.A.Johnson'dır. Johnson ticaretin gelişmesi sonucunda bu aktiviteleri düzenlemek için yönetsel kurumların doğuşunun kaçınılmaz olduğunu ve böylece kentlerin oluştuğunu ileri sürer.(43) Geniş hinterlandına uzmanlaşmış hizmetler sunan kentlerin gelişiminde ticaret ve tüccar sınıfını önemli bir kent gereği olarak gören diğer araştırmacılar B. Trigger ve H. Pirenne ise kentin öncelikle bir ticaret merkezi olduğunu söyleyerek kentleşmenin gelişmiş bir pazar müessesesinin rönesansı ile ortaya çıktığını ileri sürerler.(44) Ancak bu görüş de bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir. Bunlardan C.L.Redman, kent toplumunun oluşumunda ticaretin önemli rol oynadığını ancak tek başına bir kentleşme nedeni olamayacağını belirtmiştir.(45)

Bir diğer araştırmacı grubu da kentleşme nedeni olarak nüfus artışı ve buna bağlı olarak savaşları kabul eder. Bu araştırmacılara göre bu iki olay birbirinden ayrı tartışılmaz. Nüfus artışını bir kentleşme nedeni olarak kabul eden ilk araştırmacı Robert Carneiro 1970 yılında yayınladığı *A Theory of the Origin of the State* adlı makalesinde nüfus artışının kaynaklar üzerinde artan baskıyla birlikte çatışmalara neden olduğunu ve bunun da merkezi denetim eğiliminin artmasına yol açtığını ileri sürer ve böylece toplulukların yaşamlarını sürdürebilmeleri için organize olmuş yönetim oluşumlarına sahip olan kentler doğmuştur, der.(46) Diğer bir araştırmacı Cuyler Young ise 1972 yılında yayınladı-

40) Mieroop, V.D. 1997 *The Ancient Mesopotamian City*, Oxford, 25.

41) Aktüre, S. 1997 *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 22-25; Çevik, Ö. 2005. *Tarihte İlk Kentler ve Kentleşme Süreci*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 12-14.

42) Aktüre, S. 1997 *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 24.

43) Herzog, Z. 1997 *Archaeology of the City: Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 9.

44) Trigger, B. 1972. "Determinants of Urban Growth in Pre-Industrial Societies". *Man, Settlement and Urbanism*, (eds). P. Ucko, R. Tringham, G. W. Dimble, Gloucester, Duckworth Press, 575-576; Yörük, A. 1968. *Şehir Sosyolojisinin Teorik Temelleri*, İmar ve İskan Bakanlığı Mesken Genel Müdürlüğü Sosyal Araştırma Dairesi., Ankara, 63-67

45) Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 226.

46) Claessen, H.J.M. Skalnik, P. 1993. *Erken Devlet. Kuramlar, Veriler, Yorumlar*, (çev). Alaeddin Şenel, İmge Kitabevi, 18; Redman, C.L. 1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 224; Herzog, Z. 1997 *Archaeology of the City: Urban Planning in Ancient Israel and Its Social Implications*, Jerusalem, 10.

dığı *Population Densities and Early Mesopotamian Urbanism* adlı makalesinde yine kentleşmedeki ana neden olarak nüfus baskısını kabul etmiştir. Young'a göre artan nüfus, farklı uğraşların varlığını zorunlu kılmış ve böylece tarım yoğunlaşmış, farklı alanlarda uzmanlaşma oluşmuş ve bunların kontrolü için merkezi otorite ortaya çıkmıştır. Nüfus artışı ile oluşan bu oluşumlara paralel olarak da toplumlar rekabet ve sonrasında savaşlar baş göstermiştir. Bir grup araştırmacı ise kentleşme nedeni olarak direk savaşları gösterir. Bu görüşü ilk ortaya atan araştırmacı olan Herbert Spencer'e göre savaşların gerektirdiği örgütlenme biçimleri merkezileşmeyi ve sonucunda da kentleşmeyi doğurmuştur.(47)

Arkeolojide kent

Görüldüğü gibi hem modern dünyanın hem de arkeolojinin temel paradigması haline gelen kent ve kentleşme kavramları hakkında çok sayıda farklı görüş bulunmaktadır. Tüm bu çağdaş kent tanımlarından yola çıkılarak erken yerleşmeler köy, kasaba ve kent olarak tanımlanmaya çalışıldığında sorun daha da büyümektedir. Ancak yine de bu kuramların tamamını yanlış yok saymak da akılcı değildir.

Kent olgusunu kuramsal yaklaşımlarla tartışan bu araştırmacılarla, somut özellikler ve maddi arkeolojik verilerle kuramların değişikliğe uğrayabileceğini öne sürerek bu yaklaşımlara daha az bağlı kalma eğiliminde olan arkeologlar arasında süregelen tartışmalar günümüzde hâlâ devam etmektedir. Sosyal, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan arkeologlara göre, ilk kentlerin doğuşuna neden olan etmenler ile kent ve kentleşme teorileri evrensel nitelikte değildir ve günümüz kent kriterleri ile erken yerleşmeler nitelendi-

rilmeye kalktığına ortaya bazı yanlışlar çıkmaktadır. Örneğin arkeolojide son yılların en tartışmalı konusu olan Troia VI'nın kentsel niteliği tartışılırken bile aynı hatanın araştırmacılar tarafından yapıldığı görülmektedir. Eskiçağ tarihçisi Kolb, Yakın Doğu yerleşmelerini baz alarak ileri sürdüğü kentsel ölçülerle değerlendirdiği Troia VI'nın kent olmadığını bile ileri sürerek tartışmanın vardığı noktayı sergilemektedir.(48)

Çağdaş kent ve kentleşme kriterlerinin erken yerleşmelere uyarlanması sonucunda ortaya çıkan sorunların ve yanlış değerlendirmelerin kaldırılmasını amaçlayan yeni araştırmalar ortaya bambaşka sonuçlar çıkarmaktadır. Çoğunluğunu arkeologların oluşturduğu bu gruba göre, kentleri ortak payda olarak kabul edilen birkaç ölçüt ve kuram ile tanımlamak ve bunları nüfus, toplumsal ve coğrafi yapı gibi kültürel çevreleri ile tarihsel geçmişleri farklı olan her bölgeye uyarlamak yanlıştır.(49) Sosyal, coğrafi, ekonomik ve mekânsal süreçlerin karşılıklı ilişkilerinin değerlendirilmesi gerektiğini savunan bu gruba göre, kent teorileri evrensel nitelikte değildir ve büyük bir bölgenin farklı alt-bölgelerinde bile değişik yerel kent modelleri gelişebilmektedir.(50) Tüm basmakalıp kent teorileri küçük, az nüfuslu, düşük düzeyli bir tabakalı toplumsal yapıya sahip, tapınak ve saray gibi bir kamu yapısının

Bir diğer kentleşme nedeni de tarım dışı alanlarda çalışan ve teknolojik gelişmenin dinamiği olan tam zamanlı zanaatkar sınıfının varlığı (uzmanlaşma) olarak görülmüştür.

olmadığı, yazı ve mühür kullanımının bulunmadığı, yoğun zanaatkar sınıfının görülmediği, bölgesel ölçekte dahi ticari ilişkileri olmayan ama kendi iç dinamikleri ile bölgelerine ve onun koşullarına uyan lokal kent modellerinin varlığı ile geçerliliğini kaybetmiştir. Yerel ve bölgesel (coğrafi) özellikleri yok sayan geleneksel yaklaşımların tersine, tüm dönem ve bölgeleri kapsayan kent hipotezlerinin olmadığının görülmesiyle birlikte bölgesel perspektifler ön plana çıkmaya başlamıştır. Yani bugün artık kent bilimdeki yeni yaklaşım global bakıştan ziyade bölgesel ve yerel kontekstlerdir. Sonuç olarak evrensel oldukları söylenen çağdaş kent kriterleri ile erken kentleri yorumlamanın yanlışlığı bugün artık ortadır.

47) Redman, C.L.1978. *The Rise of Civilization*, San Francisco, 225.

48) Erarslan, A. 2008. "Troia VI'nın Kent Tartışmaları Işığında Geleneksel Kent Kuramlarına Bakış", *Toplumsal Tarih* 172, 78-82.

49) Özdoğan, M. 2006. "Yakındoğu Kentleri ve Batı Anadolu'da Kentleşme Süreci", *Hayat Erkanal'a Armağan. Kültürlerin Yansıması. Studies in Honor of Hayat Erkanal. Cultural Reflections*, (eds) Erkanal-Öktü, A. ve diğ., Ankara, 571-572; Huot, J. L., Thalmann, J. P., Vaibella, D. 2000. *Kentlerin Doğuşu*, Ankara, 14, 32; Chesson, M., Philip, G. 2003. "Tales of the city? "Urbanism" in the Early Bronze Age Levant from Mediterranean and Levantine perspectives", *Journal of Mediterranean Archaeology* 16/, 3-16; Erarslan, A. 2007 "Anadolu'da İlk (?) Kentler. Kent Olgusu Üzerine Bir Tartışma", *TÜBA-AR* 10, 70.

50) Erarslan, A. 2007 "Anadolu'da İlk (?) Kentler. Kent Olgusu Üzerine Bir Tartışma", *TÜBA-AR* 10, 70.

Osmanlı dönemi bilim tarihinden bir kesit Büyük Türk Matematikçisi Hüseyin Tevfik Paşa (1832- 1901) kimdir?

Hüseyin Tevfik Paşa bütün Osmanlı tarihinde temel bilimler alanında orijinal çalışma yapan ve yayınlayan ilk bilim insanımızdır. H. T. Paşa "Linear Algebra" kitabıyla dünyada ilkler arasında yer alan önder araştırmacı olma unvanına sahiptir.

Eğitimi bitirdikten sonra Harbiye'ye Cebir hocası olarak atanmış, Tahir Paşa ölünce O'nun matematik dersleri de Hüseyin Tevfik Paşa'ya kalmıştır. Burada, Cebir, Yüksek Cebir, Analitik Geometri, Diferensiyel ve İntegral Hesap, Mekanik ve Astronomi dersleri vermiştir.

1 9. Yüzyıl'da Osmanlılar'da batılılaşma sürecinde görülen bilimsel çalışmalar, Avrupa'da yazılan kitaplardan çeviriler yapmaktan ileri gidememiştir. Böyle bir ortamda Müşir (Mareşal) Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa'nın *Linear Algebra* adlı kitabının ilk baskısı 1882'de 69 sayfa, ikinci baskısı 1892'de genişletilmiş ve düzeltilmiş olarak 188 sayfa olarak İstanbul'da basılmıştır. Bu nedenle Hüseyin Tevfik Paşa bütün Osmanlı tarihinde temel bilimler alanında orijinal çalışma yapan ve yayınlayan ilk bilim insanımızdır. H. T. Paşa "Linear Algebra" kitabıyla Dünya'da ilkler arasında yer alan önder araştırmacı olma unvanına sahiptir.

Hüseyin Tevfik Paşa, Tuna kıyısında Vidin'de doğmuş, ilk ve ortaokulu burada okumuş, 15-16 yaşlarında İstanbul'da bulunan bir akrabasının yanına gelmiş ve dört yıl Askeri Okul'da (Mektebi İdadi) okumuştur. Daha sonra Taşkışla'daki Harbiye okuluna girmiş, burada matematik derslerindeki yeteneğiyle Cambridge Üniversitesi mezunu matematik hocası Tahir Pa-

şa'nın dikkatini çekmiş ve Tahir Paşa kendisine özel dersler vermiştir. Eğitimi bitirdikten sonra Harbiye'ye Cebir hocası olarak atanmış, Tahir Paşa ölünce O'nun matematik dersleri de Hüseyin Tevfik Paşa'ya kalmıştır. Burada, Cebir,

Profesör Styan, Projeksiyon aleti ile Hüseyin Tevfik Paşa'nın kitapta yer alan fotoğrafını göstererek Osmanlı paşası, matematikçi Hüseyin Tevfik Paşa tarafından İngilizce yazılmış ve 1882'de İstanbul'da basılmış Linear Algebra adlı kitabın alanında dünyada basılmış ilk eser labileceğine ilişkin bir duyuruda bulunmuştu.

Yüksek Cebir, Analitik Geometri, Diferansiyel ve İntegral Hesap, Mekanik ve Astronomi dersleri vermiştir. Harbiye'deki hocalığı devam ederken "Tophane Tecrübe ve Muayene Komisyonu"na da getirilmiştir. 1862'de Kıdemli Yüzbaşı, 1866 da Kurmay Binbaşılığa, 1869 da Kurmay Yarbaylığa terfi etmiştir. 1868'de Paris'teki Mekteb-i Osmaniye'ye müdür yardımcısı olarak gönderilmiş ve aynı zamanda balistik ve tüfek üretimi üzerine incelemelerde bulunmakla görevlendirilmiştir. Bu arada matematik bilgisini geliştirmek için üniversiteye de devam etmiş ve Paris'te kaldığı iki yıl içinde bazı makaleler yayınlamış ve bilimsel toplantılara katılmıştır.

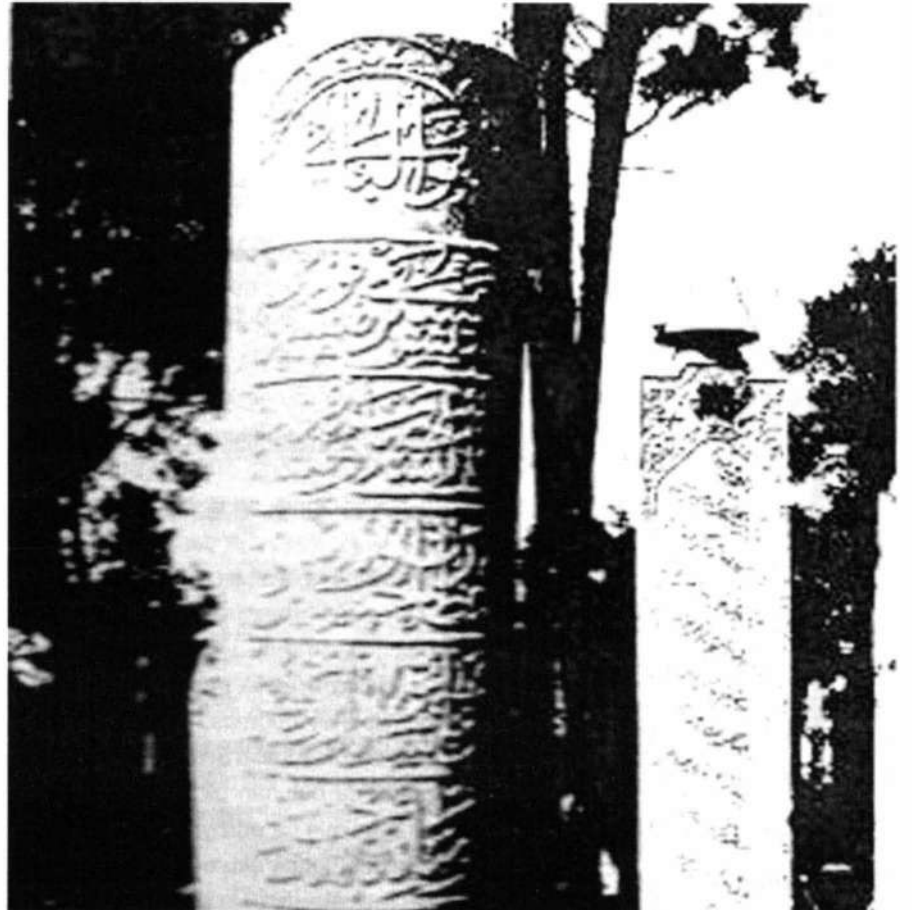
Hüseyin Tevfik Paşa 1872'de Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı silah fabrikalarına ismarlanan tüfeklerin üretimini ve şartnameye uyulup uyulmadığını kontrol etme göreviyle Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir. 1872'de albaylığa, 1874'te tuğgeneralliğe, 1880'de korgeneralliğe yükseltilmiştir. 1880 yılına kadar Amerika'da kalmış, bu süre içinde matematiğin en yeni alanlarından kuaterniyonlar cebiri üzerinde araştırmalar yaparak Linear Algebra adlı İngilizce bir araştırma kitabı yazmıştır. Bu kitap sadece betimleyici

ci nitelikte değildir. Üç boyutlu lineer cebirin tanıtılması ve elemanter geometriye uygulanması ile ilgilidir. Kuaterniyonlar lineer cebri 1843'te Hamilton tarafından bulunmuş ve 19. yüzyılın ikinci yarısında güncelliğini korumuştur. Hüseyin Tevfik Paşa kompleks sayılar cebri içine alan, Argand sistem ve Hamilton kuaterniyonları arasında yer alan bir üç boyutlu cebir inşa etmeye çalışmıştır. Oluşturduğu cebir görsel üç boyutlu uzayın vektörler kümesini içerir. Hüseyin Tevfik Paşa, üç boyutlu uzayın birim vektörlerini kullanarak, üç boyutlu uzayda yeni bir çarpım tanımlamıştır. Hüseyin Tevfik Paşa'nın geometrik olarak oluşturduğu cebir, komutatif ve asosyatif değildir, fakat sıfırdan farklı elemanların tersi vardır.

Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa olarak bilinen paşanın bilimsel kimliğini tanıtmayı amaçladığım bu yazıda öncelikle konuyu incelememe neden olan gelişmeleri sunmak istiyorum.

1993 yılı Aralık ayında Çukurova Üniversitesinde konferanslar vermek üzere konuğumuz olan McGill Üniversitesi (Kanada) öğretim üyesi Prof. Dr. George P. H. Styan ile üniversitemiz kütüphanesini gezerken Prof. Dr. Kazım Çeçen tarafından yayına hazırlanmış İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi yayını olan "Hüseyin Tevfik Paşa ve Linear Algebra" adlı 1988 baskılı kitap dikkatimizi çekti. Kitabın bir fotokopisini McGill Üniversitesi kütüphanesine koyulmak üzere Profesör Styan yanında götürmüştü.

1995 yılı temmuz ayında McGill Üniversitesi'nde düzenlenen "Dördüncü Uluslararası İstatistik için Matris Yön-

H. Tevfik Paşanın mezar taşı (Ölüm:1319 ya da 18.6.1901)
Mezar taşı üzerinde "Osmanlı Müşirlerinden (Mareşallarından)
Vidinli Hüseyin Tevfik Paşanın ruhuna Fatiha" yazılıdır.

temleri" adlı bilimsel toplantıya davetli konuşmacı olarak katılmışım. Toplantının bir oturumunda düzenleme kurulu başkanı da olan Profesör Styan, Projeksiyon aleti ile Hüseyin Tevfik Paşa'nın kitapta yer alan fotoğrafını göstererek Osmanlı paşası, matematikçi Hüseyin Tevfik Paşa tarafından İngilizce yazılmış ve 1882'de İstanbul'da basılmış *Linear Algebra* adlı kitabın alanında Dünya'da basılmış ilk eser olabileceğine ilişkin bir duyuruda bulunmuştu. Toplantı salonunda konunun uzmanları niteliğindeki 70 bilim insanı içinden aykırı bir görüş çıkmadı. Prof. Styan bu konuda daha geniş duyuru ile daha çok bilgiye sahip olabilmek için benden İstanbul Üniversitesi Kütüphane Müdürlüğü'nden Paşa'nın bir fotoğrafını temin etmemi rica etti. Hüseyin Tevfik Paşa'nın mareşal üniformalı siyah beyaz resmini kendisine gönderdim. Uluslararası Lineer Cebir Derneği'nin yılda dört kez yayınlanan ve George'un editörü olduğu *Image* adlı bilimsel bültenin 1995 yazındaki 15. sayısında derginin dış kapağında Paşanın resminin altında görülen "*Bu bey kimdir? 1882'de yayınlanmış Linear Algebra adlı kitabı, lineer cebir üzerine yazılmış ilk kitap olabilir mi?*" sorularını sormuştu.

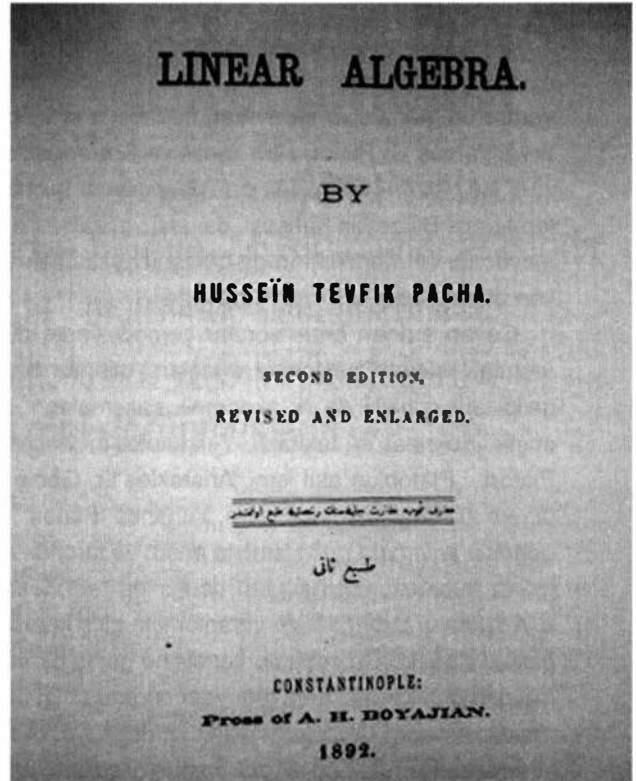
Dileğim, Mareşallik rütbesine sahip Hüseyin Tevfik Paşa'nın Eyüp mezarlığında Ferhad Paşa Türbesinden, Feridun Bey türbesine giden Beybaba sokağının sağ yanında yola çok yakın bir yerdeki mezar taşının yanına yaşam öyküsünün yazıldığı onu ayırt edici bir yazının asılmasıyla sonraki kuşaklara arzulanan bilgilerin aktarılmasıdır.

Sizlerle paylaştığım bu bilgiler çok az kişi tarafından bilinmektedir. Profesör Styan'a ulaştırılan bilgiler bu kitabın Hüseyin Tevfik Paşa'nın kendisi tarafından Harvard Koleji Kütüphanesi Müdürü Justin Winsor'a 5 Şubat 1885 tarihli mektupla birlikte gönderildiğini ve ciltlenmiş bir kopyasının Harvard Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu göstermektedir. Hüseyin Tevfik Paşa mektubunda kitabını Harvard Koleji Matematik Bölümü öğretim üyesi Profesör J. M. Peirce'in arzusu üzerine hediye ettiğini belirtmiştir.

Ayrıca Benjamin Pierce (1809-1880) tarafından yazılan "*Linear Associative Algebra*" adlı bir kitabın 1870 yılında Washington City'de basıldığını, bu kitabın "*American Journal of Mathematics*" adlı derginin 4. sayısında 97-229 sayfaları arasında 1881'deki yayın esas alınarak 1882'de yeniden basıldığı bilinmektedir.

Görüldüğü gibi Hüseyin Tevfik Paşa Osmanlı devletinin olumsuzluklarla dolu bir döneminde 1882'de basılan *Linear Algebra* kitabıyla dünyada ilkler arasında yer alan önder araştırmacı olma unvanına sahiptir.

16-17 Ağustos 1997 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen ve Prof. Dr. Fikri Akdeniz, Prof. Dr. Ömer L. Gebizlioğlu ve Prof. Dr. Cemil Yapar'ın yerel düzenleme komitesini oluşturduğu "Altıncı Uluslararası İstatistik için Matris Yöntemleri" adlı bilimsel toplantıya 16 ülkeden katılan 50'den çok bilim insanı içinde yer alan sempozyumun bilimsel Komite üyeleri Profesör George P. H. Styan (Kanada), Profesör Simo Punta-

nen (Finlandiya), Prof. Dr. H. J. Werner (Almanya)'ın istekleri üzerine 19 Ağustos 1997 günü Hüseyin Tevfik Paşa'nın Eyüp Mezarlığı'ndaki mezarını ziyaret ettik. Eyüp Mezarlığı içindeki kitapçıdaki yetkililer de dâhil, Paşa'nın mezar taşındaki kabartma yazıyı okuyup anlamını söyleyebilecek türbelerdeki din görevlilerinden yardım alamadık. Daha sonra üniversitemizde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'ndeki bir meslektaşımın yardımıyla fotoğrafını çektiğimiz mezar taşındaki yazının anlamını çözdük. Osmanlı dönemi matematikçilerinden Salih Zeki Bey'in anılarına dayanarak bilgi sahibi olduğumuz Hüseyin Tevfik Paşa ülkemizde bilim tarihi içinde önemli konumda ve unutulmayanlar arasında yer alması gereken büyük bir matematikçidir.

Kaynaklar:

- 1) Çeçen, K. Hüseyin Tevfik Paşa ve "*Linear Algebra*" İstanbul Teknik Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Tarihi Araştırma Merkezi Yayını No. 5, 1988 İstanbul.
- 2) Saraç, C., Salih Zeki Bey'e göre Vidinli Hüseyin Tevfik Paşa, *Bilim Tarihi*, Sayı: 9, 3-10, 1992.

Dilim'e Göre

Aydın olmak zor zanaat!

Bilim dünyasının mitsel kahramanlarından olan Akademos'un, Atina civarında etrafı duvarlarla örülü bir zeytinliği varmış ve Platon (*Araplarda ve Ortadoğu'da "Eflatun"* [MÖ 427 – MÖ 347]) da öğrencilerini bu bahçede toplamış. Bu zeytin bahçesi, davetsiz misafirlerin ulaşamayacağı ve meraklıların da bulaşamayacakları bir mekân olarak kabul edilirmiş o devirde.

Cevap aranan ortak sorular çerçevesinde, düşünce üretmek isteyen beyinlerle ağaçların altında bir araya gelip tarihin belki de ilk akademik çalışmalarını başlatmıştır Sokrates'in talebesi, Aristoteles'in hocası olan Platon... Platon'un asıl ismi "Aristokles"tir. Geniş omuzları ve atletik yapısı yüzünden, Yunanca "Platon" (*geniş göğüslü anlamına gelir*) ismiyle anıldı ve tanındı. Akademî'nin kurucusu olmasından dolayı da "*entelektüel/aydın*" kavramı üzerine kafa yoranlar için giriş kapısı niteliğindedir adeta. Bu sebeple kendisine geniş bir yer ayırma gereği hissettik; ama tüm yazı da onu anlatmayacak merak etmeyin! Unutulmamalıdır ki, doğa filozoflarından sonraki dönemde (*onlar çok materyalistler*), ardından gelenleri en çok (*ve derinden*) etkileyen kişi de gene Platon'dur. (*Meraklısına: Platon'un felsefesini, beş önemli kuram içerisinde toplayabiliriz: "bilgi", "idealar", "ruhun ölümsüzlüğü", "cosmogonie (evrendoğum)" ve "devlet" ile ilgili kuramlar.*)

Ana konumuza dönelim...

Aydın olmak zor iştir elbette, hatta iş değil de buna yaşam biçimi desek daha doğru olur. Bir nevi "duruş" da denebilir. Hayata ve halkı yönetenlere karşı, başı dik bir yiğitlik sergileyebilmek: hem de sürekli olarak! Baksanıza, Jülien Benda (1867-1956) aydın olma sorumluluğunu ve bunun zorluğunu nasıl tanımlıyor: "Gerçek aydınlar kazığa bağlanıp yakılma, sürgüne gönderilme ve çarımha gerilme riskine girmek durumundadırlar. Bu yüzden de sayıları çok olamaz (!) zaten; gelişimleri de belli bir rutine bağlı değildir onların."

Batı'da, "aydınlar" hakkında ilk kapsamlı eleştiri XX. yüzyılın başlarında Julien Benda'dan gelir. Benda'ya göre, aydınların hakikat duygusu artık zayıflamıştır. Onlar, şimdilerde siyasi ihtirasların güdümündedirler. Modern "aydınları", "ahlak"ı "siyaset'e bulaştırdıkları için şiddetle kınayan da Benda'dan başkası değildir. Onlar, iktidara muhalif görünen sözcüler olmalıdır.

Edward W. Said de (1935-2003) "aydın" kavramına Benda destekli bir görüş katıyor: "Benda'nın anlattığı entelektüeller alelade insanlar ya da sıradan okumuşlar gibi maddi kazançla ilgilenmezler. Şahsi çıkar peşinde

koşmak, ikbal ve mevki gayreti içinde olmak onların işi değildir; onlar, siyasal iktidarın yakını olmak için el etek öpmezler; güçlünün uydusu değil, zayıfın savunucusudurlar; zengin sofralarından yemlenmek için şaklabanlık yaparak kralın soytarısı rolüne soyunmazlar; siyasal iktidarın kusurlarını, otoriteyi kötüye kullanmasını kınarlar ve bunu topluma haykırırlar!.. İşte bu kabilden özelliklerle bezediği entelektüellerin, dönemin siyasi gelişmeleri karşısında ilkesiz davranışlarının yarattığı infialle Benda da sözünü esirgememiş ve "aydın ihaneti"nden söz edebilmiştir." (*Alıntı: Siyaset bilimci Prof. Dr. Nur Vergin, Doğu Batı, Entelektüeller III*)

İddialı ve şimşekleri üzerine çekmeye aday bir kitap ismi doğrusu: "Aydın İhaneti" Kitap, provokatif gibi görünen bir başlıkla yayımlandı; ama bu kitapla Benda'nın modern zamanların aydın kavramını en iyi şekilde irdelediğinde hemfikir olan bilim insanlarının sayısı hiç de az değil doğrusu...

Hani neredeyse "aydın" kelimesi için "netameli bir kavram" diyesi geliyor insanın. Bu kavramın bizdeki serencamına baktığımızda ise şöyle bir değişme/bozulma gözlemliyoruz: Cumhuriyetin ilk yıllarında, ağır sorumluluklar taşıyan bir anlam bütünlüğü vardı "aydın" kavramında; mesela okumuş-yazmış, eğitim görmüş insanlara yakıştırılıyordu sadece... Devrimlerin öncüsü olan eğitimli, bilgili ve katiyen halka tepeden bakmayan kişilerdi o zamanın "aydın" ları (*o zamanın diliyle "münevver"*)... Bir Cevat Şakir Kabaağaçlı'yı, bir Azra Erhat'ı ya da Sabahattin Eyuboğlu'nu halka uzak olarak değerlendiremeyiz herhalde! Günümüzde ise değil lise, neredeyse üniversite öğreniminin bile büyük ölçüde yaygınlaşmasıyla -maalesef eğitim de bir ideal olmaktan çıkmıştır. Bir düşünsenize, 1930'ların hemen başında -Gazi Hazretleri'nin direktifleriyle- Muazzez İlmiye Çığ'ın Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Sumeroloji bölümünden mezun olmasını, Halet Çambel Paris Sorbonne Üniversitesi'nde, Ekrem Akurgal da devlet sınavını kazanarak Almanya'da arkeoloji eğitimi almalarını... Ama burada altı çizilmesi gereken nokta şudur: İlk aklıma gelen bu üç değerli bilim insanımız, o yıllardaki bu zorlu eğitim süreçlerini bir ideal'e adanmışlardır: Anadolu topraklarının dünya medeniyetlerinin beşiği olması ve Türk dilinin dünya dillerine kaynaklık etmesi idealine... Özce, yüce idealere sahipti o dönemin gençleri!..

Tüm bunların ışığında, "aydın" kavramının içinin boşaldığının ve günden güne şekilsizleştiğinin farkına varman(m)ız pek de zor olmasa gerek!..

Ehsan Masood ve tarihi çarpıtmak!

“Bugüne değin bilimin hamisi olarak tanınan bazı yöneticilerin otoriter veya dayatmacı tutumları yüzünden bilimin, Müslümanlar arasında yayılması ve gelişmesi duraklamıştır” biçiminde özetlenebilecek temel savının tuhaflığı ve yanlışlığı, İslam ve Bilim’in değerini büyük ölçüde düşürmüş gibi görünmektedir.

İngiliz bilim yazarı Ehsan Masood’un Science and Islam adlı çalışması İslam ve Bilim adıyla Türkçe’ye çevrildi ve yayımlandı. Ciddî sayılabilecek bazı eksiklerine ve yanlışlarına karşın, geçmişten günümüze uzanan asırlar boyunca İslam Âlemi’ndeki bilim ve teknoloji etkinliklerini ana-çizgileriyle tanımak bakımından yapının yararlı olacağı söylenebilir; ama şurasını hemen vurgulamak gerekir ki [felsefeyle ilgili değerlendirmelerin tamamen yanlış olması bir yana bırakılacak olursa], yapının “Bugüne değin bilimin hamisi olarak tanınan bazı yöneticilerin otoriter veya dayatmacı tutumları yüzünden bilimin, Müslümanlar arasında yayılması ve gelişmesi duraklamıştır” biçiminde özetlenebilecek temel savının tuhaflığı ve yanlışlığı, İslam ve Bilim’in değerini büyük ölçüde düşürmüş gibi görünmektedir.

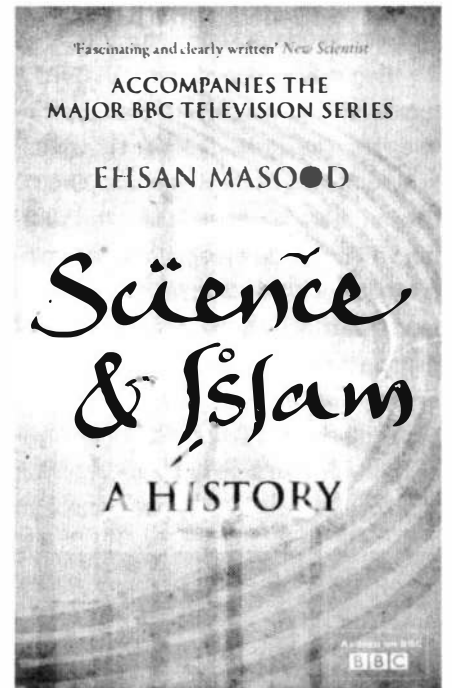
Yani Ehsan Masood demeye getirmektedir ki bilginler “zalim yönetici”nin ve (Hanbelî) âlimler ise “mazlum yönetilenler”in tarafında yer tuttıkları için, Müslümanlar arasında bilime karşı büyük bir tepki oluşmuştur.

Meselâ “Bilimin Halifesi” başlığını taşıyan Beşinci Bölüm’de “rasyonalist bir engizisyon” uygulamakla suçlanan Abbasî Halifesi el-Memun için, “Fakat ironik bir şekilde Mutezile ve el-Memun, akli savunurken fikirlerini diğerlerine irasyyonel bir şekilde dayattılar.” denildikten sonra, ilerleyen satırlarda; “Müslümanların çoğunun el-Memun’u aklın savunucusu ve İslâm biliminin Altın Çağı’nın başlatıcısı olarak değil, ifade özgürlüğünü kısıtlamış dinsiz bir diktatör olarak görmeleri çok şaşırtıcıdır” yargısına varılmaktadır.

Acaba söz konusu “Müslümanların çoğu” kimlerdir? Sanıyorum ki bu sorunun yanıtı biraz aşağıda, meşhur “Ahmed ibn Hanbel Olayı” bahane edilerek gizlice verilmektedir:

“Rasyonalistlere muhalefet işte şimdi bir şehide ve kahramana kavuşmuştu. Yıllar sonra (İbn) Hanbel’in düşünce okuluna mensup Receb el-Hanbelî, Peygamberlerin Varisleri adlı kitabında aralarında büyük bilim adamları da olan el-Memun için çalışan âlimleri, yozlaşmış ve devlete minnet borcu olanlar olarak nitelemiştir. Ahmed ibn Hanbel gibi kimseler doğru ve dürüst olarak tanımlandı. Bu nedenle bilim ve öğrenme zalimlik ve diktatörlük ile eş anlamlı add edildi. Bu algı ne yazık ki sadece Abbasî halifelerinin tebaası ile sınırlı kalmayacaktı.”

Yani Ehsan Masood demeye getirmektedir ki bilginler “zalim yönetici”nin

Ehsan Masood’un dilimize İslam ve Bilim olarak çevrilen çalışması Science and Islam. ve (Hanbelî) âlimler ise “mazlum yönetilenler”in tarafında yer tuttıkları için, Müslümanlar arasında bilime karşı büyük bir tepki oluşmuştur.

Bu hüküm doğru mudur?

Bugüne kadar yapılan araştırmalar ortaya koymuştur ki [kendisinin de istemedi itiraf ettiği üzere] İslam Bilim ve Felsefe Tarihi’nin Altın Çağı, 813-833 yılları arasında kapsayan el-Memun Dönemi’dir ve bu dönemde yoğunlaşan itikadî tartışmaların sonuçta ulaştığı nokta, sadece bilim ve felsefenin değil, bütün bir İslam Uygarlığı’nın aleyhine olmuştur. Öyleyse bunun aksini savunma-

nın ve İslam Tarihi'ni yeniden okumak adına "Bu nedenle bilim ve öğrenme zorunludur ve diktatörlük ile eş anlamlı addedildi. Bu algı ne yazık ki sadece Abbâsî halifelerinin tebaası ile sınırlı kalmayacaktı." yargısına ulaşmanın ardında yatan gerçek sebep ne olabilir?

Aynı yapının "İslâm ve Bilim: Tarihten Dersler" başlığını taşıyan On Beşinci Bölüm'ünde, "Ahmed ibn Hanbel Olayı" ve Hanbelî yazarlardan en az birinin kanaati ölçüt alınarak, günümüz İslam Ülkeleri'ndeki "bilim yoksunluğu" açıklanmak istenirken, aslında bu neden âşikâr bir biçimde ortaya konmuştur:

"Bugün bilim dünyasının daha iyi durumda olduğu gelişmekte olan toplumlarda bilim ve otoriter yönetim arasındaki ilişki açıktır. İslam Konferansı Örgütü ülkeleri arasında İran, Malezya, Pakistan ve Türkiye'de örneğin bilim adamları için kabul edilebilir ücretler, araştırma laboratuvarları ve genç insanlar için yurt dışında ileri bilim ve eğitim olanaklarına erişme fırsatları mevcuttur. Çin ve Singapur gibi İslam Konferansı Örgütü üyesi olmayan ülkelerde ise bilim adamları için koşullar çok daha iyidir. Ancak tüm

örneklerde ülkelerini modern dünyaya taşımak konusunda tutkulu liderler sayesinde bilim adamları mutludur ve bilim iyi durumdadır. Bu liderler ayrıca halkın fikirlerine çok duyarlı olmayıp muhaliflerini etkisiz hale getirmek için güç kullanmaktan çekinmeyecek yöneticilerdir. İslam dünyasındaki bu liderler arasında modern İran Devleti'nin kurucusu Ayetullah Humeyni, Malezya'yı yirmi yıl boyunca sert yumruğuyla yöneten Mahasir Muhammed, modern Türkiye'yi kuran Kemal Atatürk ve Pakistan'ı 1950'den beri yöneten generaller anılabilir.

Bu elbette ki hiçbir şekilde otoriter yönetimin gelişmekte olan ülkelerde daha ileri bilimsel gelişmenin çözümü olduğu anlamına gelmiyor. Hindistan, Latin Amerika'nın çoğunluğu ve elbette ki gelişmiş ülkeler, dünyadaki en ileri bilimsel gelişmelerin istikrarlı temsilî yönetimlerde mümkün olduğunu göstermektedir. Ancak en az iki şeyin farkında olmalıyız:

• Birincisi, güçlü ve halk tarafından sevilmeyen yöneticilerin bilimi teşvik ettiği ülkelerde bu yöneticiler, seleflerinin

İslâm Dünyası'nda bilimin çöküşünün ve dirilmesinin gecikmesinin siyasî, iktisadî, hukukî, dinî, felsefî ve ilmî birçok nedeni vardır ve Ehsan Masood'un savladığı "sahte-neden", asla bunlar arasında bulunmamaktadır.

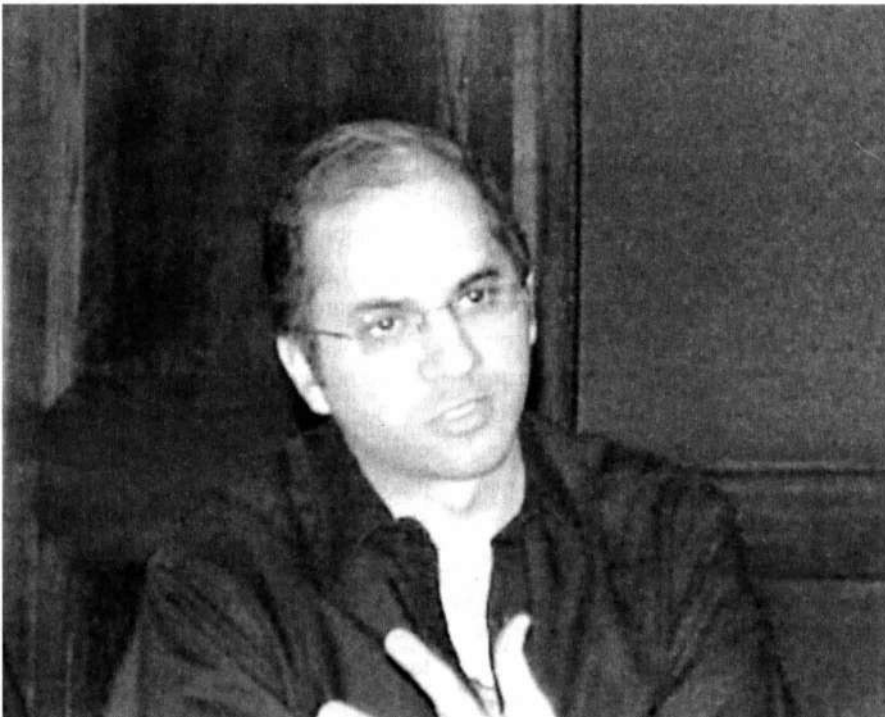
mirasına yaslanıyor. İkincisi, bazı ülkelerde halkın bilimsel konularla ilgili farkındalığının düşük olması, bilimin otoriter yönetimlerle ilişkilendirilmesi, çoğunluğu çok fakir olan halkın bilim adamlarının bu rejimlerden faydalandığını ya da asker-yöneticilerle yakın olduğunu düşünmesinden ötürüdür."

Şimdi bu değerlendirmeye sığdırılan [meselâ farklı dönemlerden, geleneklerden, anlayışlardan gelen yöneticileri Müslüman olmaları hasebiyle aynı kefeye koymak veya bütün bilgileri söz konusu dönemlerde yöneticilerle işbirliğine sokmak gibi] çok sayıdaki bilgi ve yorum yanlışlarını bir yana bırakalım ve kestirmeden giderek şu soruyu soralım:

"Böyle bir sav, İslam Dünyası'ndaki bilimsel ve felsefî çalışmaların duraklamasını ve gerilemesini açıklayabilecek kudrette midir?"

Elbette hayır!!! İslâm Dünyası'nda bilimin çöküşünün ve dirilmesinin gecikmesinin siyasî, iktisadî, hukukî, dinî, felsefî ve ilmî birçok nedeni vardır ve Ehsan Masood'un savladığı "sahte-neden" asla bunlar arasında bulunmamaktadır. Öyle anlaşılmaktadır ki burada kasıtlı veya kasıtsız olarak yapılmak istenen, liberal bir söylemin arkasına saklanarak "el-Memun Dönemi" veya "Atatürk Dönemi" gibi İslam Tarihi'nin ve dolayısıyla İnsanlık Tarihi'nin en aydınlık dönemlerinden bazıları üzerine şüphe düşürmek ve "Müslüman Aklı"nı yeniden sonu gelmeyecek bir takım itikadî ve siyasî tartışmalar içinde boğmaktır.

Uyanık olalım!

İngiliz bilim adamı Ehsan Masood.

İz Bırakanlar

Sina Akşin: Atatürkçü bir bilim adamı

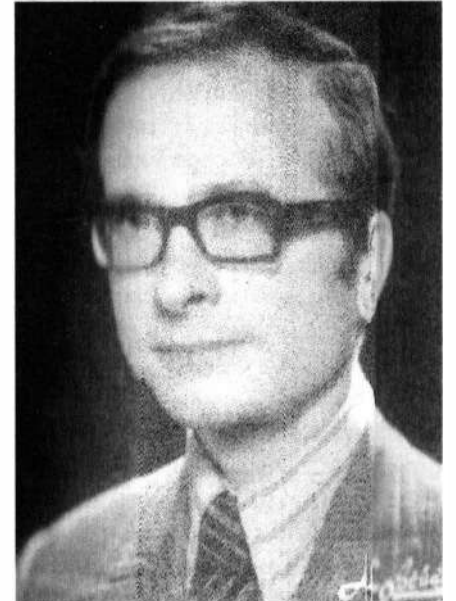
Sina Akşin, Türk siyasi tarihi uzmanı, çalışmaları özellikle son yüzyılda yoğunlaşıyor. Bugünü anlamak ve yarına yön vermek için, yakın tarihimizi doğru bir şekilde değerlendirmek, can alıcı önemde. O, bunu tabî ki, biliyor. Çok titiz, belgelere dayanan çalışmalar yapıyor. Değerlendirmelerini, verdiği sonuçları, açıklamakta cesur ve açık sözlü... Karşı saldırılardan, şu ya da bu biçimde damgalanmaktan, çekinmiyor.

"Ben Atatürk'ü bir dâhi, gelmiş geçmiş bütün Türklerin en büyüğü olarak değerlendiriyorum. Batı Türklüğünün sonu geldiğinde, Türkleri bu badireden kurtaran önder, olarak görüyorum. Ne denli talihliyimiz ki böyle bir insan başımıza geçti. En büyük talihsizliğimiz ise onun on-on beş yıl daha başımızda kalmamış olmasıdır. Atatürk dünya çapında bir önderdi. Sömürge halklarının esin kaynağı oldu. Platonun sözünü ettiği 'filozof kral' gibi o da filozof cumhurbaşkanımız oldu. Kararlarını diyalektik yöntemle tartışa tartışa alır, en doğru sonuca ulaşırdı. Bugün Atatürk yok, fakat Türkiye'yi bugün battığı çukurdan kurtaracak olan onun ideolojisi, onun çizdiği yol olacaktır.

Felsefecilerimiz Atatürk devriminin, 'zihnin sınırsız özgürlüğünü' sağlayan bir aydınlanma hareketi olduğunu belirtiyorlar. Atatürk devrimini, yalnızca devletçiliğe ya da kültüre indirgeyenler var. Hepsi birden var. Bilim, kültür, eğitim, iktisat, sanat, müzik, resim, spor, ahlak... Atatürk'te topyekûn kalkınma anlayışı var. Hiçbirinde öncelik yok; çünkü hepsi önceliklidir. Suudi Arabistan'da da güzel yollar, binalar, en modern teknolojiler, uçaklar, bilgisayarlar var. Ama hepsi Ortaçağın hizmetinde orada...

Ortaçağın başlıca hedefi kadını kamu hayatından dışlamaktır

"Tabii Ortaçağın başlıca hedefi kadının kamu hayatından ayağını kesmek, kadınları, kızları kontrol altına almaktır. Bu erkeklerin de hayatını berbat ediyor. Çünkü okutulmayan kadın çok iyi bir anne olamıyor. Çocukların eğitilmesinin en önemli aşaması dilin öğrenilmesidir. Cahil bir annenin sözcük dağarcığı 500 ise okumuş kadınıninki 2000'dir"

Ciddi, seven, akılcı, Sina Akşin.

Atatürk dünya çapında bir önderdi. Sömürge halklarının esin kaynağı oldu. Platonun sözünü ettiği 'filozof kral' gibi o da filozof cumhurbaşkanımız oldu. Kararlarını diyalektik yöntemle tartışa tartışa alır, en doğru sonuca ulaşırdı.

Sina Akşin, Çin yönetiminin de Atatürk'ten esinlendiğini vurguluyor. "Çin dışında kalmış Çinli kapitalistler veya hut yabancılar, Çin'e gelip yatırım yapmaya başladılar. Çin'de bir özel kesim doğdu ama hiçbir zaman kamu işletmeciliğini tasfiye etmediler. Başka bir deyişle Atatürk'ün formülünü uyguladılar, devletçilik yaptılar, karma ekonomi uyguladılar. Yine çok akıllı bir şey daha yaptılar, çok partili sisteme de geçmediler. Bu da çok akıllıca idi, çünkü emperyalizm çağında çokpartili sistem, maalesef emperyalizmin müdahalesine, karışmasına çok açıktır.

Atatürk zamanında devrimler tek parti ile yapılmadı mı? O dönemin o kadar parlak bir görüntüsü vardı ki Hitler zulmünden kaçan ve dünya çapında tanınan pek çok bilim adamı çalışmak için Türkiye'ye geldi ve yıllarca burada kaldı. Çokpartili sistemle demokrasi aynı şey değildir."

Değerlendirmeleri açıklamakta cesur ve açık sözlü

Prof. Dr. Sina Akşin, Türk siyasal tarihi uzmanı, çalışmaları özellikle son yüzyılda yoğunlaşıyor. Bugünü anlamak ve yarına yön vermek için, yakın tarihimizi doğru bir şekilde değerlendirmek, can alıcı önemde. O, bunu tabii ki biliyor. Çok titiz, belgelere dayanan çalışmalar yapıyor. Değerlendirmelerini, vardığı sonuçları, açıklamakta da cesur ve açık sözlü... Karşı saldırılardan, şu ya da bu biçimde damgalanmaktan, çekinmiyor. "Kara çal izi kalsın"; bu günümüzde bazıları için, en geçerli kabul edilen mücadele yöntemi oldu.

Sina Akşin, siyasi ve mesleki çeşitli örgütlerde kurucu, yönetici ya da üye... Tarihle ilgili birikimini kâğıda dökmeyi, kitaplaştırmayı tercih ediyor olsa da sorumluluk ve görev üstlenmekten kaçınmıyor. Bağımsız Cumhuriyet Partisi'nin kurucularından, Ulusal Eğitim Derneği'nin de kurucusu. Öğretim Elemanları Sendikası'nın kurucu başkanlığını yapmış. Üniversite çalışanlarının Sendika Yasasına göre öğretmen sendikasıyla ayrı bir sendikası olamaz denerek bu örgüt kapatılmış. Şimdi, Tüm Öğretim

Üyeleri Derneği (TÜMÖD) üyesi, yöneticisi. Atatürkçü Düşünce Derneği'nde (ADD) genel yönetim kurulu üyesi. Derгимizin sahibi olan Bilim Ütopya Kooperatifi'nin de üyesi. Bu kooperatif, dergimizi güçlendirerek yaşatmayı amaçlıyor. Ayrıca birçok bilimsel etkinliği örgütüyor, yönetiyor.

Akşin'in, bu dönem Partide yöneticilik görevi yok. "Partinin tüzüğüne göre iki kurultay döneminde genel başkan dışında yönetici olanlar üçüncü dönem aday olamıyorlar. Sonra yeniden aday olunabiliyor."

Yurtsever, idealist ve çalışkan bir aydın

Kişiliğinizin en belirgin özelliği nedir? Kendinizi birkaç cümleyle betimleyecek olsanız ne söylersiniz? Sorumu şöyle yanıtlıyor: "Yurtseverim, çalışkanım tabii benden çalışkan insanlar olabilir ama yine de çalışkan sayılırım. İdealistim. Bu özellikler babamda da vardı. Herhalde ondan aldım. Liseyi Robert Kolej'de okudum, edebiyat şubesindeydim, orada sanat, edebiyat sevgisi edindim. Hümanist bir eğitim aldım."

Sina Akşin, nazik, sakin, sabırlı bir insan, eşi ev işlerinde de yardımcı olduğunu anlatıyor. Düzenli yaşamayı seviyor, sanırım bu, onu mutlu ediyor. Tutumlu, kendini geliştirmeye önem veriyor. Eğitimin, özellikle de Türkçe yapılan eğitimin, en çok önem verdiği konu olduğunu söyleyebiliriz. Bilimin yol göstericiliğinde yürütülen sanat, edebiyat

Atatürk zamanında devrimler tek parti ile yapılmadı mı?

O dönemin o kadar parlak bir görüntüsü vardı ki Hitler zulmünden kaçan ve dünya çapında tanınan pek çok bilim adamı çalışmak için Türkiye'ye geldi ve yıllarca burada kaldı. Çokpartili sistemle demokrasi aynı şey değildir.

Asistanı Sarp Balcı'nın SBF'deki odasında. Ankara, 2007.

ve insan sevgisi aşılayan bir eğitimin, toplum kalkınmasında en tayin edici araçlardan biri olduğuna inanıyor. Eğitimin bugün içinde bulunduğu duruma, karşıdevrimci yönetimler tarafından kasıtlı olarak sokulduğunu düşünüyor.

İş yerine ve diğer birçok yere toplu taşıma araçlarını yani otobüsü, yeraltı trenini (Ankaray-metro) kullanarak; ya da yürüyerek gidiyor. Gerektiğinde taksiye biniyor.

Deniz manzarasını ve denizde yüzmeyi çok seviyor. 'Denizsiz olmaz' diyor. Yazları her gün yarım saat kulaçla yüzüyor. Yürümeyi saymazsak yaptığı tek spor bu... Bu sevginin filizlendiği yer; 1964'te Sabahattin Eyüboğlu ve diğer bir grup aydınla birlikte, Marmaris'ten Antalya'ya yaptıkları, mavi yolculuk olabilir. Mavna benzeri bir tekneyle, çok mütevazı koşullarda yapılan bir gezidir, bu. Bir hafta denizle baş başa yaşar; akşamları edebiyat sohbetleri yaparlar. "Bu yolculuk bana müthiş bir lezzet verdi. Sanki yeniden doğmuş gibi oldum. Sabahattin Eyüboğlu'nun çevresi, onun yarattığı sanat ve kültür havası..."

"Tarihçiler duymasın!"

Akşin, ayrıntılı çalışmayı seviyor. Kitaplarını yazarken, değerlendirmeler yaparken; Osmanlı, İngiliz (1971-72),

Fransız (1978–79) arşivlerinde çalışırken aldığı ayrıntılı notlara ve fotokopilere dayanıyor. Ayrıca gazetelerden yararlanıyor. "Ayrıntılı çalışma yani mikro tarih: Kısa bir dönemi çok belgeyle anlatmaya çalışmaktır. Gerçi çok kısa bir dönemi aydınlatmış oluyorsunuz kendinizce. Bunu yaparsanız yazdıklarınızın sağlam olma olasılığı yüksek. Çünkü çok belge kullanırsanız gerçeklikten sapma olasılığınız azalır. Benim yıllarca arşivlerden aldığım notlar var. Ayrıca gazetelerden de notlar alırım. Gazeteler müthiş bir kaynak, hatta bazen arşivden daha değerli bir kaynaktır. Tarihçiler duymasın! Arşivdeki belgeler genellikle resmi belgelerdir. Resmi belgeler çok şey söylemez. Gazeteci çok yakın tarihi yazan bir çeşit tarihçidir. Tabii gazetenin yazdığı ne kadar doğrudur, onun kontrol edilmesi lazım. Tarihçi bir bilim insanı olduğu için kuşkuyla yaklaşmak, her şeyi kontrol etmek durumundadır.

Bu çalışma yöntemini, Türkiye'de ilk uygulayan tarihçi; Kemal Karpat'tır. Ben onu örnek aldım. Kemal Karpat'ın *Türk Demokrasi Tarihi* kitabı bir mikro tarih çalışması örneğidir. Makro tarihçiler; çağlarla, üretim biçimleriyle, vb. uğraşır, genelleme yaparlar. Tabii onların da yapılması lazım ama genellemeler mikro tarih çalışmasına dayanırsa daha sağlam olur.

Feroz Ahmad'ın da yakın tarihle ilgili mikro tarih sayılabilecek çalışmaları var: *Demokrasi Sürecinde Türkiye* kitabı böyle değerlendirilebilir, bence.

Turgut Özakman, roman şeklinde sunuyor ama o da aslında tarih yazıyor. Çünkü Turgut Özakman birçok bakımdan tarihçiden farksız. Bütün kaynaklara bakarak dipnotu vererek yazıyor. Çok güzel bir dili var, çok özlü. Diyalogları da çok akıcı... Eserleriyle Atatürkçülüğe ve devrime çok önemli bir hizmette bulunuyor. Kitaplarının satışı da Atatürkçülüğün müthiş bir potansiyelinin olduğunu gösteriyor. Bu gücü biz, Cumhuriyet mitinglerinde de somut olarak gördük.

Çok önemli bir çalışma da *Kaynak Yayınları'nın Atatürk'ün Bütün Eserlerini* yayımlamasıdır. Yaklaşık otuz cilt çıktı. Ben onun danışma kurulundayım."

Sapıklık diye nitelediğim bir şey daha var: o da yabancı dille eğitim. Yabancı dil öğrenmek güzel bir şey ama buna, aşırı önem vermek çok hatalı.

Nasıl yazıyor?

"Yazma işini; çizgili A-4 kâğıdına, kurşun kalemle, bir satır atlayarak yapıyorum. Arka sayfayı da boş bırakıyorum; böylece rahatça eklemeler ve değişiklikler yapabiliyorum. Kitaplarımı böyle hazırlıyorum, sonra bilgisayarda yazdırıyorum. Makalelerimi daktilomda kendim yazıyorum. Bilgisayarda-internette- bir şeye bakılması gerekiyorsa asistan arkadaşlar hallediyorlar.

Bilgisayar ve cep telefonu kullanmıyorum.

Özel otomobil denen şey müthiş bir şımarıklık. Çevre düşmanı. Öyle tahmin ediyorum ki ilerde, atmosfer daha da kirlenince, insanlar zor nefes alır hale gelmeye başlayınca yasaklanacak.

Kuzey Avrupa ülkelerinde birçok insan bisiklet ve yeraltı treni kullanmayı tercih ediyor. Acaba insanlar bilinçlenerek gönüllü olarak otomobil kullanmaktan vazgeçmezler mi?

"Sanmıyorum, kapitalizm harcamak, gittikçe daha çok harcamak üzerine kurulmuş bir sistem. Özel otomobil ölümcül bir alet... Hiç büyümeyen bir çocuk gibi müthiş bir bakım istiyor; önemli bir zaman kaybına da neden oluyor. Bir de çarpacağım ya da biri bana çarpacak korkusu içindesiniz. Çalındı mı, çizildi mi... İnanılmaz bir sapıklık.

Sapıklık diye nitelediğim bir şey daha var: o da yabancı dille eğitim. Yabancı dil öğrenmek güzel bir şey ama buna, aşırı önem vermek çok hatalı.

Jean Paul Roux adlı bir Fransız'ın *Türkler* diye bir kitabı var: 'Türklük bir ırk değil, bir dil grubudur' diyor. Gerçekten de Türklerin bir zamanlar ırksal bir saflığı vardı ama o kadar karışmışız ki herkesle; ama işte bizi Türk yapan dilimiz.

Onu korumalıyız. Orta Asya ülkelerinden birinde, bir halk ozanı bizim için: 'Atla gittiniz, uçakla döndünüz / Çekik gözlü gittiniz, çakır gözlü döndünüz' demiş, doğru bir belirleme.

Bir aşırılık da bilgisayar konusunda yapılıyor. Bazı aileler çocukları bilgisayar kullanmayı öğrenince hayatı kurtulacak sanıyorlar. Çocukta geliştirilecek olumlu alışkanlık kitap okuma sevgisi, alışkanlığı olmalı. Bilgisayar maymunu olmak çok da iyi olmayabilir. Bilgisayarın uzun süreler kullanılması sağlığa da aykırı."

Uslu ve yalnız bir çocuk

Sina Akşin, 29 Ekim 1937'de, bir Cumhuriyet bayramında, babasının işgüder (maslahatgüzar) olarak görevli olduğu Hollanda'nın Lahey kentinde doğuyor. 1937; İbn Sina'nın ölümünün 900. yılıdır. İbn Sina'dan esinlenen babası ona bu adı veriyor.

Sina Akşin, Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te, büyüyor ve ilkokula orada başlıyor. Babası 1939–1946 yılları arasında, bu ülkede elçi. 1939–1946 savaş yılları; bu nedenle Sina Akşin, İs-

Sina Akşin'in annesi, Hacer Akşin, Arjantin, Mart 1945.

tanbul'u, akrabalarını ilk kez ancak dokuz yaşında görebiliyor. Evde konuşulanlardan Türkçeyi, arkadaşlarından da İspanyolcayı öğreniyor. Daha önce, bir İspanyol sömürgesi olan Arjantin'de bu dil konuşuluyor. Okula başladığında bir dil sorunu olmuyor. Uslu ve yalnız bir çocuk ve çalışkan bir öğrencidir.

Sina Akşin, Buenos Aires'te başladığı eğitimine, Şam'da bir Amerikan kolejinde İngilizce olarak, dört yıl devam ediyor. 1950 yılında yatılı öğrenci olarak Robert Kolej'e geliyor. Hazırlık okumadığı için yaşı diğerlerinden küçük; arkadaşlarına ve ortama alışmakta zorlanıyor; yine yalnız kalıyor kendini tamamen okumaya, derslere veriyor; hep sınıf birincisi oluyor. İnce uzun boynu ve çalışkanlığı nedeniyle ona "Kuş Sina" diyorlar. "Ben edebiyat şubesinde okuduğum için bizden tiyatro, roman gibi kitapları okumamız istenirdi. Ben onları muntazaman okurdum. Ama bizim hay-

Akşin ailesi, Arjantin, 1946.

laz arkadaşlardan bir kısmı okumazdı. Sınavlardan önce de bana düşerlerdi. Onlara romanların, oyunların konularını özet olarak anlatırdım.

Hariciyeci çocuğu olunca yabancı dilleri öğrenmek kolaylaşıyor, genç yaş-

ta birçok ülkeye gitme olanağım oldu. Arjantin'de, Suriye'de, Polonya'da yaşadım. Ama olumsuzlukları da var: Sürekli değişik yerlerde okumak, kozmopolitleşmek yani kendi ülkesine yabancılaşmak tehlikesini de taşıyor. Hariciyeci ço-

Sina Akşin için ne dediler:

Kitapları, yakın tarihimizin kaynakları arasında yer alacaktır

Sina Akşin Hoca, doktora tezinde ilk defa 31 Mart Olayı'nı günün gazetelerine dayanarak ve çok ciddi bir şekilde incelemiştir. Kısaca söylemek gerekirse Sina Akşin Hocanın hem konuları itibarıyla orijinal bir tarafı vardır, hem de diğer klasik kaynaklara, arşivlere ve o zamana kadar konu üzerinde yazılanlara ilaveten gazeteleri çok büyük ölçüde kullanması çalışmalarının önemli bir tarafıdır. Dolayısıyla ortaya koyduğu bilgiler –Hocanın kendi hususi yorumlarına katılmasak bile- çok sağlamdır ve kaynaklı bilgilerdir. Bu bakımdan da kitapları, yakın tarihimizin hiç şüphesiz her zaman kıymetli kaynakları arasında yer alacaktır.

Prof. Dr. Ali Birinci

Türk Tarih Kurumu Başkanı

Hem bizlere; hem de bizden sonra gelen kuşağa çok şeyler öğretti

Sina Akşin'le arkadaşlığımız, yakın dostluğumuz kırk yılı aşkındır. 1969'da yedeksubaylığını bitirdikten sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde (SBF'de) Şerif Mardin'in Türk Siyasî Hayatı kürsüsüne asistan olduğu zaman tanıştık. Benim SBF'de asistanlığım onunkinden dokuz yıl önce başlamıştı. Ancak, Sina ile hemen hemen aynı tarihlerde onun gibi yirmi dört aylık yedeksubaylığını bitirip Fakülte'ye dönmüş; o sıralarda SBF'ye bağlı olan Basın Yayın Yüksek Okulu binasının bodrum katındaki bir odaya yerleşmiştim. Sina, oda komşum oldu. On dört yıl süren komşuluğumuzun da katkısıyla Sina ile yakın arkadaş olduk. 12 Mart darbesinin karanlık günlerini birlikte yaşadık; sıkıntılarını paylaştık. Odalarımızın polis tarafından aranma olasılığına karşı alacağımız önlemleri birlikte konuştuk. Yargılanan meslektaşlarımızın duruşmalarına birlikte gittik. 12 Eylül rejimi beni üniversiteden uzaklaştırdı; Sina'ya dokunmadı. Fakat o güç günlerde ilişkilerimiz gevşemediği için, cunta ve YÖK ikilisinin üniversitelere getirdiği boğucu ortamda çektiği sıkıntıları yakından biliyorum.

Sina, benim gibi Hukuk Fakültesi mezunudur. Mezuniyet tarihimiz 1959'dur. Demokrat Parti yıllarının baskıcı ortamını üniversite öğrenciliğimiz sırasında birlikte (o İstanbul'da, ben Ankara'da) yaşadık. O dönemi içinden yaşayan gençler olarak, sol seçenekleri ortadan kaldırmış olan çok partili bir rejimin sivil diktaya dönüşme eğilimlerini yakından gözledik. Bu nedenle o tarihlerin tüm ilericileri gibi, 27 Mayıs'ın Türkiye toplumu-na getirdiği demokratikleşme ortamına, sürecine katıldık; katkı yapmaya çalıştık.

İkimiz de akademik mesleği seçtikten sonra hukuktan koştuk. Ben iktisadı, Sina Akşin tarihi seçti. Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçiş sürecini oluşturan on beş yıllık bir dönem üzerinde yoğunlaştı. "Mikro tarihçilik" yaptı. İğneyle kuyu kazan araştırmalarıyla, yapıtlarıyla, o büyük devrimci dönüşüme ışık tuttu; yanlış kavrayışlarla mücadele etti.

Kemalizmin sosyalizme açık kanadının bilim dünyasında önde gelen temsilcilerinden biri olan Sina Akşin hem bizlere; hem de bizden sonra gelen kuşağa çok şeyler öğretti. Son yapıtı, *İç Savaş ve Sevr'de Ölüm*'ü bugünlerde keyifle okurken kendisinden öğreneceklerimizin daha tükenmediğini fark etmekteyim.

Prof. Dr. Korkut Boratav

Siyasal Bilgiler Fakültesi

cukları beyin göçüne daha elverişli oluyorlar."

Sina Akşin'in babası Aptülahat Bey; 1892, İstanbul doğumlu; Mülkiye'den mezun. O zaman Mülkiye, İstanbul'da, çünkü başkent İstanbul. Mülkiye Ankara'ya 1936'da taşınıyor. Hariciyeci olarak; Arnavutluk, Azerbaycan, Hollanda, Arjantin, Suriye ve Polonya'da görev yapıyor. Anne Hacer Hanım da İstanbullu, ağabeyi Mustafa Akşin, hariciyeci, ablası Frengiz Somel, yine bir hariciyeci olan Sacit Somel'e evli.

Hukuk eğitimi ve ilk siyasi ilgileri

Liseyi bitirdiği yıl Sina Akşin, babası ve ağabeyi gibi hariciyeci olmayı düşünüyor; babası da bu meslek için hukuk eğitiminin önemli olduğuna inanıyor. Oğluna bir mektup yazarak: "İstanbul Hukuk'a gidiyorsun" talimatını veriyor. 1955'te İstanbul Üniversitesi Hukuk Fa-

kültesi'ne başlayan; 1959'da bitiren Sina Akşin; Tarık Zafer Tunaya, Hüseyin Nail Kubalı, Sıdık Sami Onar, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Sulhi Dönmezer, İsmet Sungurbey gibi pek çok ünlü hoca'nın öğrencisi oluyor. Bu yıllarda Sina Akşin, CHP'ye yakın ve Metin Toker'in Akis dergisini heyecanla okuyor.

Sina Akşin, Fulbright bursunu kazanarak gittiği Boston- Amerika'da iki yıl kalıyor ve Fletcher School of Law and Diplomacy'de, Uluslar arası ilişkiler alanında, iki farklı yüksek lisans eğitimi alıyor. O günlerde, Amerika'da Küba aleyhine yürütülen yoğun kampanya, Akşin'in siyasi düşüncelerini etkiliyor. "Fidel Castro okuma-yazma seferberliği yapmıştı. Öğretmenler, kocaman kursun kalemlerle kamyonlara dolup köyle-re gidiyorlardı. Bu alay konusu oluyordu Amerikan televizyonunda. Tabii bunun alay konusu olması beni çok irkiliyordu. Belki biraz abartıyorum ama beni de

sosyalist yapan bu olaylar oldu. Amerika'dan döndükten sonra, Şevket Süreyya Aydemir'in *Suyu Arayan Adam* kitabını okumam da beni etkiledi. Macit Gökberk okumamı önermişti, o da çok etkilendiğini söylemişti. Türkiye İşçi Partisi'ni desteklemeye başladım ve ilk oyumu, 1965'te TİP'e verdim."

Tarih alanına yönelme ve evlilik

Yurda döneceği günlerde Sina Akşin'e, Robert Kolej'den "gel bizde hoca ol" önerisi geliyor. Bu öneriyi kabul ediyor ve orada, askere gidinceye kadar altı yıl, "uygarlık tarihi" konulu seminer-tartışma biçiminde işlenen dersi veriyor. Neredeyse öğrencileriyle aynı yaşta, eski hocaları da meslektaş oluyor. Daha yaşlı gözükmek için bıyık bırakıyor. Aynı süreçte İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde doktora çalışmasına başlıyor. Neden tarih?

Doğuştan tarihçi

Sina Akşin, dediğiniz vakit aklıma nefis bir kokteyl geliyor; hem Robert Kolej'de okumuş, hem de sanki sürekli İttihat ve Terakki'de yaşayan bir dost. Herhalde Sina Akşin, tarihçiden başka bir mesleğin mensubu olamazdı diye düşünüyorum. Doğuştan tarihçi, tarihte yaşıyor çünkü. Fakat ilginçtir, Robert Kolej formasyonu, İstanbul Üniversitesi formasyonu ve nihayet Siyasal Bilgiler formasyonu üst üste binince enfes bir sentez ortaya çıkmış. Herhalde hepsinden öte Sina Akşin'in, tüm bunların üstüne çıkmış, çok uyumlu bir kişilik, olarak anılması gerekiyor.

Zaten her kitabı, tarihle ilgili olmasına rağmen günceldir. Yani hepsi güncel bir soruna, güncel bir yanlışlığa tokat gibi inen kitaplardır. Bunların bir tanesi de İstanbul hükümetlerinin Kurtuluş Savaşı yıllarındaki tutumunu teşhir ettiği bir kaç ciltlik kitaptır.

Prof. Dr. Alpaslan Işıkli
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özgün, özenli ve titiz bir hoca

Sina Akşin'in Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aldığı son asistan olarak kendisi hakkında birkaç cümlelik bir değerlendirme yapmak benim için hem çok zor hem çok gurur verici. Bu vesileyle öğrencisi ve de asistanı olarak Sina Hoca'ya ilişkin biri insani diğeri mesleki iki temel noktanın altını çizmek isterim:

İnsani açıdan öğrencileriyle ve meslektaşlarıyla kurmuş olduğu ilişkilerde gösterdiği özen Sina Hoca'nın tarih yazıcılığında, eğitmenliğinde ve kişiliğinde de ayırt edici niteliktedir. Yeri geldiğinde bir dipnotta, yeri geldiğinde yazılmış ve okunmak üzere kendisine iletilmiş bir taslak metne gösterilen büyük dikkat, sabır ve sevecenlikte, yeri geldiğinde ise Hoca'nın kendi görüşlerine dönük eleştirilere karşı gösterdiği hoşgörüde bu özeni görmek mümkündür.

Mesleki açıdan Sina Hoca, geç dönem Osmanlı ve modern Türkiye üzerine tarih yazımında iki unsuru ayrı ayrı gözetilen metinler kaleme almıştır. Bunların ilki küçük olayların yarattığı olay örgüsünün büyük sonuçlarına dikkat çeken, titiz ve özgün bakış açısıyla kendisini meslektaşları arasında çok saygın bir konuma taşımış olan metinleridir. Nitekim üçüncü cildi çok yakın zamanda basılmış olan İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele başlıklı çalışmasında Sina Hoca tarihin sadece kazananların gözünden yazılmak zorunda olmadığını bizlere hatırlatmıştır.

İkinci grupta ise tarihin popüler okumasına elverişli metinleri yer alır. Bilinçli bir tercihin sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu metinler okurlarının modern Türkiye tarihi üzerine derinlikli okuma yapmasına imkân sunan eserler olmakla kalmaz aynı zamanda Sina Hoca'nın kişiliğine ilişkin ipuçları sunar. Aydınlanma değerlerini ve bu değerlerin Türkiye bağlamında taçlanma noktası olarak gördüğü Cumhuriyet Devrimi'ni ve sonrasını okuyucusuna aktarma hedefini ortaya koyar.

Nihayet, editörlüğünü üstlendiği beş ciltlik Türkiye Tarihi derlemesi hem mesleki hem de insani yönünü birleştiren büyük bir emek, çaba ve özenin göstergesidir. Bu yönüyle de genç tarihçiler için opus magnum niteliğindedir. Sadık bir okuru ve öğrencisi olarak önümüzdeki yıllarda Sina Hoca'nın yeni eserlerini büyük bir merakla bekliyorum.kitaptır.

Sarp Balcı
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Onun tarih merakını bilen yakın arkadaşı Önay Sözer Felsefe Bölümü'nde asistan, onun da tarihe gelmesini istiyor. Bu isteği, Felsefe Bölümü'nde doçent olan Nermi Uygur ve Macit Gökberk de destekliyor. Bu grup ve diğer dostları birlikte sinemaya, tiyatroya, meyhaneye gidiyor; zevkli sohbetler ve uzun yürüyüşler yapıyorlar.

Akşin, eşi Tülin Samanlı'yla Arena Tiyatrosunda yapılan bir yılbaşı kutlamasında ilk kez karşılaşılıyor. "1963'ün başıydı tanıştık, Tülin o sırada Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim öğrencisiydi. Eylülde nişanlandık. Ben nişana hediye olarak Bertold Brecht'in Galileo oyununu götürdüm. Bu bir hayli dedikoduya yol açmış: 'Bu çocuk komünist mi' diye. Aralık 63'te evlendik. Gördüğümüz terbiye, aldığımız eğitim benzeşiyor. Ortak yönlerimiz çok. Yaşam tarzlarımızın da uyuşması evliliği hoş hale getiriyor. Biz uyumlu bir çiftiz."

Tülin Akşin, bir süre resim yapıp sergiliyor. Sonra ODTÜ'de resim dersi verirken lise yıllarından beri içinde kalan felsefe ilgisi canlanıyor. ODTÜ Felsefe Bölümü'nde önce yüksek lisans sonra da doktora yapıyor; ODTÜ'de ve Siyasal Bilgilerde felsefe dersleri veriyor.

Çiftin ilk kızları Zeynep Işıl, 29 Kasım 1964; ikincisi Deniz 17 Mart 1976

Sina Akşin ile Tülin Hanım'ın tanıştığı yıllar. İstanbul, 1964.

doğumlu. Her ikisi de Tevfik Fikret Lisesi'ni bitiriyor. Işıl Akşin, ODTÜ İktisat mezunu ve gazeteci Emre Aygen'le evli. Deniz Akşin, babasının öğrencisi olmuş, SBF Kamu Yönetimi'ni bitirmiş.

Bilimsel çalışmanın zevkini tadıyor

Sina Akşin'in doktora tezinin konusu *'31 Mart Olayı*. Tezini hazırlarken yaptığı arşiv çalışmasıyla, Osmanlıca el yazmalarını okuma yeteneğini kazanıyor. Ayrıca bilimsel araştırmayla tarihi gerçeğe ulaşmanın, onları yorumlama-

nın zevkini tadıyor. "Çalıştıkça 31 Mart Olayı bana çok cazip geldi. Bu bir doktorun hastalıkları merak etmesi gibidir. Gericilik sosyal bir hastalıktır; çünkü insanoğlu ilerlemeci bir yaratıktır. 31 Mart Olayı'nda ayaklanan askerler mekteplik düzenine karşı çıkıyor, alaylılığı istiyorlardı. Mektepli subayları öldürüyorlardı. Ayaklanma bastırılmasaydı Türkiye'nin uygarlık yolunda gelişmesi daha da gecikecekti. Ben, Madımak Olayının, Danişay saldırısının da 31 Mart ve Menemen olayları gibi çok tehlikeli gericilik olayları olduğunu düşünüyorum."

Sina Akşin, 1967'de Tuzla Piyade Okulu'ndaki eğitimle başlayan askerlik görevine, Genel Kurmay Harp Tarihi Stratejik Etütler Bölümü'nde tercüman olarak devam ediyor. 1968'de tamamladığı teziyle Son Çağ Tarihi alanında doktor unvanını alıyor. Askerlik görevinin sonuna yaklaşırken artık yakın tarihimiz olarak seçtiği bilimsel çalışmaları, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde devam etme hedefi, netleşiyor: "Askerliğim bitmeden Türk Siyasal Hayatı Kürsüsünde asistanlık sınavı açıldığını öğrendim. Kürsüde Şerif Mardin -başkan- ve Taner Timur vardı. Adında tarih yok ama aslında tarih kürsüsü. Müthiş şanslıydım. Yedi kişiydik sınava giren, ben kazandım. Terhis olur olmaz göreve başladım. O gün bugündür Siyasallıyım ve Ankara'da yaşıyorum. Ben İstanbulluyum, İstanbul, çok görkemli bir yer

Nice mutlu yıllara...

Nikah töreni, Tülin-Sina Akşin, İstanbul, 27 Aralık 1963

ama yine de Ankara'yı seviyorum. 1968 baharında Ankara'ya taşındık ve burada kaldık."

1969-70 ders yılında Akşin, Siyasal Bilgiler'de asistan olarak çalışmaya başlıyor. "12 Mart darbesi öncesi, müthiş bir sosyalizm fırtınası hem öğrenciler hem de genç asistanlar düzeyinde esmekteydi. Doğan Avcıoğlu'nun Türkiye'nin Düzeni kitabı yeni çıkmıştı. Bizim bir asistan grubumuz vardı, kitap okuyup anlatır, değerlendirdik topluca. Bana da Türkiye'nin Düzeni'ni anlatmak ve değerlendirmek düşmüştü. Doğan Avcıoğlu, deha özellikleri taşıyan bir adam sanıyorum. Fakat ona 'cuntacı' diye kızıyorlardı. Bulduğu çareler parlak olmayabilir ama Türkiye'nin açmazını görmüştü. Türkiye'de seçimleri hep şeyhlik ve ağalık düzeni kazanıyor. İsmet Paşa, Türkiye'ye büyük hizmetler yapan büyük devlet adamı, Türkiye'ye en büyük kötülüğü de yaptı. Benim tahminim Sovyet tehdidi karşısında korktu, Batıya sığınmak istedi. Onlara şirin gözükmek için de tek partili rejimden vazgeçti. Çokpartili sistemi erken getirdi. 1945'te değil de 1960'ta gelseydi belki çok partili rejim Türkiye'de sağlıklı işlerdi."

Ankara'da yaşamaya ve Siyasal'da ders vermeye devam ediyor

1970'lerde ders vermeye başlayan Sina Akşin'in, doçentlik tezinin konusu: *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*; yani İstanbul Hükümetleri'nin karşılaştığı siyasi olaylar. Bu tezle 1975'te doçent olan Sina Akşin, 1980 yılında kürsü başkanı, 1989'da profesör, 2000'de bölüm başkanı ve 2004'de de emekli oluyor. Emeklilik sonrası, aynı bölümde ders vermeye devam ediyor. Bir dönem lisans, izleyen dönem lisansüstüne derslerini veriyor.

Özel bir üniversitede ders vermeyi hiç düşündünüz mü, sorusuna yanıtı işine ilkelerine verdiği değeri ortaya koyuyor: "Haftada üç saat dersim var; saat başına aşağı yukarı 12 lira ödeniyor. Tabii bu komik bir para, yani devlet diyor ki, 'devlette çalışma git özelde çalış.' Özelde çalışan arkadaşlarımız

SBF öğretim üyeleri, 2007.

hem emekli maaşlarını alıyorlar hem oranın ücretini. Yani iki maaşla çalışmış oluyorlar. Benim çok şükür böyle bir ihtiyacım olmadığı için Siyasal Bilgiler'de ders verme lüksünü sürdürüyorum"

Sina Akşin, 1986 yılında Akademi Kitapevi Ödülü'nü, 1994'de Türkiye İş Bankası Toplum ve İnsan Bilimleri Büyük Ödülü'nü alıyor.

Sina Akşin bu günlerde ne tür çalışmalar yapıyor; yapmak istediği çalışmalar, tasarılar nelerdir; Bilim ve Ütopya dergisini nasıl değerlendiriyor? "Şu ara 20. Yüzyıl Dünya Tarihi'ni yazıyorum, serbest okuma olanağım pek yok ama bir sürü şey de okumam gerekiyor; dipnotsuz, rahat okunabilecek bir yapıt olacak. Birçok eserden yararlanmak durumundayım. Tabii onları kaynakçamda

göstereceğim. Bugünlerde 20'li, 30'lu yılları yazıyorum ve İtalya'da faşizmin doğuşuyla ilgili şeyleri okuyorum.

Bilim ve Ütopya, çok güzel bir dergi; biraz fen bilimleri ağırlıklı, toplumsal bilimler var ama bana göre daha fazla olmalı. Böyle olursa ben de şimdikinden daha fazla ilgilenirim.

Planları

Planlarım var. Başarabilirsem *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*'nin 4. cildini sonra da 1. Meşrutiyet'in tarihini yazmak istiyorum. Elimde o dönemle ilgili malzemem var ama bunlar sağlıklı ilgili kısıtlara bağlı. Ciddi bir sağlık sorunu şimdilik yok ama yaşım ileri. Geçende ADD'nin son Genel Kurulu'nda seçilen Yönetim Kurulu olarak toplandık, en yaşlı üye olarak toplantıya ben başkanlık yaptım. Yani en yaşlıları benmişim."

Ergenekon tertibi yakın bir tarihte son bulacak

"Bu dönem ADD'de aktif bir görev almadım. Bir önceki dönem başkan yardımcılığı da fazla zahmeti yok diye seçmiştim fakat Ergenekon Operasyonu nedeniyle Genel Başkanımız Şener Eruygur'un içeri alınmasıyla ben ön planda kaldım. Çok heyecanlı ve üzücü haftalar geçirdik. Bunu yapanlar ADD'yi bir çözülmeye uğratmak istiyorlardı ama başaramadılar. Daha sağlam bir şekilde devam ettik ve edi-

Eski Tarih Kurumu Başkanı Yusuf Halaçoğlu ile.

yoruz. Şube ve üye sayısı artmaya devam ediyor. Ergenekon Operasyonu sonrasında ürkenler, korkanlar oldu. Korkmamak da mümkün değil; bu bir faşist zulüm mekanizması. Ne idüğü belirsiz, ucu açık bir dava... Çok ürkütücü bir şey hakikaten ama bu işin sonu yaklaşıyor galiba. Ergenekon tertibi yakın bir tarihte son bulacaktır."

Sina Akşin, asistan ve öğrenci yetiştirerek; çok sayıda kitap, makale yazarak; pek çok panel, seminer, konferans-

ta konuşma yaparak yoğun bir aydınlatma mücadelesinin içinde oldu, olmaya da devam ediyor. Sadece tarihçilere değil, bizlere de tarihi öğretti ve sevdirdi. Pek çok bilim insanının kaçındığı toplumsal görevleri severek, isteyerek üstleniyor. Siyasal, toplumsal ve mesleki örgütlerde yer alıyor ve bir aydın olarak sorumluluğunu yerine getiriyor.

Hocamıza, toplumumuzu, bizleri aydınlatan; ufkumuzu açan çabalarını sürdüreceği, yeni tarih kitapları yazacağı

sağlıklı pek çok yıl diliyoruz. Yaptığı, yapacağı her şey için teşekkür ediyoruz. İyi ki varsınız.

Kaynaklar:

1) 19 Haziran 2010 Cumartesi günü Sina Akşin'le, Bilim ve Ütopya'nın, Ankara, Konur sokaktaki bürosunda yapılan görüşmenin teyp bant kaydının dökümü.

2) Yaşar Seyman, Tarihin Deltasına Yolculuk, Sina Akşin Kitabı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, İstanbul.

Sina Akşin'in bazı sorularımıza yanıtları:

12 Mart, 12 Eylül ve 27 Mayıs

Sina Akşin, son yılların güncel tartışma konusu haline getirilen darbeleri nasıl değerlendiriyor?

"12 Mart ve 12 Eylül bu iki darbe de karşıdevrimci darbelerdir, maalesef. 27 Mayıs tabii olumlu bir darbe, çok olumlu bir darbe ama geçici ve kısmi bir etkisi olmuştur. Mükemmel bir anayasa yapmışlardı, buna şapka çıkarmak lazım. 'Asker ne yaparsa kötüdür' Bu da yanlış, tabii bütün doğmalar gibi. Asker iyi de yapabiliyor, kötü de... 12 Eylül'ü, 12 Mart'ı kötü yaptı. 27 Mayıs'ı, 28 Şubat'ı da iyi yaptı bana göre. Doğmalar içinde bocalamak zavallılıktır. Hâlbuki birçok entelektüelimiz maalesef bu doğmaların içinde yuvarlanıyorlar, debele-niyorlar.

27 Mayıs'ta; özgürlükler genişledi, yeni kurumlar yaratıldı. 27 Mayıs olmasaydı bizim Nâzım Hikmet diye bir şairimiz yoktu. Yoktu tabii, kimse Nâzım Hikmet'in adını bile anamazdı. Hiçbir şiiri, hiçbir kitabı yoktu.

28 Şubat, bize sekiz yıllık eğitim zorunluluğunu getirdi. O da yetersiz ama hiç olmazsa Türk çocukları sekiz yıl okuma olanağına kavuştular. 28 Şubat'ın diğer büyük bir hizmeti; İmam Hatip ortaokullarının kapatılmasıdır. Böylece karşıdevrim çok küçük yaştaki çocukların beynini yıkama olanağını kaybetti.

12 Mart ve 12 Eylül darbeleri güya komünizme karşı yapılmıştır, bu komünizm bir heyuladır. Türkiye'de komünizm yoktur. Antikomünizm, çoğu kez Atatürk düşmanlığının maskesidir. Türkiye'de iki şey vardır; bir tanesi Atatürk devrimi öbürü de karşıdevrim, hatta onu şeriatçılığa da indirgeyebilirsiniz. Biliyorsunuz siyasette anı çelişkiyi yakalamak çok önemlidir. Mao Zedung da 'Bir şeyi inceleyeceğiniz zaman ana çelişkiyi yakalayın' diyor. Yoksa oyalanırsınız, yanlış tahliller yaparsınız. Türkiye'deki ana çelişki; Atatürk devrimi ile karşıdevrim arasındadır."

Üniter ve federal devlet konusundaki düşünceleriniz nedir?

"Türkiye'de etnik gruplar kendi dillerini rahatça konuşabilmeli; rahatça yayın yapabilmeli; eğitim kurumları oluşturabilmeliler. Bu diller üniversitelerde öğretilmelidir.

Bir çocuk ilkokula gittiği zaman etnik kökeni ne olursa olsun, Türkçe eğitim görmeli. Bu hem ulusal birlik bakımından hem de iş bulabilmeleri açısından gereklidir.

Türkiye üniter bir devlet olmak zorundadır. Ülkemizde sosyal ve

iktisadi yapı anlamında eşitsiz bir gelişme var. Batı bölgeleri daha gelişmiş, doğu daha az gelişmiş. Doğuda aşiret yapısı, ağılık var. Federal bir yapı olursa doğu illeri şeriate sarılır, ne hukuk birliği kalır ne başka şey. Kadın haklarının olmadığı, medeni hukukun uygulanmadığı, şeriat hukukunun uygulandığı bir yapı ortaya çıkar. Atatürk de ilk başta federal bir yapıyı düşünmüş ama sonra görmüş ve anlamış ki Doğu Anadolu modern, çağdaş bir hale geleceksé üniter yapı içinde gelecektir."

Soykırım iddiasını nasıl değerlendiriyorsunuz?

"Siz 1. Dünya Savaşı'nda bir ölüm kalım mücadelesine girmişsiniz, Ermeniler de kalkmış sizin savaşınızı baltalıyorlar ve düpedüz Ermenistan'ı kurmak istiyorlar. Avrupa'nın koruması altında kurulacak bir Ermenistan'da Türklerin hiç yaşama şansı yoktu. Biz başkaları ile birlikte yaşamasını biliyoruz.

Bu Batılılar çok ırkçı. Mesela İspanya'da, 800 yıl Araplar oturmuşlar, orada Hristiyanlarla, Yahudilerle beraber yaşamışlar. Sonra Hristiyanlar egemen olmuşlar. Bütün Müslümanları, Yahudileri kovmuşlar. Şimdi İspanya'da, bir tek Arap mahallesi ya da köyü yoktur. İki tane bina kalmıştır yalnız; o muhteşem Elhamra Sarayı ve Kurtuba Camii. Diğer birçok Avrupa ülkesinde de aynı durumu görürsünüz.

Bugüne dönecek olursak Avrupa'nın soykırım iddiası tamamen psikolojik savaştır. Avrupalılar bizim diz çöküşümüzden istifade etmek, Sevr'i gerçekleştirmek istiyorlar. Peki, biz niye diz çöktük? İki nedenle; bir tanesi karşıdevrimcilerin Türkiye'yi 'borç kolik' yapması, ikincisi Avrupa Birliği üyesi olacağınız tutkusu."

İkinci Meşrutiyet devrim miydi?

"İkinci Meşrutiyet'in 100'üncü yıldönümü nedeniyle Siyasal Bilgiler Fakültesinde, büyük bir kongre düzenledik. Beni komisyon başkanı yaptılar, yabancı bilim adamları da geldi. Değişik konularda 79 bildiri vardı, bazı katılımcılar gelemediği için 60 sunuş yapıldı. En çok tartışılan konulardan biri: 'İkinci Meşrutiyet devrim miydi?' meselesi oldu. Bizim İkinci Cumhuriyetçilerimiz devrimi sevmiyorlar. Atatürk devrimini ve İkinci Meşrutiyet'i, devrim olarak kabul etmiyorlar. Bana göre, ikisi de devrim. Devrimi tarihten çıkarmak isteyenler diyorlar ki: 'şu oldu, bu oldu...' Sanki hiç biri aman aman bir olay değilmiş gibi. İngilizcede bir deyim var: 'The straw that broke the camel's back,' yani 'Devenin belini kıran çöp' Sırtına saman çöpleri yığılmakta olan bir deve tasavvur edeceksiniz, her çöp onun yükünü

ağırlaştırmaktadır. Fakat son bir çöp vardır ki o koca devenin belini kırar. O ana kadar deveniz vardır, o anda deve yok olur. Türkçemizde de 'Bardağı taşıran son damla' deyimi sanırım aynı düşünceyi dile getirmektedir. İşte devrim, devenin belini kıran o son çöp oluyor ve tarihin bunu işaretlemesi, altını çizmesi lazım. Yani ondan sonra başka bir durum oraya çıkıyor. Yani devrimden sonra sular başka türlü akmaya başlıyor. Kongrenin sonunda bir açık oturum yaptık, orada sizin de hoşunuza giden benzetmeyi kullandım: Devrimi görmek istemeyenleri Marilyn Monroe'nun yanağına, mikroskopla bakkanlara benzettim. Orada yağ keseleri, tüyler falan görüyor fakat o arada Marilyn Monroe'nun güzelliğini göremiyor. Olmaz böyle şey. Tarihin, tabii ağaçları incelemesi ama ormanı da gözden kaçırmaması lazım... Marilyn Monroe da güzel bir kadındır. Devrimi göremeyince işin ruhunu elden geçiriyorlar."

Ortaçağ ile hesabını kapatamamış bir ülke

Türkiye Ortaçağ ile hesabını kapatamamış bir ülkedir" diyorsunuz. Bu Ortaçağ kalıntısı anlayışlar ve varsa kurumlar hangi güçlere dayanıyor? Bu güçlere karşı etkin bir mücadele nasıl olmalı?

"Atatürk devriminin amacı, Türkiye'yi Ortaçağ'dan, feodal düzenden, şeyhlik ağalık düzeninden; çağcıl, modern bir topluma dönüştürmektir. Tabii bu bir anda olacak bir iş değildi. Bütün eğitim mekanizmaları bu yönde işliyor olsa da zaman alacak bir iş. Toplumun değişmesi kolay bir iş değil. Ortaçağ, feodalizm dediğimiz şey, günlük yaşantıya sinmiş bir yapı; alışkanlıklar, gelenekler... Biz Ortaçağın en dramatik şekillerini görüyoruz. Namus cinayetleri, ailelerin kızlarını idam etmesi gibi sansasyonel şeyleri duyuyoruz. Hâlbuki bir de gündelik feodalizm var. Geçende Urfalı bir bey söylüyordu: 'Binlerce belki de milyonlarca evde önce erkekler yemek yiyor sonra kadınlar.' Birlikte oturup yemiyorlar. Bu erkek üstünlüğünün, kadın-erkek eşitliğinin reddedilmesinin bir görüntüsü... Orada beş yaşındaki sümkülü oğlan, anneannesinden, annesinden, teyzesinden öncelikli, erkek olduğu için. Ortaçağın en öncelikli konularından biri kadının toplumdaki yeri, kadın-erkek eşitliği... İşte Türkiye'de böyle bir durum var. Bu konu Fatih Kanunnamesinde dramatik bir şekilde belirtiliyor: 'Benden önceki padişahlar vezirleriyle yemek yerlerdi, ben kaldırdım' diyor, Fatih. Vezirleriyle yemek yemiyor dolayısıyla kimseyle yemiyor. Tek başına yemek biricikliğin, üstünlüğün göstergesi..."

Ortaçağ cehalet üzerine kuruludur, kitlelerin okumasını istemez

İsmet Paşa 1945'te çokpartili rejime geçme kararı aldığı anda toplum, yavaş yavaş değişiyordu; ama henüz değişim tamamlanmamıştı. Çokpartili rejimin sağladığı olanaklarla şeyhler ve ağalar siyasete el koydular. Atatürk devrimini, geri alamadılar ama dondurdular. Bunu Köy Enstitülerini, Halkevlerini kapatarak; öğretmenliği ikinci sınıf meslek haline getirerek, çok sayıda İmam Hatip okulları açarak yaptılar. Çünkü Ortaçağ cehalet üzerine kuruludur, kitlelerin okumasını istemez. Onun anlayışı sürü anlayışıdır. Osmanlıcada reaya (*) sözü sürü demektir. Batıda da çoğu kez papazlardan, çoban anlamına gelen 'pastör', cemaatten de 'sürü' diye bahsedilir. Başta birkaç kişi var, onların dışındaki insanlar güdülüyor demektir.

Türkiye'nin sorunu budur: Ortaçağı yenmek. Türkiye'de sonuç olarak her seçimi şeyhler ve ağalar kazanıyor. Meclisteki sandalyelerin çoğu onlara ait oluyor. 1950'den sonra zaman zaman İnönü'nün, Ecevit'in başbakanlığını gördük. Bu ancak karşıdevrimci partilerin biriyle koalisyon yapmalarıyla mümkün oluyordu. Ecevit de bunu kavrıdığı için Fethullah Hoca ile iyi ilişkiler kurdu, hatta ölmeden önce Vahdettin'in hain olmadığını bile söyledi. Mekke'deki arsasından bahsetti; görünüşte abuk-sabuk ama seçim yatırımı bakımından anlamlı bir söz.

Türkiye'deki şeyhlik-ağalık düzeni, büyük ölçüde emperyalizm desteğiyle hükmünü yürütüyor. Bunun en somut göstergesi Fethullah Hoca'nın Amerika'da oturuyor olmasıdır. Daha önce de Cemalettin Kaplan Almanya'da yaşıyordu. Hep Hristiyan ülkelerde oturuyorlar. Daha önemlisi yaşamak için emperyalist ülkeleri seçmiş olmalarıdır. Emperyalistler için bir Ortaçağ toplumunu kontrol etmek daha kolay. İngiltere, Hindistan'ı sömürgesi olduğu dönemde racaları yanına alarak yönetti. Sayısını bilmiyorum ama varsayalım 100 racayı elde eden İngiltere, koskoca ülkeyi emri altına alabildi.

Karşıdevrimci kesim gittikçe güçleniyor, Atatürkçüler de güçleniyor ama ötekiler daha da fazla güçleniyorlar. Şimdi şeriat diktatörlüğü söz konusu, adım adım oraya doğru gidiliyor."

Ne yapmalıyız?

"Çıkış yolu, karşıdevrimi durdurmak, Atatürk devrimini ilerletmek ve tamamlamak; örgütlenerek, bilinçlenerek bu başarılabilir. İşin alfabesini kavramak lazım; Batılılar Türkiye'yi yok etmek istiyorlar. Bu paranoya falan değil. Sevr Antlaşması denen belgeden belli. Bu herhangi bir kâğıt parçası değil onların imzaladıkları, mühürledikleri resmi bir belge. Sevr Antlaşması diyor ki sizi Rumeli'den kovduk şimdi de Anadolu'dan kovuyoruz, güle güle! Emperyalistler dünyanın en akıllı insanları bunu Sevr'de 433 maddeyle ifade ettiler. Bu işi kavgasız, gürültüsüz yürütelim istiyorlardı. Türkiye'nin yok edilmesini, 5-10 yıllık bir zamana yaymak istediler. Lloyd George, İstanbul Hükümeti Sevr'i imzalama kararı aldığı zaman Avam Kamarasında kalıp: 'Turkey is no more' yani 'Türkiye artık yok' diyor. O zaman bunu başaramadılar ama bu onların mastır planı yani temel amacı. Dünyaya egemen olduklarına göre bundan neden vazgeçsinler? Onlar sabırlı insanlar, bunu yumuşak bir şekilde yürütmek istiyorlar.

Atatürk devrimi bir daha Sevr olmasın diye yapıldı

İkinci nokta: Atatürk devrimi bir daha Sevr olmasın diye yapıldı. Bu da Türkiye'nin Ortaçağ'dan son çağa geçmesiyle, bunun başarılmasıyla gerçekleşecekti. Kimilerine göre Atatürk devrimi, 'şapka mapka, balo malo' küçümsenen bir şey... Tabii işin içinde; şapka da, balo da var ama sanayi kurmak da, uçak yapmak da var, aydınlanma var... 'Ama toprak reformunu yapmadı' diyorlar. Yapmadı çünkü yapamadı; ama yapacaktı. Son yıllarında bunu dillendirmeye başlamıştı. Bu bir güçlenme meselesidir. Bir noktaya gelince o, da olacaktır. Bunu anlamıyorlar: 'Atatürk devrimi; bir devrim değildir, bir üst yapı değişimidir, bir sıklıktır' diyenler var. Hiç öyle değil, bu bir hayatmemat meselesidir. Aksi takdirde yaşayamayız. Biz bunu yeni yeni kavıyoruz. Bir bilinç yükselmesi lazım... Benim gençliğimde Atatürk

(*) Reaya: Osmanlı'da saray ve diğer yöneticiler, askeriye ve ilmiye, dışında kalanlara deniyor.

devrimini olmuş bitmiş bir şey sanıyor; yeni ufuklara koşmak istiyor-duk. Yeni ufuklar sosyalizmdi. Mesela Yön Bildirisinde Atatürk devri-minden, pek bahsedilmiyor, bir yerde dolaylı olarak sözü geçiyor. Doğan Avcioğlu, sosyalistti ama o yıllarda bunu söyleyemezdi. O Bil-diride planlı devletçilikle Türkiye kalkınacaktır deniyordu. Hepimiz büyük bir heyecanla imzaladık. Fakat Yön Bildirisi, Atatürk devrimi-nin tamamlandığını kabul eden yanlış bir teşhise dayanıyordu.

Atatürkçüler, araştırmaya, okumaya, tartışmaya yöneldiler

Atatürkçülüğün ideoloji haline gelmesi 12 Eylül'den sonra oldu. Evren gibi karşıdevrimci biri çıkıp ben Atatürkçüyüm' deyince; her-kes düşünmeye başladı. Önemli bir Atatürkçü olan Nadir Nadi, 'Ben Atatürkçü değilim' dedi. İkinci Cumhuriyetçiler Atatürkçülük budur' dediler. Mete Tunçay, 'Atatürk'le Kenan Evren arasında bir fark yok-tur; yalnız Atatürk daha yakışıklı ve daha zeki'di' dedi.

Bu saldırılar Atatürkçüler, araştırmaya, okumaya, yazmaya, tar-tışmaya yönlendirdi; Atatürkçülük bir ideoloji haline geldi. 1989'da Atatürkçü Düşünce Derneği'nin (ADD) kuruluşu önemli bir dönüm noktası oldu. Derneği kuran Muammer Aksoy'u bir yıl bile yaşatma-dılar, faili meçhul bir cinayete kurban gitti. Bahriye Üçok, Ahmet Ta-ner Kışlalı ve diğerleri... Bunlara faili meçhul cinayetler diyoruz ama aslında faili hiç de meçhul değil. Gericiler emperyalizmle birlikte yap-tılar.

Dernek müthiş bir gelişme gösterdi; üyeleri ve şubeleri hızla art-tı. Ben ADD'nin eski Halkevleri gibi çalışması gerektiğini düşünüy-o-rum, savunuyorum; birçok arkadaş da bu düşünceyi benimliyor. Ba-s-sın açıklamaları, yürüyüşler, mitingler tabii bunlar da yapılacaktır fa-kat ADD'nin toplum içinde kök salması için kültürel, sosyal etkinlikler de yapması şart. Spor, resim, tiyatro, çeşitli kurslar... Öyle etkinlikler var ki hiç masrafsız yapılabilir. Örneğin kitap kulübü kurmak; edebi-yat matinerleri yapmak... Eski Halkevleri tüm ülkeye yayılmış örgüt-lerdi; 478 Halkevi ayrıca bir de daha küçük olan Halkodaları vardı. Müziğe ilgisi olanları bulan, onları özendiren, yetiştiren merkezler ol-muşlardı. Halkevi demek: kütüphane, tiyatro, müzik, resim, sosyal yardımlaşma çalışmaları, yoksul semtlere ve köylere gidilmesi an-la-mına geliyordu. Müthiş bir örgütlenme biçimiydi.

ADD'nin, 500'e yakın şubesi var ama bazı şubeler hiç çalışmıyor, öte yandan müthiş çalışan faal olan şubeler de var. Gönüllü çalışma yapan bir örgüt olduğu için emir-kumanda ile yürümüyor. Bu da onun sağlam yönü. Merkez çok iyi çalışmasa bile şubeler aktif bir şekilde çalışabiliyorlar. Zaten merkez de şubeler sayesinde ayakta duruyor.

Atatürk, Batıcı değil çağcıldı, hep muasır medeniyetten söz etti. Aydınlanmada zaten maymun gibi bir kopyacılık söz konusu olamaz. Düşünen insanlar bir ölçüde taklit yapsalar bile bunu sürdürmezler. Kendilerine özgün yolu, yöntemi bulurlar."

Köy Enstitülerinin temel felsefesini benimsemiş eğitim kurumları köylerde ve şehirlerde yeniden kurulmalı. Mucizevi bir buluştu bu Köy Enstitüleri. Aslında çok basit gibi görünüyor, fakat müthiş bir bu-luş. Köyden çocukları alıyorsunuz ve üç bakımdan eğitiyorsunuz; bir kere köye ilkokul öğretmeni, olarak yetiştiriyorsunuz. Sonra teknis-yenliği, öğretiyorsunuz. Her Köy Enstitüsü bir işletmeydi: tarlaları, meyve bahçeleri, hayvanları vardı. Hayvanlara nasıl bakılır, duvar nasıl örülür hepsini öğreniyorlardı. Kendilerine bina yapıyorlardı

müthiş bir teknik donanım ediniyorlardı. Üçüncüsü de bunlar aydın-lanma insanlarıydılar. Oturup Rus romanlarını okuyan, eski Yunan ti-yatrosunu oynayan, keman çalan, tartışma, karar alma toplantıları düzenleyen, aydınlanma insanları. Böylece üç yönden donanmış hem öğretmen hem teknisyen hem de aydınlanma insanı olmuş bu gençleri tutup kendi köylerine ya da benzer köylere gönderiyorsu-nuz. Ne uyum ne de iletişim sorunu olmuyor çünkü oradan gelmiş. Köy Enstitüleri, 1950'ye kadar 25 bin öğretmen yetiştirmiş olmalı. Köy Enstitüleri olmasaydı Türkiye bugün çok daha geri bir durumda olacaktı."

İttihat Terakki hareketi ile Kemalizm'in en temel farkı neydi?

"İttihat Terakki, milli demokratik devrimi gerçekleştirmek için yola çıkmıştı Atatürk de aynı şeyi yapmak istiyordu. Tabii arada büyük farklar var: İttihat Terakki, bunu meşrutiyet düzeni içinde -yani padişahlı bir düzeni içinde- yapmaya çalışıyordu; başaramadı. Savaş yenilgiyle bitti, daha radikal çözümler gerekli oldu. Atatürk, cumhuriyetçiydi, padişahlığa karşıydı. Zaten Padişah vatana ihanet ederek kendini devre dışı bıraktı. Padişah, ağılık düzeninin doğal lideri... Ayrıca Batılılar Sevr Antlaşması ile baklayı ağızlarından çıkarmış oldular. Bu da durumu, çok değiştirdi ve radikalleştirdi. İtti-hat Terakki ile Atatürk'ün hedefleri aynı olmakla beraber değişen koşullar, çok daha köktenci yollardan gidilmesi zorunluluğunu doğurdu."

İttihat Terakki neden sevilmiyor?

"Batılılar, İttihat Terakki'den çok işkillendiler; onlar, Osmanlıyı fırında bir kuzu olarak görüyorlardı. Bütün mesele 'bunu ne zaman yiyeceğiz' idi. Aralarında çelişkiler ve rekabetler vardı. 'Budunu ben almak istiyorum; hayır ben alacağım' gibi. Mesela İstanbul'u kim ala-cak, büyük bir sorundu. İttihat Terakki, Osmanlıyı modernleştirmek, hasta adam olmaktan çıkarmak üzere yola çıkınca; 'ya başarırlarsa' diye çok telaşlandılar. Saddam'a yaptıkları gibi İttihat Terakki'yi şeytanlaştırdılar. Bizdeki ağılık düzeni de İttihat Terakki'yi, kendisi için büyük bir tehlike olarak gördü, haklı olarak.

Osmanlı bir bakıma savaşın konusuydu, savaşa girmeseydi de savaşmak zorunda kalacaktı. İttihat Terakki, biz savaşa girmeden önce, 9 Eylülde kapitülasyonları kaldırdığını ilan edince Avrupa devletleri aralarındaki savaşı unutarak ortak nota verdiler. Güya Almanlar gizli müttefikimizdi. O da çatlak bir ses çıkarmadı. İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya, İtalya hepsi birleştiler; benzer notalarla 'Bu kararı tanımıyoruz, sonra görüşürüz' dediler.

Enver Paşanın Almancılığı uyduluk derecesindeydi. Bunu, Almanya'ya hizmet edip, Rumeli'deki bir iki yeri geri alabilir miyiz umuduyla yapıyordu. Bağımsızlık düşüncesi güçlü değildi. Savaş içinde de çok büyük hatalar işlendi. Başka cephelere asker verdiler. Mesela Bulgarlar başka cephelere asker vermediler. Bizim askerler-imiz; Makedonya'ya, Galiciya'ya gönderildi. Bu tür konularda duyarlılıkları eksikti.

İngiltere tarafı onlarla müttefik olmamızı istemiyordu. Onlara göre yiyecekleri kuzuyu müttefik yapmanın anlamı yoktu. Zamanımızda Batılılar daha ikiye bölünler."

Tertîbü'l-Ulûm ve Haram İlimler

Sünnî Âlimler, felsefe alanında tabîi felsefe ile ilâhî felsefenin, kelâm alanında ise felsefe ile karışmış ilahiyatın haram olduğu ve dolayısıyla bunlardan uzak durulması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır.

Ortaçağ İslâm Dünyası'nda ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'nda ilimlerin tarifini ve tasnifini konu eden çok sayıda kitap yazılmıştır. Dönemlerinin ve yazarlarının "ilim anlayışı"nı sergileyen bu türden yapıtlar arasında, Saçaklızâde olarak tanınan Muhammed İbn Ebî Bekr el-Mar'âşî'nin, 1716 yılında yazdığı Tertîbü'l-Ulûm'u da (İlimlerin Tertibi) bulunmaktadır.

Geçtiğimiz yıl Doç. Dr. Zekeriya Pak ve Yrd. Doç. Dr. M. Akif Özdoğan tarafından, çok başarılı bir biçimde Arapça'dan Türkçe'ye çevrilen ve Kahramanmaraş'ta yayımlanan bu yapıt, bir önsöz, bir giriş, iki maksad, bir sonuç ve bir de sonsözden oluşmaktadır. Giriş'te Aklî ve Naklî İlimler'le uğraşmanın dinî hükümleri verilmiş, Birinci Maksad'da İslâm Âlimleri'nin eserlerinden yararlanılarak Türkiye'de bilinen bütün ilimler ayrıntılı bir biçimde tanıtılmış ve bunların öğrenilmesi sırasında kullanılacak temel başvuru kitaplarının isimleri bildirilmiş, İkinci Maksad'da bu ilimlerden gerekli ve yararlı olanların hangi sırayla öğrenilmesi gerektiğine değinilmiş ve nihayet Sonuç'ta ise İslâm Âlimleri'nin felsefeye bakışları ayrıntılı bir biçimde serimlenmiştir.

Saçaklızâde, XVI. yüzyılın önde gelen Hanefî fakihlerinden İbn Nüceym'in etkisinde kalarak Tertîb el-Ulûm'unda yürürlükte bulunan ilimleri "Fık"ın, yani İslam Hukuku'nun "temel hükümler"i çerçevesinde, farz-ı ayn (bütün Müslümanların yapması gereken), farz-ı kifâye (Müslüman-

lardan bir kısmının yapması yeterli olan), mendûb (yapılması uygun görülen), haram (yapılması yasaklanan), mekruh (yapılması uygun görülmemen) ve mubâh (yapılması sevap veya günah olmayan) olarak nitelendirmiş ve dolayısıyla altıya taksim etmiştir.

Peki, bu durumda "haram" ilimler hangileridir? "Ben derim ki âlimlerin ifadelerinden açıkça anlaşılan şu ki haramlığı en üst düzeyde olan ilim, tabîi felsefe ve özellikle ilâhî felsefedir."

Buradaki "tabîi felsefe", fiziğe (doğa felsefesi ve bilimine) ve "ilâhî felsefe" ise metafiziğe (Yeni Platoncu bir kisveye büründürülmüş olan Aristotelesçiliğe) karşılık gelmektedir ve İmam Gazzâlî'nin el-Munkız min el-Dalâl'de de belirttiği üzere, tabîi felsefe, "nedensellik ilkesi"nin zarurî görülmesi ve ilâhî felsefe ise, İslâmî Öğreti ile çelişen üç ilkenin (1. İnsanlar, cismen değil, ruhen dirilirler. 2. Tanrı, tikelleri değil, tümelleri bilir. 3. Âlem, kadimdir.) benimsenmesi yüzünden haram görülmüştür.

Ancak asıl şaşırtıcı olan "Aklî İlimler" içinde sayılan ilimlerin yanı sıra "Naklî İlimler"den sayılan kelâmın da, yani ("tanrı bilimi"nden çok "tanrı felsefesi" olarak terimleştirilmesi gereken) "İslâm Teolojisi"nin de, bazı şartlar altında haram kabul edilmiş olmasıdır.

İmam Gazzâlî'nin İhyâ Ulûm el-Din'inden öğrendiğimize göre, kelâm ilmi ile uğraşmanın hükmü konusunda İslâm Âlimleri farklı görüşler belirtmişlerdir; bazıları için farz-ı kifâye, bazıları için haramdır;

meselâ İmam Şâfiî, İmam Mâlik, İmam Ahmed İbn Hanbel gibi mezhep imamları ile seleften olan bütün muhaddisler, haram olduğu konusunda uzlaşmışlardır; ancak İmam Gazzâlî'ye göre doğrusu şudur ki bidat ehlinin inançlarının yaygınlık kazanmadığı ülkelerde kelâma ihtiyaç yoktur; çünkü bu ülkelerde bir kişinin bidate düştüğü ortaya çıkarsa, Kuran ve Hadis'ten getirilen kanıtlarla doğru inanca yönlendirilebilir; ancak bidat ehlinin inançlarının yaygınlık kazandığı ülkelerde, kelâm öğrenmek farz-ı kifâyedir. Saçaklızâde de böyle düşünmekte ve şöyle bir ilave yapmayı da gerekli görmektedir: "Ben derim ki filozofların tartışma yöntemleriyle içi içe girmiş kelâm ile meşgul olmanın haramlığı konusunda şüphe yoktur."

Böylece şurası kesin bir biçimde açığa çıkmaktadır ki aşağı yukarı XII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar geçen sürede Saçaklızâde de dâhil olmak üzere Sünnî Âlimler'in ekserisi, felsefe alanında tabîi felsefe ile ilâhî felsefenin, kelâm alanında ise felsefe ile karışmış ilahiyatın haram olduğu ve dolayısıyla bunlardan uzak durulması gerektiği konusunda uzlaşmışlardır.

Öyle anlaşılmaktadır ki İslâm Bilim ve Felsefe Tarihi bakımından böyle bir uzlaşmanın sonuçları çok ağır olmuştur: Müslüman Âlimler'in aklî ilgileri ve yetileri, süreç içinde haram olarak görülmemen ilimlere (yani Naklî İlimler ile bunlar için yararlı ve yeterli olacak matematik ve tababet gibi Aklî İlimler'e) yönlendirilmiş ve XVII. yüzyılda Avrupa'da yenilenmeye başlayan bütün düşünsel gelişmelerden (yani Yeni Bilim'den, Yeni Felsefe'den ve elbette Yeni Teoloji'den) beslenme olanağını yitirmişlerdir.

Taptaze bir disiplin: Bilim Tarihi

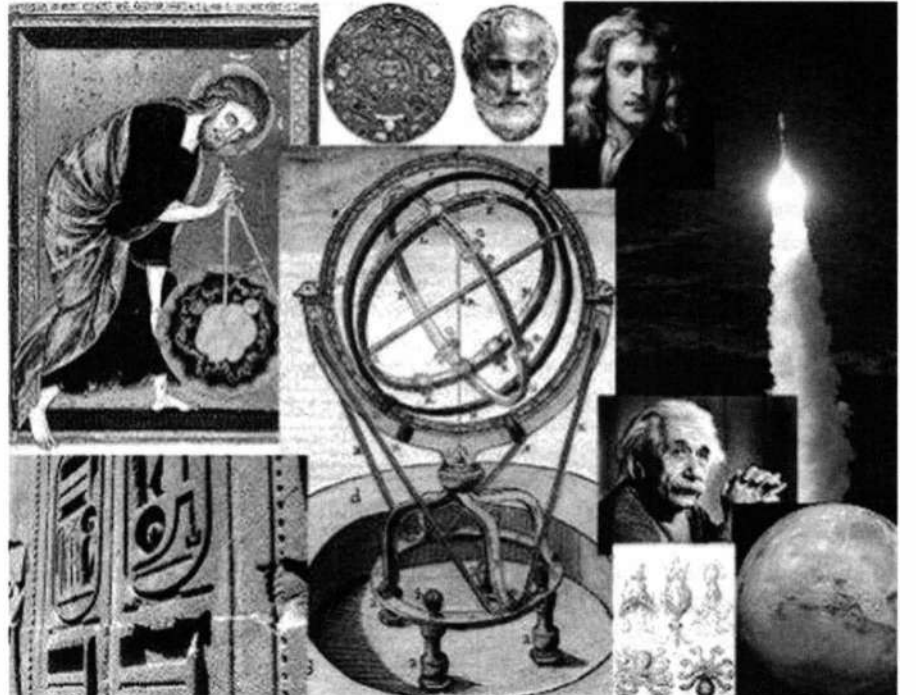
Ülkemizde bilim tarihi eğitiminden beklenenler, gençlerin doğru bir tarih bilinci oluşturmalarını sağlaması ve yine gençlerin ve buna bağlı olarak da Türk halkının sağlam bir bilim bilinci geliştirmesini ve böylelikle günlük hayatta karşılaşılan çeşitli problemlerin çözümlerini bilim dışı ya da bilim ötesi yollara sapmadan bilimsel olarak bulmalarını sağlaması olarak özetlenebilir.

Akademik bir alan olarak ancak 20. yüzyılda ortaya çıkan Bilim Tarihi, bilimsel bilginin tarih boyunca üretilme biçimlerini ve koşullarını inceleyen bir araştırma etkinliğidir. Çok genel ve toplayıcı olan bu tanıımı biraz açarsak, bilim tarihinin; bilimsel düşüncenin teknik inceliklerini, bilimsel kuramların doğuşu ve yayılışını, çeşitli boyutta etkilerini, bilimin mitoloji, felsefe, din ve

sanat gibi diğer düşünsel etkinliklerle karşılıklı ilişkilerini, teknik bilginin oluşumunda bilimin rolünü, bilimin günlük yaşamdaki yerini ve değerini, toplumsal kurumların bilimin ilerlemesine veya duraklamasına etkilerini araştırarak, bilimi bütün yönleriyle irdelemeye ve tanıtmaya çalıştığını söyleyebiliriz.

Bilim tarihçisi, bilimsel keşiflerin temelinde yatan nedenleri ve bilimsel kuramların gelişmesini açıklarken, aynı zamanda,

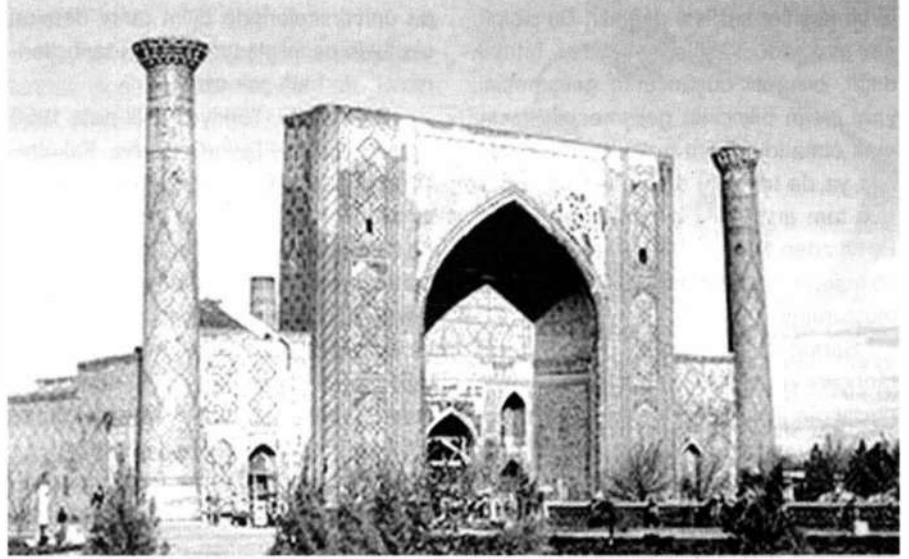
Bilim tarihçisi, bilimsel keşiflerin temelinde yatan nedenleri ve bilimsel kuramların gelişmesini açıklarken, aynı zamanda, okuyuculara, bilim adamlarını insanlığın üyeleri olarak tanıtmak ve onların yaşamlarıyla ilgili olayları mümkün olduğu kadar doğru anlatmak durumundadır.

zamanda, okuyuculara, bilim adamlarını insanlığın üyeleri olarak tanıtmak ve onların yaşamlarıyla ilgili olayları mümkün olduğu kadar doğru anlatmak durumundadır da. Büyük bilimsel başarılarla nadir karşılaşılır, ancak büyük bilim adamlarıyla da nadir olarak karşılaşılır. Bu yüzden, yeri geldiğinde onların büyüklüklerini anlatmak ve böylece imrenilecek örnekler olarak sergilemek önemlidir. Örneğin, Uluğ Bey, İbn Sînâ, Newton gibi kimselerin yaşamları, incelenmeye en değer yaşamlar arasındadır. İşte bu insanları, bugünün gençlerine yeni modeller olarak bilim tarihi tanıtabilir ve tanıtmaktadır da.

Bir tarih disiplini olan bilim tarihi, nesnesi olan bilim ile diğer tarihlerden farklılaşır. Aynı koşullar altında aynı biçimde yinelenen, böylelikle doğrulanabilen somut olgulara; yinelenmeyen, bu yüzden tamamen doğrulanamayan soyut olguların disiplini olan tarihin yöntemleriyle yaklaşılması, ilk bakışta bir dilemma (ikilem) gibi görünebilir. Hele bu ikisi (bilim ve tarih) arasında bir köprü kurma girişimi, büsbütün olanaksız bulunabilir. Ancak, tarih ve bilim arasındaki farklılık, belki de niteliksel olmaktan ziyade nicelikselidir. Çünkü tarih olguları da üç aşağı beş yukarı yinelenmektedir. Bu yinelenme, fizik ve kimyadaki gibi tam ve tıpatıp benzer olmasa da, dikkat etmemiz gereken modelsel yinelenmeler söz konusudur.

Tarihî gerçeklik, bizatihi nüfuz edilemez niteliktedir. Bu olguları dolaylı olarak biliriz, çünkü tarihçi bizzat şahit olmadığı olguyu inceler. Aynısı yeniden üretilmediğinden, tarihçi bu olguyu elinden geldiği kadar iyi bir biçimde yeniden kurar, onu yeniden takdim eder. Aslında doğa bilimlerinde de olgular sadece gözlemlenmez, kavramlar ve yargılarla yeniden kurgulanır. Yani düşünce(kuram) gözlemden önce gelir ve araştırmacının yönünü kuram belirler. Öyleyse, bilimsel olgular da inşa edilmiş, kurulmuş, fakat her zaman gerçeklikle karşılaştırılabilen, diğer bir deyişle kontrol edilebilen olgulardır. Tarih bilgisinde bulunmayan, bu kontroldür. Bununla beraber, bu kontrolün olmaması, tarihinin

Uluğ Bey Medresesi... Uluğ Bey, İbn Sînâ, Newton gibi kimselerin yaşamları, incelenmeye en değer yaşamlar arasındadır.

hükümlerinde keyfi olduğu anlamına gelmez. Tarihinin başta gelen sorumluluğu, şahitlikleri ve yorumları belgeler ve tekrarlanan incelemeler vasıtasıyla kontrol ederek, hakikate en yakın durumu tespit etmektir. Bu durumda kesinliğin bilimde de tarihte de aynı anlama sahip olduğunu ve aynı yükümlülükleri gerektirdiğini söyleyebiliriz.

Bilim tarihçisinin kullandığı yöntemler, ister istemez diğer tarihçilerin yöntemlerine benzer, fakat bilim tarihi öğrencileri, tamamen tarihsel olduğu kadar, bilimsel bir hazırlıktan da geçerler. Çünkü yeterli bir bilimsel bilgiye sahip olmadan bilimsel metinleri anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Siyasi tarih söz konusu olduğunda, tarihçi strateji ve taktik bilgisine sahip olmak zorundadır; maden kömürcülüğü tarihini doğru yazmak için jeolojiyi bilmek gerekir.

Yeterli bir bilimsel bilgiye sahip olmadan bilimsel metinleri anlamak ve değerlendirmek mümkün değildir. Siyasi tarih söz konusu olduğunda, tarihçi strateji ve taktik bilgisine sahip olmak zorundadır.

Yani çeşitli bilimlerin tarihi, bu bilimlerin bilinmesini gerektirir. Her şeyi bilmek olanaklı olmadığına göre, kendi sınırlarının bilincinde olan tarihçi, yetkisini aşan sorunlarla karşılaştığında, uzmanlara başvurmayı da bilecektir.

Son yıllarda bilim tarihi ülkelerin kültürel yaşamının önemli bir parçası haline gelmeye başladı. Bu bağlamda, dünya üniversitelerinde bilim tarihi bölümleri ve kütüphanelerde bilim tarihi koleksiyonları gittikçe yaygın hale gelmektedir. Bu konuyu bağımsız bir disiplin olarak düşünen ve önemini kavrayan ilk düşünür, Fransız filozofu Auguste Comte'du (1798- 1857). Course de Philosophie Positive (Pozitif Felsefe Dersleri) adlı kitabında bilim tarihi fikrini geliştiren Comte'un varisi Paul Tannery (1843- 1904) olmuştur. Ciddi biçimde bilim tarihiyle ilgilenen ve bilim tarihi öğreniminin gerekli olduğu kadar mümkün olduğunu da savunan ilk kişi olan Tannery, diğer araştırmacılara örnek olmuş, böylelikle bilim tarihi bağımsız bir disiplin haline gelmeye başlamıştır.

Bilim tarihine akademik bir statü kazandıran ise George Sarton'dur (1884- 1956). Ona göre, bilim, sistemli hale getirilmiş pozitif bilgi olarak tanımlanırsa, bilim tarihi, bu bilginin gelişmesinin betimlenmesi ve anlamlandırılması olacaktır. Anlamlandırma olmadan betimlemenin hiçbir değeri yoktur, çünkü bilim tarihi

hi bir keşifler silsilesi değildir. Bu disiplinin maksadı, keşiflerin kaydını tutmak değil, bilimsel düşüncenin gelişmesini, yani insan bilincinin gelişmesini açıklamak olmalıdır. Bilim tarihi, belirli bir bilimin ya da tekniğin tarihinden farklı olarak, tam anlamıyla bir insanlık tarihidir. Bu yüzden, matematik tarihi, fizik tarihi vb. bir araya getirilmesiyle bilim tarihi oluşturulmaz.

Sarton'un asıl hedefi, tıpkı fizikçiler, tarihçiler vb. gibi üniversitelerde bilim tarihçisi olarak eğitim görmüş araştırmacıların olmasıydı. Çünkü o zamana kadar bilim tarihi, genellikle sonradan kendi alanlarının tarihine ilgi duyan bilim adamları tarafından işleniyordu. Sarton'un kafasındaki ideal bilim tarihçisi taslağına göre, bu iş için yetiştirilecekler bir bilim dalında yeterli bilgiyle ve kaynak diller bilgisiyle donatılmalıydılar. İdeal bilim tarihçisinin uzmanlaşmasında iki yön olmalıydı: Bir bilim dalında bütün çağları kapsayan düşey uzmanlaşma (astronomi tarihi, matematik tarihi gibi) ve belirli bir çağda belirli bir kültür veya uygarlık çevresinde bütün entelektüel alanları kuşatan yatay uzmanlaşma (Yunan bilimi, Ortaçağ İslâm bilimi gibi).

Bilim tarihi taze bir disiplin olduğu gibi, öğretimi de yenidir. İlk kürsü 1892 yılında, biraz da Auguste Comte'un etkisiyle Collège de France'da kurulmuştu. Burada ilk görevi üstlenen, dönemin pozitivizmini temsil eden Pierre Laffitte (1823- 1903) olmuştur. Harvard'da ise 1936 yılında doktora eğitimi başlamıştır. Günümüzde pek çok Amerikan ve Avru-

pa üniversitelerinde bilim tarihi dersleri okutulsa da, profesyonel bilim tarihçilerinin sayısı hâlâ çok azdır.

Bilim tarihi, Türkiye'de ilk defa 1955 yılında, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Felsefe Bölümü içinde akademik bir birim olarak kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Kurucusu, bugün 5 liralık banknotlarda resmi bulunan Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, ABD'de, Harvard Üniversitesi'nde, dünyadaki ilk bilim tarihi doktorasını yapmış ve yurda döndükten sonra bütün ömrünü akademik olarak bilim tarihi araştırmalarına adanmıştır.

Aydın Sayılı'nın bilim tarihinde yetişmesini bizzat Atatürk istemiş ve yönlendirmişti. Sayılı'nın lise bitirme sınavlarına katılan ve bu öğrencinin göstermiş olduğu üstün performanstan etkilenen Atatürk, Sayılı'nın bilim tarihinde uzmanlaşmasını şu gerekçeyle arzu etmişti: Türklerin siyasi ve askeri alanlardaki etkinliklerini göstermeye yönelik alışıldık tarih anlayışı, onların bilim ve felsefe gibi yüksek entelektüel etkinliklerden uzak kaldıkları gibi bir inancın oluşmasına yol açmıştır. Oysa tarih sahnesine çıktıkları ilk günden beri pek çok büyük devlet ve imparatorluklar kurmuş ve dünyanın kaderinde rol oynamış olan bir toplumun bunu sadece siyasi tedbirler ve askeri zaferlerle başarmış olması mümkün olamaz. Nitekim Farabi gibi düşünürlerin felsefede, İbn Sina gibi hekimlerin tıpta, Mimar Sinan'ın mimarideki başarıları bunun en yaygın bilinen kanıtlarıdır. Bu nedenle Türk tarihçilerinin öncelikli çalışma alanlarından birisi

Bilim tarihine akademik bir statü kazandıran ise George Sarton'dur (1884- 1956).

Türklerin uygarlık tarihine ve bu bağlamda bilim tarihine yapmış oldukları katkıları açık ve nesnel biçimde belirlemek olmalıdır.

18. yüzyıla kadar bilim ve felsefe birbirlerinden kesin olarak ayrılmadıklarından, ülkemizde bilim tarihinin akademik yapılanması felsefe bölümü içinde gerçekleşmiştir. Disiplinler arası bir araştırma konusu olmakla beraber, bilim tarihinin en çok iş birliği yaptığı alan felsefe ve felsefe tarihi olduğundan, bilim tarihi tarih bölümü içinde değil de, felsefe bölümü içinde yer almıştır. Dünyada ise genellikle bilim tarihi ve felsefesi bölümleriyle karşılaşmakla beraber, zaman zaman yalnızca bilim tarihi bölümleri de bulunmaktadır.

Bugün ülkemizde bilim tarihi eğitiminin beklenenler, gençlerin doğru bir tarih bilinci oluşturmalarını sağlaması ve yine gençlerin ve buna bağlı olarak da Türk halkının sağlam bir bilim bilinci geliştirmesini ve böylelikle günlük hayatta karşılaşılan çeşitli problemlerin çözümlerini bilim dışı ya da bilim ötesi yollara sapsadan bilimsel olarak bulmalarını sağlaması olarak özetlenebilir.

Burası, bilim ve teknoloji tanımları üzerinde kısaca durmanın tam yeri. Bilim, doğada meydana gelen olayların sebeplerini, birbirleriyle olan bağıntılarını bulmaya, bunları genelleştirmeye, kuramsallaştırmaya yarayan bir bilgi türü-

dür. Bu kuramsal bilgi yardımıyla meydana gelecek olayların nasıl ve ne zaman gerçekleşeceklerini tespit etmek mümkün olur.

Bilimsel bilgi 1) objektiftir (yani yanlı değildir) 2) Akla dayalıdır 3) evrenselidir 4) Yıgılır ve ilerler.

Bilimin ilerlemesini sağlayan iki önemli güç; merak ve hayrettir. Örneğin, elektrik, bir yün parçasına sürtülen kehrbarın saman parçacıklarını nasıl çektiğini insanın merak etmesiyle ortaya çıkmıştır.

Bilim, ilk çağdan itibaren insanın yaşayış şeklini tamamıyla değiştirmiştir. Bugün ulaşım araçlarıyla mesafeler kısalmış, televizyonla dünyadaki önemli olayların görüntüleri anında koltuğunda oturan insanın önüne getirilmiş, binlerce kilometrelik mesafeler arasındaki haberleşmelerin süreleri saniyelere indirilmiştir. Aslında bunlar, teknolojinin başarılarıdır.

Araç yapımı, bilimin pratik amaçlar için kullanılmasını sağlar. Günümüzde teknik, büyük ölçüde bilime dayalı olarak gelişmektedir. Bilim doğayı anlamayı, teknoloji ise doğayı insan ihtiyaçları için kontrol altına almayı amaçlar. Teknolojik gelişme bilimsel gelişmeye bağlı olduğu gibi, teknolojik gelişmeler de bilime yeni ufuklar açar. Örneğin, Galileo teleskopu keşfedip gökyüzüne çevirdiğinde, astronomiye yepyeni bir ufuk aç-

mıştı.

Günümüzdeki hayat şartları, toplumları teknik gelişmelere hayran bırakmaktadır. Ancak, toplumlar varlıklarını sürdürmeyi istiyorlarsa, bilim ile teknik arasındaki dengeyi sağlamak zorundadırlar.

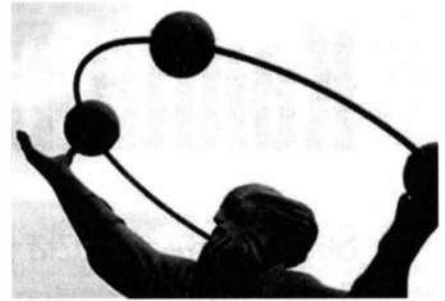
Bilim, insanın doğayı, toplumu ve kendisini anlamasını ve kavramasını, bu alanlardaki olayları açıklayabilmesini sağlar. Toplumların bilimin ışığında yürüyebilmesi için, çoğunluğun kendi menfaatlerini bilim yardımıyla görebilmeleri gerekir. Bu da, bilimin yaygın olarak ve en faydalı şekilde anlaşılması ile mümkündür.

İşte bilim tarihi eğitimi, temel bilimlerin kavram ve kuramlarının tanınmasını ve kavranmasını kolaylaştırabilir ve bilimsel düşünceyi tarihî gelişimi içinde öğretmek bilim bilincinin oluşmasına yardımcı olabilir. Toplumsal ve tarihsel gidişatı etkileyen faktörler (siyaset, sanat gibi) arasında en etkili olan bilimin gelişmesini öğretmek de doğru tarih bilincinin oluşmasını sağlayabilir.

Yurt dışındaki üniversitelerde mevcut bilim tarihi bölümlerinin müfredatları incelendiğinde, bilim tarihi eğitiminden şunları bekledikleri anlaşılmaktadır: Bilimsel zihniyetin değerinin anlaşılması ve toplumda yaygınlaştırılmasında bilim tarihinden yararlanılmalıdır. Ülkelerin belli dönemler veya süreçlerde göstermiş oldukları bilimsel başarının ölçülmesinde, bilim tarihinden istifade edilmelidir. Bunu ülkemize uyarlıyorsak, bilimsel çalışmalarımızın düzeyinin isabetli değerlendirilmesi veya takdir edilmesinin, bilim tarihi araştırmalarının ve eğitiminin geliştirilmesiyle mümkün olacağını söyleyebiliriz.

Günümüzde bilim tarihi araştırmalarında iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. "İçsel yaklaşım", bilimin özüyle ilgilenir. "Dışsal yaklaşım", daha geniş bir kültür içinde yer alan toplumsal bir grup olarak bilim adamlarının faaliyetleriyle meşgul olur.

İçsel bilim tarihine göre, incelenen bilim, dönemin bilim metinlerinden, ders kitaplarından ve varsa dergilerinden öğrenilmeli; bu eserlerin sergilediği yerli gelenekler tanınmalıdır. Bilim tarihçisi,

yenilik yapanlar gibi düşünmeye çalışarak onları anlamalıdır. Konunun hangi problemlerle ilgili olduğunu ve bunların onun için nasıl problem haline geldiğini sorgulamalıdır. İncelenen bilim adamının neyi keşfetmiş olduğu ve bu keşfin temeli olarak neyin alındığı sorulmalıdır. Bu bağlamda, incelenen bilim adamının hatalarına da dikkat etmek gerekir. Kısacası, metin analizi ve anlama yöntemi uygulanmalıdır.

Dışsal bilim tarihine göre ise, bilim, hem gelişmesini hem de etkilerini daha iyi anlamak için kültürel bağlamda incelenmelidir. Kurumlar tarihiyle ilgili incelemeler, buna bir örnek olarak gösterilebilir.

Bilim tarihi araştırmalarında belki de bu iki yaklaşım bir arada düşünülmekle denge sağlama yoluna gidilebilir. Şurası muhakkak ki günümüzde çok kompleks hale gelmiş olan bilimin bu durumuna paralel olarak bilim tarihi incelemeleri de çeşitlenmekte, bilim sosyolojisi, bilim psikolojisi gibi yenilerin ortaya çıkan alanlarla zenginleşmektedir.

Kaynaklar:

- 1) Remzi Demir- Melek Dosay Gökdoğan, *Aydın Sayılı*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 354, Ankara 2008.
- 2) Melek Dosay Gökdoğan, Remzi Demir, "Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde Bilim Tarihi Araştırmalarının Başlaması ve Gelişmesi", *Türkiye'de Bilim Tarihi Araştırmalarının Dünü ve Bugünü* Ankara 2003, 93-109.
- 3) Thomas Kuhn, "Bilim Tarihi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, Editör Ahmet Cevizci, Etik Yayınları, İstanbul 2004, 462- 473.
- 4) George Sarton, "Bilim Tarihinin Bilimsel Temelleri", *Bilim Tarihinde Yöntem* çev. Melek Dosay-Remzi Demir, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997, 60- 77.
- 5) George Sarton, "Bilim Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Bilim Tarihinde Yöntem* çev. Melek Dosay-Remzi Demir, Doruk Yayıncılık, Ankara 1997, 78- 120.
- 6) Aydın Sayılı, "Bilim Tarihi Perspektivi İçinde Bilgi ve Bilim", *Bilim Kavramı Sempozyumu Bildirileri*, Ankara Üniversitesi Yayınları No:91, 1984, s. 5- 24.
- 7) Aydın Sayılı, "George Sarton ve Bilim Tarihi", *Er-dem*, Cilt 9, Sayı 25, çev. Melek Dosay- Recep Duran, Mayıs 1996, 117- 153.

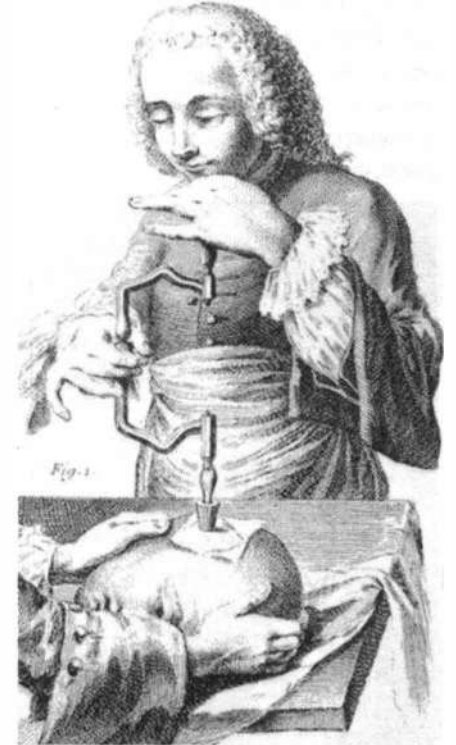
Kanıtı Dayalı Tıp

Sağlık alanı en fazla çalışmanın yapıldığı emek yoğun bir alandır. Kanıtı dayalı tıp birbirinden ayrı coğrafyalarda elde edilen bulguların hekim deneyimi ile değerlendirilerek daha uygun kararlar vermesi anlamına gelir.

Kanıtı Dayalı Tıp (KDT); hasta bakımı ile ilgili alınan kararlarda var olan kanıtların dikkatli, akılcı kullanımıdır. Ek olarak klinik deneyim, araştırma ile elde edilen kanıtlar, hasta değer ve beklentilerinin bütünleşmesidir. Hasta koşulları ve tercihleri ile mevcut en iyi kanıtların birleşmesi, klinisyen kararlarının niteliğini geliştirmek için uygulanır. Kanıtı Dayalı Tıp 19. yüzyılın ortalarında Paris'te doğmasına karşın 1990'lı yıllarda önemi üzerinde çalışılan genç bir disiplindir.

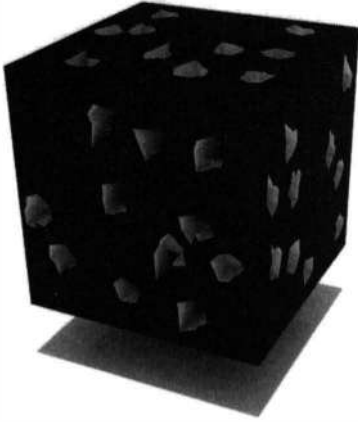
Sağlık alanı en fazla çalışmanın yapıldığı emek yoğun bir alandır. Kanıtı dayalı tıp birbirinden ayrı coğrafyalarda elde edilen bulguların hekim deneyimi ile değerlendirilerek daha uygun kararlar vermesi anlamına gelir. Tek başına verilen tıbbi kararın sorumluluğu ciddi bir klinik deneyimden sonra alınır. Başarılı bir hekim bildiği kanıtların ve deneyimlerin tek başına anlamı olmadığına bilincindedir. Sınırlı deneyim ve eldeki kanıtlarla yola çıkmak başarısızlığa neden olacağı gibi yalnız deneyimlere dayanan hekimlerin aynı tekrarlara yönelik kendini yenilemeyen hekim olarak kalması şaşırtıcı değildir. Başarılı hekimlik kanıtı dayalı tıp deneyimi hekimin kendini ve çevresini eğittiği uzun bir yoldur. Kanıtı dayalı tıp randomize çalışmalar meta analizler ile sınırlı kalmayıp sık rastlanmayan sorularımıza da yanıt olacak deneyimlerden de yararlanmaktadır. Tıbbi gelişmelerin takibi bilgiye hızlı ulaşma önemlidir. Çalışmalar, yeni gelişmeleri izleyen kliniklerin bi-

le çalışmaların ancak %30 kadarına hâkim olduğunu göstermektedir. Tıp yazınına egemen olma hakkı zihinsel organizasyona hâkim olamaktan kaynaklanmaktadır. Son yüzyıl içinde tıbbi sorunlar organize çalışma yöntemleri ile yürütüldüğü zaman, pek çok sağlık sorununun çözülmesine neden olmuştur. Antibiyotiklerin, aşıların bulunması, moleküler genetik alanındaki gelişmeler saydığımız konulara birer örnektir. Gözden çıkarılmaması gereken bir nokta bilimsel gelişmeler ve sağlık sorunlarının çözülmesi arasında

Kanıtı dayalı tıp 19. yüzyılın ortalarında Paris'te doğmasına karşın 1990'lı yıllarda önemi üzerinde çalışılan genç bir disiplindir.

Çalışmalar, yeni gelişmeleri izleyen kliniklerin bile çalışmaların ancak %30 kadarına hâkim olduğunu göstermektedir.

Kanıt dayalı tıp randomize çalışmalar meta analizler ile sınırlı kalmayıp sık rastlanmayan sorularımıza da yanıt olacak deneyimlerden de yararlanmaktadır.

doğru orantı yoktur. Kanıt dayalı tıp ile hasta ve hastalığına yaklaşımda daha donanımlı tanı ve sağaltım bilgileri kazanmaktayız. Kanıt dayalı tıp öncesi sağınlar karşılaştıkları sorunları birlikte çalışılan gurubun deneyimine göre değerlendirirlerdi. Bu durum daha önce-den karşılaşılmayan klinik sorunların

çözümüne yarar getirmezdi.

Temel düşünce yöntemini şöyle özetleyebiliriz. Kanıt dayalı tıp uygulamaları için yanıtlanabilir sorular oluşturmak, en iyi ve doğru kanıt üzerinde odaklanmak. Eldeki delileri önem ve geçerliliğine göre değerlendirmek, günlük pratiğe uygulamak, klinik performansı artırabilmek. Tıbbi kanıtlar olarak adlandırılan şeyler tıbbi yayınlardır. Dergi ve kitap kategorisinde değerlendirilebilen faaliyetler uluslar arası indekslerde (pub med excerpta medica, cochrane vs gibi) dergilerde toplanmaktadır. Ülkemizde de yayınlar TÜBİTAK tarafından ulusal veri tabanı içinde değerlendirilmektedir. Bunlardan Cochrane kanıt dayalı tıp kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Tıbbi girişimlerin çok azı %15 kadarı mevcut kanıtlarla desteklenmektedir. Sağlık istatistiklerin ve mevcut tıbbi bilgilerin eşgüdümü kullanımı sağlık hizmetleri planlamasında ve hizmet sunumunda önemli katkılar yapacak sağlık

hizmetlerinin etkinliğini artıracak görünmektedir. Kanıt dayalı tıp uygulamaları ulusal bilim politikaları ve ulusal sağlık anlayışı ile bütünleşmesi başarılırsa daha verimli olacaktır.

Kaynak:

- 1) Sackett DL, et al. Evidence based medicine: what it is and what it isn't. BMJ. 1996;312:71-2)
- 2) McKibbin KA, et al. (1995). The medical literature as a resource for evidence-based care. Working Paper from the Health Information Resources Unit, McMaster University, Ontario, Canada.
- 3) Gambrill E. Evidence-based clinical practice, (corrected) evidence-based medicine and the Cochrane collaboration. J Behav Ther Exp Psychiatry. 1999 Mar; 30(1): 1-14.
- 4) Grimshaw JM, Santesso N, Cumpston M, Mayhew A, Mc Gowan J. Knowledge for knowledge translation: the role of the Cochrane Collaboration. J Contin Educ Health Prof. 2006; 26(1): 55-62.
- 5) K. Ann McKibbin, Nancy Wilczynski, Robert S. Hayward, Cynthia J. Walker-Dilks, R. Brian Haynes. The medical literature as a resource for evidence-based care. Working Paper from the Health Information Resources Unit, McMaster University, Ontario, Canada. Journal of the American Society for Information Science. 1999; 46(10): 737-742
- 6) Ghali WA, Saitz R, Eskew AH, Gupta M, Quan H, Hershan WY. Successful teaching in evidence based medicine. Med Educ. 2000; 34(1): 18-22.
- 7) Dörsch JL, Frasca MA, Wilson ML, Tomsic ML. A multidisciplinary approach to information and critical appraisal instruction. Bull Med Libr Assoc. 1990; 78(1): 38-44.

Gıda Emperyalizmin Kısacında...

AKILLI BESLENME

Prof. Dr. Kenan Demirkol

TTB Tarım, Gıda ve Beslenme Kom. Bşk.
İ.Ü. İstanbul Tıp Fak. Öğr. Üyesi

Prof. Dr. O. Şadi Yenen

İ.Ü. İstanbul Tıp Fak. Öğr. Üyesi

ULUSAL
KANAL

İstanbul Cad. Beşiktaş Çarşısı No: 7/7 06070 Beşiktaş / İST.

Tel: 0212 251 50 90 Faks: 0212 245 50 92

www.ulusalkanal.com • ulusal@ulusalkanal.com.tr

Edinmek için: Tel: 0212 251 50 90 Dahili: 139 Faks: 0212 245 50 92
program@ulusalkanal.com.tr

10
DVD

Prof. Dr. Kenan Demirkol
Prof. Dr. O. Şadi Yenen

Gıda Emperyalizmin Kısacında...
AKILLI BESLENME

ULUSAL
KANAL

ULUSAL
KANAL

10
DVD

Gıda Emperyalizmin Kısacında...

AKILLI BESLENME

Ulusal Kanal'da beslenme üzerine yapılan 10 kapsamlı söyleşi

- Kırmızı etler
- Beyaz etler
- Şeker ve tatlılar
- Zeytinyağı, tereyağı, margarin
- Sebze ve meyveler
- GDO'lu besinler
- Ekmek ve tahıllar
- Peynir ve süt ürünleri
- Bebek ve Çocuk beslenmesi
- Pişirme ve saklama

Deniz Börülcesi

S.Fehmi KATIRCIOĞLU

Deniz börülcesi (*Salicornia europaea*), ıspanakgiller (*Amaranthaceae*) familyasından bir bitkidir. Bu isim altında birbirine çok benzer alt türler bulunur. Kurşun otu ya da tuzlu ot olarak da bilinir.

Deniz kıyısına yakın yerlerde yetişen bir bitkidir. En çok görüldüğü yerler kuzey yarım kürede orta enlemlerdeki deniz ve tuzlu göl kıyılarıdır. Avrupa'da Baltık Denizi, Atlas Okyanusu ve Akdeniz kıyılarında çok yaygındır. Ayrıca tuzlu göllerin kıyılarında da görülebilir. Türkiye'de en çok Gökova'da yetişir. Tuz Gölü ve çevresi, Aksaray, Ereğli, Burdur ve Tarsus kıyılarında da rastlanır. Deniz börülcesi, çamurlu veya kumlu, tuzlu ve alkali toprakları sever. Tuza ve köklerinin su altında kalmasına dayanıklılığı nedeniyle deniz börülcesi deniz kıyılarında, deniz suyunun nüfuz ettiği topraklarda yetişir. Bu bölgelerde kök sarakarak sudaki taneciklerin akıntıyla taşınmasını engelledikleri için, sedimentasyona yardımcı olur.

Deniz kıyılarında suyun gel-git yaptrğı yerlerde sular çekildikten sonra yetişen bu bitki tuzlu, ekşi fakat lezzetlidir. Daha çok ilkbaharda tüketilir; çünkü sonbahara doğru deniz tuzunu içine çeker. Tek yıllık, etli (sukkulent), tuzcul bir bitkidir. Uzunlukları 5-45 cm arasında olabilir. Alt türüne bağlı olarak gövde az veya çok dallı olabilir. Yapraklarının küçük ve pul gibi olması nedeniyle bitkinin gövdesi eklemli gibi görünür. Yeşil, kirli kırmızı veya sarı-yeşil olabilir. Sonbaharda koyu kırmızı bir renk alırlar. Meyveleri kapsül şeklindedir.

Deniz börülcesi, çiçekli bitkilerintuza en dayanıklı olanıdır. Bitkinin etli olması tuza dayanıklılığıyla ilişkilidir. Hücrelerin içinde bulunan büyük bir koful hücre içindeki tuzlu suyu depolayarak sitoplazmadaki tuz konsantrasyonunun fazla yükselmesine engel olur. Tuz, deniz börülcesinin dayanabildiğinden daha yüksek olursa bitki kırmızı bir renk alır ve sonunda ölür.

S. europaea köklerinin su altında kalmasına dayanıklı olmasından dolayı gövdeden köklere oksijen taşıma yeteneğine sahiptir. Ancak tamamen su altında kalınca ölür. Tohumlar filizlenmek için tatlı suya ihtiyaç duyar; ancak yağmur veya selden sonra filizlenirler. Filizlendikten sonra genç bitki normal deniz

En çok görüldüğü yerler kuzey yarım kürede orta enlemlerdeki deniz ve tuzlu göl kıyılarıdır.

Tek yıllık, etli (sukkulent), tuzcul bir bitkidir.

suyundaki tuz seviyesine dayanıklıdır.

Hem deniz suyunda hem de tuzlu topraklarda yaşayabildiğinden deniz suyunda bulunan pek çok minerali içinde biriktirir. Bu yüzden sodyum, potasyum, magnezyum, iyot, kükürt, kalsiyum, fosfor, demir, çinko, mangan ve bakır bulundurur. Deniz börülcesinde bulunan bu mineraller eskiden onun sabun ve cam yapımında kullanılmasının nedenidir. Yakılmasından elde edilen küllerde bulunan sodyum karbonat camın erime sıcaklığını düşürmeye yarar. 14. yüzyılda camcılar atölyelerini deniz börülcesinin yetiştiği yerlerin kenarlarına taşımışlardı. Sodyum karbonatın ısıtılmasıyla elde edilen sodyum hidroksit ise sabun yapımında kullanılır.

Deniz börülcesi yenilebilir bir bitkidir. Taze deniz börülcesinin genç ve etli sapları mayıs ve haziran aylarında toplanır. Çiğ olarak tüketildiğinde sirke, sarımsak, limon ve zeytinyağı karıştırılarak yapılan sos ile tüketilir; mayonezle veya hardalla zenginleştirilerek veya diğer bitkilerle birlikte salata yapılarak da tüketilebilir. İyot lezzetiyle salataları süsler lezzet verir, zenginleştirir, sağlığımız için gerekli mineral tuzlarını büyük oranda sağlar.

Daha geç toplanırsa birkaç dakika kaynar suda tutup aşırı tuzunu azaltmak gerekir. Deniz börülcesi bu durumda ıspanak ya da taze fasulye gibi sarımsak ve maydanozla tavada pişirilir; içkilerle, kırmızı ve beyaz etlerle yenir. Patatesli çorbası, salatalık veya kapariye benzer turşusu da yapılır.

Ülkemizde İzmir, İstanbul ve Ege kıyısındaki kasaba pazarlarında satılır. Buralarda çeşitli meyhan ve lokantalarda meze olarak bulunur. Tazeyken çok gevrek ve suludur, kartlaşınca odunsulaşır, iyice acılaşıır. Bileşiminde iyot, fosfor, kalsiyum, silisyum, mangan ve mineralleri ve A, C, D vitaminleri bulunur. Çinko, eritici, idrar söktürücü, temizleyici, güçlendirici ve iştah açıcı özellikler içermektedir. İyotlu topraklarda yetiştiğinden iyot eksikliğine bağlı guatr hastalığına da iyi gelir.

Deniz börülcesi yenilebilir bir bitkidir.

Prof. Dr. Curt Kosswig ve ülkemizde doğa bilimlerinin kuruluşunun pratik sonuçları

Uygur ER

Curt Kosswig her elemanın araştırması ile yakından ilgilenerek, her gün yapılan işleri izleyerek ve yapılan tüm yayınları da yurt dışındaki ilgili meslektaşlarına duyurarak enstitünün gelişimine büyük katkıda bulunmuştur.

Asistanlar arasında tatlı bir rekabet başlatmıştır.

30 Ekim 1903 tarihinde Berlin'de doğmuştur. Berlin Üniversitesi'nde Felsefe, Doğa Bilimleri özellikle Zooloji ve Genetik eğitiminden sonra Profesör Erwin Bauer'in danışmanlığında Genetik doktorasını 1 Nisan 1927 tarihinde tamamlamıştır.

Münster Üniversitesi Felsefe ve Doğa Bilimleri Fakültesi Zooloji Enstitüsü'nde Şubat 1930 tarihinde Doçent olmuştur. 1 Nisan 1933 tarihinde Braunschweig Teknik Yüksek Okulu'nda Genel Biyoloji ve Zooloji dalında Profesörlüğe ve daha sonra da Doğa Tarihi Müzesi müdürlüğüne atanmıştır.

1 Ekim 1937 tarihinde kendi isteği ile Almanya'da devlet memurluğundan istifa etmiş, 31 Mayıs 1933 Üniversite Reformu çerçevesinde yapılan düzenlemeler yoluyla İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesi Zooloji Enstitüsü'nde zooloji Profesörü ve Enstitü Direktörü olarak görevlendirilmiştir. 1951 yılından itibaren Baltalimanı Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü yöneticiliği görevini üstlenmiştir. Ülkemizde daha çok Manyas Gölü Milli Parkı'nın (Manyas Kuş Cenneti) kurucusu olarak tanınmaktadır. Zooloji Enstitüsü'ne gelmesiyle birlikte bu kurumun akademik yaşamına canlılık gelmiştir. Curt Kosswig her elemanın araştırması ile yakından ilgilenerek, her gün yapılan işleri izleyerek ve yapılan tüm yayınları da yurt dışındaki ilgili mes-

lektaşlarına duyurarak enstitünün gelişimine büyük katkıda bulunmuştur. Asistanlar arasında tatlı bir rekabet başlatmış, bu durum enstitüden çıkan yayınların nitelik ve sayısının artması ile sonuçlanmıştır. Baltalimanı Hidrobiyoloji Enstitüsü'nde de çalışanlarla birlikte çeşitli bilimsel konuları tartıştığı ve bu toplantılarda pek çok araştırma konusu belirlendiği de o toplantılara katılanlarca bildirilmiştir.

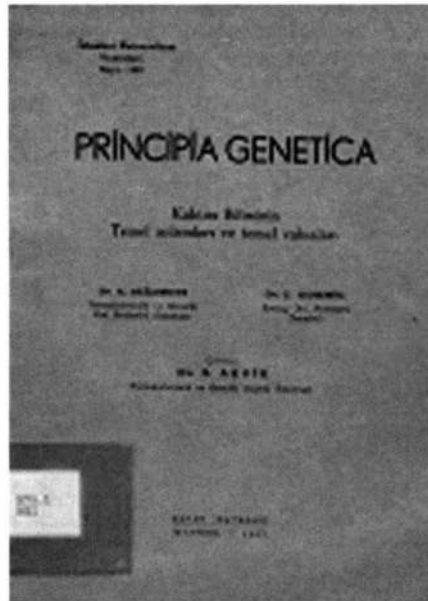
Bilimsel çalışmalarını memelilerde karşılaştırmalı genetik, Cyprinodontiden'de cinsiyetin kalıtımı, tümör kalıtımı, yabancı genotiplerde gen manifes-

tasyonu, Cavernicol'lerde evrim, preadaptasyon teorisi, hayvan coğrafyası, kıtaların itelenmesi teorisi, Anadolu faunası tarihi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Önemli çalışmaları arasında;

Türkiye'nin önemli göllerinin, Boğaziçi; Marmara ve Karadeniz'in hidrobiyolojik ve hidrolojik incelemeleri yapılmış ve bu çalışmalar sırasında Boğazlar ve Marmara bölgesindeki akıntılar hakkında dikkate değer bulgulara ulaşılmıştır. Karadeniz ile Akdeniz arasındaki akıntının şimdiye kadar ki bilinenin aksine hareket ettiği ve Marmara suyunun Karadeniz'e aktığı saptanmıştır.

Boğaziçi, Marmara ve Karadeniz planktonları incelenmiş, balık yumurta ve larvalarının tayinine başlanmıştır. Boğaziçi ve Marmara'nın dip omurgasızlar faunasının tespiti yapılmıştır. Deniz balıklarına ait tayin anahtarı tamamlanmış, tatlı su balıklarının tayin anahtarı ise başlatılmıştır. Aynı zamanda Deniz balıklarının isimlerine ait bir sözlük ile balık çeşitlerinin hangi aylarda nelerde bulunduklarını gösteren bir takvim hazırlanmıştır.

Balık biyolojisi açısından palamut, torik ve uskumruların yaşları, besinleri, yumurtlama zamanları ve yerleri saptanmıştır. Halkalama yöntemi ile uskumru ve palamutların göç yolları tayin edilmiştir. Kılıç, barbunya, tekir ve kefal balıklarının biyolojilerinin incelenmesine

Prof. Kosswig ve Heilbronn'un yazdığı Türkiye'deki ilk genetik kitabı.

başlanmıştır.

Çalışmalarından balıkçılık bakımından birçok pratik sonuç elde edilmiş, Ege ve özellikle Karadeniz'de pelajik balık avının yapılmasının gerektiği ortaya konmuştur. Karadeniz'in 150-200 metre derinlikteki sahasının önemi saptanmıştır. Öte yandan balıksız ve verimleri az olan bölgeler tespit edilmiş, bunun sebepleri araştırılmış ve nasıl önlenileceği hakkında düşünceler öne sürülmüştür. Örneğin İznik gölünün balıklarını arttırmak için göle koregon yumurtalarının atılması, gereksiz balıkları ortadan kaldırmak için bazı göllerde yırtıcı balıkları üretmek gibi bazı önlemler alındığı takdirde bütün göllerin üretiminin kısa bir sürede %100 artırılabilceği de önerilmiştir.

Curt Kosswig öğrenci ve çalışma arkadaşlarını "tür özelliklerinin kalıtımı, kalıtsal tümörlerin histolojisi ve sitolojisi, balıklarda poligenik cinsiyet tayini, Türkiye tatlı su ve deniz balıklarının sistematigi, Anadolu'da hayvan türlerinin sistematigi, dev kromozomların yapısı, balıklarda interseksüalite, DDT'nin etkileri, simbiyotik bakterilerde azot bağlanması, dejeneratif evölüsyon, seksüel – mekanik izolasyon" gibi konularda çalışmaya teşvik etmiştir.

Profesör Kosswig döneminde Türki-

Curt Kosswig, Ülkemizde daha çok Manyas Gölü Milli Parkı'nın (Manyas Kuş Cenneti) kurucusu olarak tanınmaktadır.

yede hem üniversitede genetik bilimi kurulmuş, teorik çalışmalar başlamış, hem de bu alanda pratiğe yansıyan projeler uygulamaya konulmuş ve sonuçlandırılmıştır.

Türkiye ile ilgili sorunların çalışma konularının merkezinde oluşu ve pahalı, temini zor araç ve gereç gerektiren çalışmalara eğilmemesi O'nu benzersiz kılan özelliklerinden biridir.

1 Ocak 1955 tarihinde Hamburg Üniversitesine giden Kosswig, 5 ay gibi kısa bir süre için tekrar İstanbul'a dönerek göreve devam etmiş ve sonra Fen Fakültesindeki görevinden ayrılmıştır.

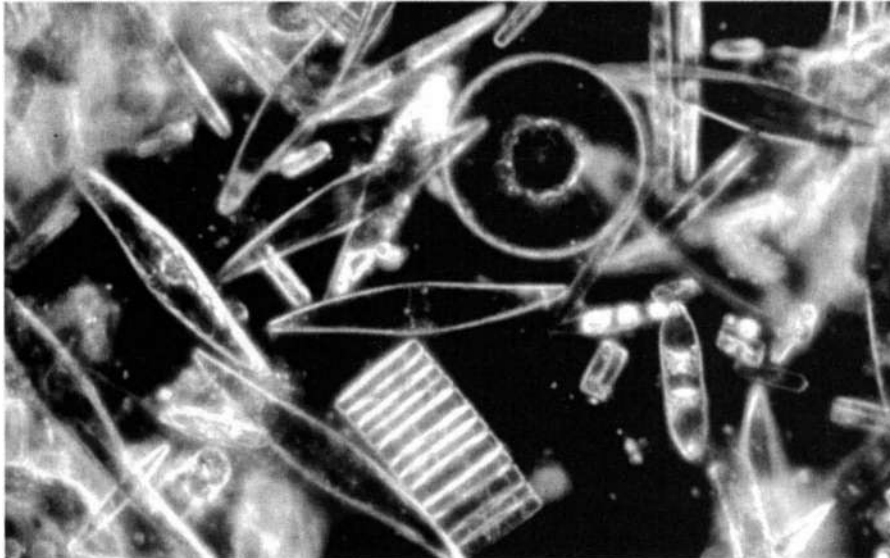
1969 yılında Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde misafir profesör olarak çalışmıştır. Prof. Alfred Heilbronn ile birlikte yazdıkları "Principia Genetica" 25 yıllık bilimsel üretimlerini topluca ortaya koydukları eser olmasının yanı sıra ülkemizde yazılmış olan ilk genetik kitabıdır.

Bilimsel ömrünün çoğu yurdumuzu hizmetle geçen Kosswig 29 Mart 1982 tarihinde Hamburg'da vefat etmiş, cenazesi vasiyeti üzerine İstanbul'a getirilmiş; 8 Nisan 1982 günü İstanbul Üniversitesinde düzenlenen törenden sonra Rumeli Hisarı mezarlığında toprağa verilmiştir.

Curt Kosswig ve öğrencilerinin bilimsel üretimlerinin cumhuriyet devriminin oldukça etkin olduğu bir süreçte gelişmiş olması devrimin nitelikli insan gücü oluşturulmasındaki önem ve etkinliğinin ortaya konulması bakımından eşsiz bir örnektir.

Kaynaklar:

- 1) Kosswig, C. Hayvanlar Aleminde Devlet Teşekkülü. Üniversite Konferansları (1939-1940). s. 34-43. İst.Üniv.Yay.No. 125. İlk Basımevi, İstanbul, 1940
 - 2) Kosswig, C. Türkiye Faunası Tarihi. Üniversite Konferansları (1942-1943) 5. 96-114. İst.Üniv.Yay.No. 197. Kenan Matbaası, İstanbul, 1944
 - 3) Kosswig, C.: Zooloji Nomenklatürü. Türk Biyoloji Dergisi 17 Sayı. 4: 129 -132, 1967
- Acta Naturae, Doğal Zenginlikleri Araştırma ve Uygulama Merkezi Bülteni, Sayı 4, Ekim 2003

Boğaziçi, Marmara ve Karadeniz planktonları incelenmiş, balık yumurta ve larvalarının tayinine başlanmıştır. Boğaziçi ve Marmara'nın dip omurgasızlar faunasının tespiti yapılmıştır.

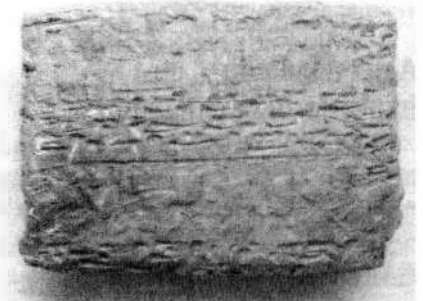
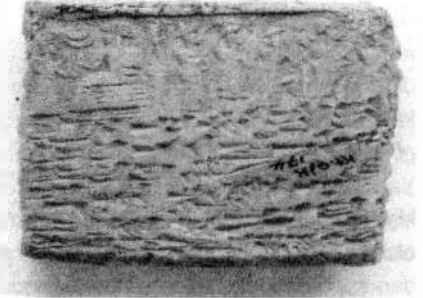
Eski Çağ bankacılığında kredi ve mevduat dışında yapılan "Diğer işlemler"

Bankerlerin emanetçilik işlemleri ve talimatla üçüncü şahıslara ödeme yapmaları, ticari değerli kağıt ve çek kullanımına imkân vermeleri, havale vb işlemlere aracılık etmeleri Antik Dönem'de ayrıntılı usul ve esaslara kavuşmuştur.

Günümüzde bankacılık işlemleri üç ana grupta toplanır. Birincisi mevduat, ikincisi kredi, üçüncüsü de diğer bankacılık hizmetleridir.(1) Eski Çağda "diğer bankacılık işlemleri" ile kastettiğimiz, bankerlerin sarraflık, borç verme ve mevduat alma dışında kalan; emanetçilik, kefillik ve havale-ciro, çek gibi ödeme işlemleridir. Eski Çağın başlarından itibaren Sumer ve sonrası Yakındoğu toplumlarının yazılı belgelerinden (özellikle M.Ö. 1900'lerdeki Anadolu Assur Ticaret Kolonilerine ait belgelerde bu konuya bağlamında zengin bilgiler vardır) bankerlerin "diğer bankacılık işlemleri"ne ilişkin bilgiler edinilse de, bu tür işlemler esas olarak oldukça gelişkin bir bankacılık sistemini gerektirmiştir ve bunun en incelikli örnekleri çok daha sonraları Hellen-Roma zamanındaki Mısır'da görülmüştür. Bu konuda banka dokümanı mahiyetindeki bir grup Mısır papirüsü ve yazılı çömlek parçası (ostrakon) bize önemli bilgiler verir. Bu maledede, yazılı olarak bankaya verilen talimatlar, hesaptan hesaba havale, çek ile ödeme gibi yeni tür bankacılık işlemlerine ilişkin bilgiler yer alır.(2)

Çiviyazılı kayıtlardaki "Diğer bankacılık işlemleri"

Çiviyazılı tabletlerde daha çok borç senedi veya sözleşmesi kayıtlarına rastlanmakla birlikte, bazı ayrıntılarından, o

Anadolu'daki Assur ticaret yerleşmesi Kültepe'deki kazılarda çıkartılan kil tablete çiviyazısıyla kayıtlı bir borç senedi.

Borç senedinde "borçlu şahsın kimliği açık olarak yazılırken, alacaklı kişinin tüccar şeklinde tanımlanması, bu borç senetlerinin hamiline yazılı senet veya çek gibi elden ele geçebileceğini göstermektedir.

1) S. Kocamanoğlu, *Bankacılık Ansiklopedisi*, Ankara, 1980, s. 443. Eski Çağ'da mevduat ve kredi işlemleri için bkz. E. İldiz, "Antik Dönem'de Mevduat Bankacılığı" *Bilim ve Gelecek*, Sayı 75, Mayıs 2010, s. 68-72; E. İldiz, "Antik Dönem'de Borç İlişkileri" *Bilim ve Ütopya*, Temmuz 2010, S. 193, s. 69-76. E. İldiz, "Antik Dönem'de Banka Kredisini Kullandırma Koşulları" *Bilim ve Ütopya*, Ağustos 2010, S. 194, s. 70-76.

2) R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 11

dönemde Mezopotamya'da ciro işleminin yapıldığını, yazılı ödeme talimatı veya "çek" benzeri belgelerin düzenlendiğini çıkarsamak mümkündür. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü Sumeroloji Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. İrfan Albayrak, Kültepe'de ele geçen tabletlerden birindeki kayıtları şu şekilde değerlendirmektedir: Borç senedinde "borçlu şahsın kimliği açık olarak yazılırken, alacaklı kişinin DAM.GAR (tüccar) şeklinde tanımlanması, bu borç senetlerinin hamiline yazılı senet veya çek gibi elden ele geçebileceğini göstermektedir." (3)

Fransız tarihçi F. Braudel de Kaniş'li tüccarların "ödemeler için gereken paraları ustaca hesapladıklarını, emre muharrer senetleri, kambiyo mektuplarını, takas yoluyla ödemeyi bildiklerini" söylemektedir. (4)

Alman Prof. H. Klengel ise şu değerlendirmeyi yapar: ödeme ilişkilerini kolaylaştırmak için bir tür 'çek', hamilik kaydı denilen bir koşul içeren alacaklara ilişkin tabletler devreye sokulmuştu. Bu metin türünün örneği şöyleydi: Birinin bir diğerinden söz konusu tutar ya da miktar kadar alacağı varsa, bu ödeme, belgeyi gösteren 'tabletin hamili' kişiye yapılır. Yani alacağı olan ve tableti düzenleyen kişi bunu para gibi başkalarına verme olanağına sahipti. Böylece alacaklı önceden saptanmıyor, tableti elinde bulunduran herhangi bir kişi, belgede belirtilen vade dolduğunda borçlunun ödemeyi yapmasını isteyebiliyordu." (5)

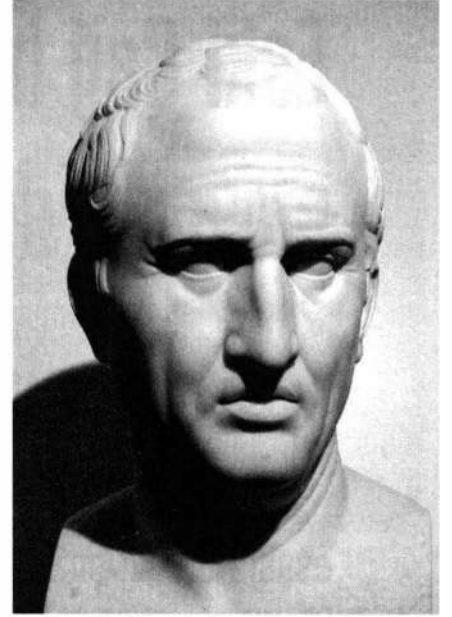
Antik dönemde bankerlerin emanetçiliği

Eski Yunan'da *trapezites* olarak adlandırılan bankerlerin "emanetçilik" yapıları, bir tür emanet para demek olan "vadesiz mevduat" bulundurmalarından farklı bir şeydi. *Trapezites*'lere (bankerlere) artan güvenin bir sonucu olarak bankerler, hem kendilerine emaneten bırakı-

lan altın-gümüş gibi değerli metaller ile bunlardan üretilmiş eşyaları saklamak-taydılar hem de ödemelere aracılık etmekteydiler. Örneğin Amerikalı tarihçi D. Magie, M.Ö. 200'lerde bir bankerin sahip olduğu güven nedeniyle yerli ve yabancı müşterilerin kendisine altın emanet ettiklerinden bahseder. (6) Bankerlerin bir emanetçi (diğer bir deyişle "yediemin") olarak ödemelere aracılık etmeleri hususunda da Fransız tarihçi R. Bogaert şunları anlatır: "Bazı borçlular alacaklılarına ödemeyi *trapezites*lerin aracılığıyla yaptılar. Ödeyecekleri tutarı *trapezites*'e teslim ederler ve alacaklıya, *trapezites*'in yanında buluşmayı önerirlerdi. Daha sonra her iki tarafın huzurunda, borçlunun sözel talimatı ile *trapezites* kendisine emanet edilmiş tutarı alacaklıya teslim ederdi. Bu ödeme şeklinin her iki taraf için de yararlı yönleri vardı: Alacaklı emin olurdu ki, verilen sikkeler uzman biri tarafından kontrol edilmiş, güvenilebilir sikkelerdir. Borçlu da ödemeyi yaptığına dair hem bir şahide hem de *trapezites*'in kayıtlarında yazılı bir ize (ki bu kayıtlar bir anlaşmazlık durumunda daha sonra mahkemede kanıt gösterilebiliyordu) sahip olurdu. M.Ö. 4. yy.da henüz makbuz kullanımı yoktu." (7)

Bankerlerin emanetçilik işlevleri, Roma Döneminde de görülür. Latince *depositum* "(bir yerde) toplamak, saklamak, biriktirmek; (bir yere) bırakmak, terk etmek; emanet etmek, havale etmek, tevdi etmek" gibi çeşitli anlamlara gelmekteydi. (8) Roma hukukunda *depositum*, "mevduat" veya "emanet mevduat" anla-

Roma hukukunda *depositum*'un, "mevduat" veya "emanet mevduat" anlamı dışında bir diğer anlamı da "vedia (emanet) sözleşmesi"ydi.

Romalı hatip ve devlet adamı Cicero.

mı dışında bir diğer anlamı da "vedia (emanet) sözleşmesi"ydi. Vedia, bir kimseye emin bir yerde saklanmak üzere bırakılan mal demektir. Vedia öyle bir sözleşmeydi ki, onunla, emaneti kabul eden (müstevda), mudi tarafından verilen şeyi kabullenir ve onu emin bir yerde saklamayı üzerine alırdı. (9) Şüphesiz tapınaklar emanetçilik anlamında daima bankerlerden daha ön planda gelmiştir. Ama bankerler de toplumda belirli bir saygınlığa sahip güvenilir kişiler olarak tanındıklarından, insanlar, sahip oldukları para veya değerli eşyalarını emaneten bankerlere de bırakmışlardır. Vedia (emanet) anlamıyla *depositum* ile ilişkin Roma hukukunda çeşitli hükümler yer almıştır. Roma hukukunda, vedia verilen her zaman geri istenebilmiştir (*depositum habet executionem paratam*). Örneğin Plautus'un, *Curculio* (Buğday Kurdu) adlı tiyatro oyununun baş karakterlerinden biri Karia'lı sarraf (banker) Lyco'dur. Oyunun çeşitli sahnelerinde, Lyco'ya emaneten bırakılan bir miktar para ve bu emanetin geri alınışına ilişkin anlatımlar yer alır. (10)

3) İ. Albayrak, *Kültepe Tabletleri IV*, Ankara, 2006, Kat. o/k 166 No.lu borç senedi, s. 32-33.

4) F. Braudel, *Bellek ve Akdeniz*, İstanbul, 2007, s. 138.

5) H. Klengel, *Kral Hammurabi ve Babil Günlüğü*, (Çev. N. Oral), İstanbul, 2001, s. 85-86.

6) D. Magie, *Anadolu'da Romalılar 3 Batı Anadolu Kent Devletleri*, İstanbul, 2003, s. 196.

7) R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 10.

8) S. Kabaağaç, E. Alover, *Latince / Türkçe Sözlük*, İstanbul, 1995.

9) Kocaimamoğlu, a.g.e.

10) Plautus, *Çömlek ve Diğer Oyunlar* -Çömlek, Amphitryon, Buğday Kurdu. Çifte Bakkhis'ler, Urgan-, İstanbul, 1974, s. 138, 164, 176, 177, 187.

Antik Dönem'de bankerlerin müşteri adına ödeme yapması

Bazı durumlarda bankerler, müşteri adına vekaleten hareket ederek ödeme yapabilirlerdi. Eski Yunan'da bu durumu tanımlayan sözcük *synistanai* (συνισταναι) idi. Bu terim genellikle "ödeme" anlamında kullanılmamakla birlikte bazen ödeme anlamını içerdiği de olurdu. Ödeme yapması gereken kişiyi alacaklısına tanıştıran (tavsiye eden) borçlu için ya da ödemeyi tahsil edecek olanla ödeme yapacak olanı temasa geçiren alacaklı veya borçlu kişiler için kullanılırdı. Ödemenin lehdarı orada bulunmuyorsa, örneğin seyahatleyse, lehdarı para ödeyen tarafa tanıştıracak [tavsiye edecek] kimlik tanıklarına başvurulabilir. Bütün bu durumlarda söz konusu ödeyici taraf bir banker olabilir. (11) *Synistanai* kelimesinin bu yorumu esas olarak M.Ö. 4. yüzyıldaki bankerlik tekniğinin henüz olgunlaşmamış karakterine işaret eder. Ancak daha sonra Hellenistik Dönem'de *synistanai* ve *apostynistanai* (ἀποσυνισταναι) sözcüklerinin içeriği, "tavsiye etmek"ten "temsil etme"ye doğru bir dönüşüm geçirerek yeni bir anlam kazanmıştır. (12)

Antik Dönem'de bankerlerin kefilliği

Kefalet, Antik Dönem bankerleri için iki yönlü bir anlamı vardı: İlk anlamı, bankerlerin borç verirken teminat olarak ayrıca kefil almasıydı, ki buna Eski Yunan'da *engye* (ἐγγυη) denmekteydi. Ancak bankerler de müşterilerinin kimi borçları için şahıs olarak kefil olmuşlardır. Bu durum *anadekhesthai* (ἀναδέχεται) ve *engyasthai* (ἐγγυασθαι) olarak adlandırılmıştır. (13)

Roma'da, banker ile müşterisi arasında düzenlenen *receptio argentaria* (bankerlik anlaşması), bankerin, müşteri kefil olarak ortak borç yükümlülüğü altına gir-

Yunanlı hatip Demosthenes.

mesi anlamına gelmekteydi. (14) *Receptum* (15) hukuki anlamıyla yükümlülük, söz verme, garanti demektir. Eski Yunan dünyasındaki *engye* (rehin, teminat) veya kefil anlamındaki *anadokhe* (ἀναδοχή) kavramlarıyla eşanlamlıydı. Yunan banker (*trapezita*) ve gemicilerin belirli bir şekle bağlı olmayan garanti sözleşmelerinin Roma'daki uygulaması *receptum* idi. (16) *Receptum argentarii* ise Roma'da banker hukukunda yer alan bir düzenlemeydi. Bankerin, olasılıkla biçimsel bir zorunluluk olmadan bir meblağı veya malı bir şahsa teslim etme sorumluluğunu yüklenmesi anlamına geliyordu. Bankerin bir diğer şahsa karşı böyle bir yükümlülüğü üstlenmesinin iki sebebi vardı: İlk olarak, 'diğer'in bankere güvenmesi, tabii çoğunun aynı zamanda banka müşterisi olarak bankada, bankere emanet edilmiş hesaplarının bulunması nedeniyle, aksi bir durumda zararının karşılanması yoluna gidileceğinden emin olmasıydı; ikinci etken ise, müşterinin verdiği yazılı talimatla bankeri *receptum argentarii* aracılığıyla söz konusu alıcıya karşı yetkilendirmiş olmasıydı. Banka müşterisi kendi açısından bankere sade-

ce yazılı bir talimat vererek ya onu üçüncü kişiye karşı görevlendirmiş oluyor veya kendisini bir şekliyle ona karşı sorumlu duruma sokuyordu. Böylece *receptum argentarii*, bu çok yönlü karışık durumu çözüyor ve somut güvenceye dayanan bir sorumluluk geliştirerek başkaca bir yazılı talimat ve temel bir bağlantıya gerek bırakmıyordu. Banker garantisi, müşterinin talimatıyla, üçüncü kişiye verilen söz ile gerçekleşiyordu. Bankerin, müşterisi için ödeme yapmasıyla ilgili çok sayıda eski belgede, ödemeyi, kendisine verilen temsil yetkisi çerçevesinde, müşterisi için ekonomik yükümlülük altında olmamasına rağmen mi yaptığı, yoksa yasal olarak *receptum argentarii* yükümlülüğü nedeniyle mi yaptığı kolayca saptanamamaktadır. Banker, *receptum argentarii* ile yasal olarak ödeme yükümlülüğünü üstlenmekteydi. Dilsel olarak bankerlerin *recipere*'si, Yunanca *anadekhesthai* ve *engyasthai*'a karşılık gelmekteydi. Ayrıca bankaların *engyesi* ile *receptum argentarii* arasında da kefalet açısından bir paralellik vardı. (17)

Müşterinin bir borç yükümlülüğünün aynı şartlarla banker tarafından üstlenilmesi anlamında bir başka kefalet işlemi de *transscriptio a persona in personam* (kişiden kişiye devretme) olarak adlandırılmaktaydı. (18)

Müşterinin bir borç yükümlülüğünün aynı şartlarla banker tarafından üstlenilmesi anlamında bir başka kefalet işlemi de *transscriptio a persona in personam* (kişiden kişiye devretme) olarak adlandırılmaktaydı

11) İs. 8, 23; Dem. or. 41, 6, 16.

12) L. Wenger, *Die Stellvertretung im Rechte der Papyri*, Leipzig, 1906, s. 13-15, 186 vd; R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden, 1968, s. 54.

13) L. Wenger, "receptum argentarii" *RE*, 2. seri. C. 1, s. 2565-66.

14) Dig. XIII 5, 26.

15) *Receptum*: zorunluluk, yüküm; *receptus / recipio*: kabul etmek; (görev) üstlenmek; taahhüt etmek, söz vermek, garanti etmek; bkz. Kabağağaç - Alover, a.g.e.

16) F. Klingmüller, "receptum", *RE*, 2. seri. C. 1, s. 355.

17) L. Wenger, "receptum argentarii", *RE*, 2. seri. C. 1, s. 372-378; J. Oehler, "Argentarii", *RE*, C. 2, s. 706 - 710.

18) Oehler, a.g.y.

Antik Dönem'de bankerlerin ödeme işlemleri

Bankalarda kişilere ait mevduatlarının bulunması, ödemelerin, sözlü veya (M.Ö. 3. yy.dan itibaren de) yazılı talimatlarla (*diagraphēin* - διαγραφειν) yapılabilmesi yönünden bankacılık işlemlerine bir kolaylık getirmiştir.(19) *Diagraphēin* sözcüğü, diğer anlamlarının dışında, para işlerinde iki anlamda kullanılmıştır: a) Ödeme yapmak, b) Ödeme talimatı vermek.(20)

Aslında birçok Eski Yunanca fiil, kullanım şekliinden dolayı zamanla "ödeme yapmak" anlamı kazanmıştır (örneğin: *ti-nein* [τινειν], *ektinein* [εκτινειν] ve özellikle resmi ödemeler için *arithmein* [αριθμειν], *kataballein* [καταβαλλειν], *piptein* [πιπτειν]); papirüslerde ise sadece ödeme anlamına gelen *tassesthai* (τασσεσθαι) kullanılmıştır. Banka öde-

Talimat, bankere ya sözlü olarak ya bir mektupla veya kısa bir yazıyla ya da bir onay kanıtının, örneğin mühür yüzüğünün sunulmasıyla verilmekteydi.

meleri için en çok kullanılan fiil *diagraphēin*dir. *Diagraphēin* bankere yazılı olarak ödeme emri veren banka müşterisinin işlemidir.(21) Ayrıca *paragraphein* (παράγραφειν) ve *paragrapein* (παράγραπειν) sözcükleri de üçüncü bir şahsa ödeme yapılması talimatı anlamına gelmekteydi.(22)

Mısır'da M.Ö. 254'ten itibaren kullanılan yazılı ödeme talimatlarının üzerinde, "emri verenin adı, muhatap bankerin

adı, ödeme yapılacak şahsın adı ve verilmiş nedeni, tarih ve tutar" yazmaktaydı.(23) Bunların en eskilerinden birinde şöyle bir kayıt vardı: "Zenon, Artemidoros'a selam eder. Sekreter Diodoros'a Phamenoth ayı maaşı karşılığı 15 drakhme ödeyiniz. Sağlıcakla kal. 29. yılın Phamenoth ayının 20. günü" Buna benzer ele geçen 27 adet Ptolemaioslar Dönemi belgesi *khrematismoi* (χρηματισμοί) olarak adlandırılmaktaydı. Benzer içeriğe sahip Roma Döneminden de 26 belge bulunmakta, ancak biçimsel olarak değişmiş bu ödeme emirleri *epistalma* (επισταλμα) veya *epitheke* (επιθηκη) olarak adlandırılmakta ve bu şekilde verilen ödeme emirleri bankalar tarafından yerine getirilmekteydi.(24)

Roma'da da bankerler, müşterinin verdiği talimatla üçüncü bir kişiye ödeme yapabilmekteydi. Talimat, bankere ya sözlü olarak ya bir mektupla(25)veya kısa bir yazıyla (26) ya da bir onay kanıtının, örneğin mühür yüzüğünün sunulmasıyla(27) verilmekteydi. Üçüncü bir kişiye ödeme yapılma talimatı verilmesi *erogare pecuniam* (28) olarak anılmaktaydı.(29) Talimatla üçüncü bir kişiye ödeme yapma emrinin verilmesi anlamında *solvere* (ödemek), *persolvere alteri ab aliquo* (borç ödemek, bir başkası için birisi eliyle borç ödemek)(30) kullanılmaktaydı.(31) *Alteri pecuniam relegare* (*delegare*) *ab argenterio* (banker eliyle başkasına para göndermek)(32) da benzer anlama gelmekteydi. Bu ifade "havale etmek" anlamını da içermekteydi.(33)

Ödeme, yukarıdaki paragrafta anlatıldığı gibi bankere verilen bir talimatla, bir tür kredi kullanımı şeklinde olabildiği gibi, müşterinin bankadaki mevduatından da

Roma'da bir banker ve köle yardımcısı.

19) R. Bogaert, "Geld", *RAC*, C. 9, s. 821-838.

20) Th. Thalheim, "διαγραφειν", *RE*, C. 5, s. 312.

21) R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden, 1968, s. 51-54.

22) W. Hebebrand, "παράγραφειν", *RE*, C. 36, s. 1179.

23) W. Sontheimer, "Banken", *KP*, C. 1, s. 431-433.

24) R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 11.

25) Plaut. *Curcul*, 429ff.

26) Örneğin M.S. 110'da bir mevduat sahibinin Ortes'li (burası olasılıkla Hermopolis'ti) bir bankere gönderdiği bir ödeme talimatında (*epistalma*) şöyle denilmekteydi: "Hatip Licinius'a 400 gümüş drakhme öde. bkz. H. Klöfl, *Die Wirtschaft des Imperium Romanum*, Mainz, 2006, s. 241

27) Plautus, Çifile Bakkhis'ler oyunu; bkz. Plautus, *Çömlek ve Diğer Oyunlar* Çömlek, Amphitryon, Buğday Kurdu, Çifile Bakkhis'ler. Urganı, İstanbul, 1974, s. 138, 164, 176, 177, 187

28) Para harcamak (ödemek) anlamının yanı sıra para tahsil etmek anlamına da gelmekteydi.

29) Dig. II 12, 9 ve 2.

30) Cic. *Att.* V 21, 11.

31) Bu işlemlerde odak noktasına ödemeyi yapan ve bunun kaydını tutan alanı iladeler ise *scribere, prescribere ab aliquo* (Hor. sat. II 3, 69) idi; bkz. J. Oehler, "Argentarii" *RE*, C. 2, s. 706 - 710.

32) Cat. *agric.* 150, 2; Cic. *Att.* XII 3, 2.

33) Oehler, a.g.y.

yaptırılabilirdi. Müşteri, bankerle yapmış olduğu sözel veya yazılı anlaşma çerçevesinde bankere verdiği bir talimatla (*pecunian relegare* [para göndermek] veya *pecunian delegare ab argentario* [parayı banker eliyle havale etmek]) ödeme yapılmasını talep edebiliyordu.(34) Böylece banker, kendisine verilen talimat doğrultusunda, ödemeyi doğrudan kendisinde mevduatı olan bir müşterisinin hesabına geçebilmekte veya müşterisinin belirttiği bir şahısa yapabilmekteydi.(35)

Ödeme emri anlamıyla Latince *perscribere* ile Yunanca *diagraphen* benzeşmekteydi.(36) Birçok kanıt *diagraphen*'nin Eski Yunan kültürünün egemen olduğu coğrafyalarda Roma Döneminde M.S. 1. ya da 2. yüzyılda banka aracılığıyla ödeme yapmak anlamına geldiğini kesin bir şekilde göstermektedir.(37)

Bankerler, müşterilerinin yurttaşlık yükümlülüğü gereği yapmaları gereken ödemeleri de yapıyorlardı ve bu tür ödemeler *satisfacere* (38) olarak adlandırılmaktaydı. *Satisfacere*, bir tür kredi idi.(39)

Banka müşterisinin, bir iş arkadaşı için, miktarı belirtilmiş bir kredi poliçesi düzenletmesine *permutatio pecuniae* (paranın trampa [değişimi]) ve *permutare pecuniam* (parayı trampa etmek) denmekteydi ve bunun uygulaması çeşitli şekillerde gerçekleştirilmekteydi: Müşteri ya iş yaptığı kişiye ödeme yapılması için doğrudan bankere para vermekte veya banker kendi müşterisi adına istenilen meblağı ilgili kişiye ödemekteydi. Cicero'nun mektuplaşmalarında bu tür işlemlerden sık sık bahsedilmiştir.(40)

Antik Önem'de bankerlerin çek karşılığı ödeme yapması

M.Ö. 1. yy.dan itibaren Mısır'da ödemelerde çek kullanımı devreye girmiştir. Çekle ödemeler iki belgeyle yapılmak-

Banker tezgahındaki banker betimine ilişkin bir lahit kabartması.

taydı: Biri, alıcıya verilen ve onun tarafından bankaya götürülen ödeme talimatıydı; diğeri ise, çek düzenleyen tarafından doğrudan bankaya gönderilen, ödemenin yapılmasını onaylayan not idi.(41)

"1973'te ele geçen, 20 banka müşterisine ait bir grup belgede, M.Ö. 87'den 84'e kadar tarihlenen ödeme emirleri yer almaktaydı. Bazılarında şu tür ifadeler bulunmaktaydı: 'Hestieios oğlu Ptolemaios, bankacı Protarkhos'a selam eder. Epiteuksis'e beşyüz drakhme ödeyin; yani 500. 31. yıl, 27 Pharmuthi.' Bir banka arşivine ait bu *khrematismoi* (χρηματισμοί) biçimsel olarak Ptolemaioslar ve Roma Dönemine ait diğer ödeme emirlerinden farklılık göstermekteydi... M.Ö. 82'ye tarihlenen 16 ödeme emri, ki bunların hepsi banker Hephaistion'a gönderilmişti, çağdaş anlamıyla birer çek idi. Çek ile ödemeler sadece, aile üyeleri, arkadaşlar ve resmi görevliler gibi birbirini iyi tanıyanlar arasında yapıldı.

"Ptolemaioslar Döneminde Mısır'da çek kullanımının ortaya çıkmasında, ödemelerde kullanılan ve pek de ticari bir doğası bulunmayan tunç sikkelerin etkisinin olması mümkündür. VII. Kleopatra zamanında 80 drakhmelik bir sikkenin 18,4 gr geldiği bilinmektedir. Yukarıda bahsi geçen 20 banka müşterisine ait

ödeme emrinde söz konusu olan meblağ toplamı olan 12.218 drakhme, ki bunun da 80 drakhmelik birimler halinde olduğu biliniyor, 2.815 kg'lık bir ağırlığa denk gelmekteydi.

"Ptolemaioslar zamanı Mısır'ında bankaların ne denli rağbet gördüğüne, işlem tutarları da işaret etmektedir. Tebtynis'teki bir bankanın yevmiye defterinde kayıtlı en yüksek tutar 40.000 bakır drakhmedir, ki bu da, o zamanki gümüş – bakır paritesinin 1:400 olduğu düşünüldüğünde, 100 gümüş drakhmeye karşılık gelmekteydi. Söz konusu edilen çeklerin tutarları ise 10 talentten 100 bakır drakhmeye, gümüş olarak ise 150 drakhmeden 1,5 obole kadar değişkenlik göstermekteydi. Başka bir ifadeyle, 2 gümüş obolenden daha az tutarlar için dahi çek düzenlenebilmekteydi. Bu durum, binlerce Attika drakhmesi ile bir Attika bankasında işlem yapmaktan çok farklıydı. Öde-

Batı Anadolu'daki birçok banka ile ciro işlemi yapmış olması gerekmesine rağmen, Atina ile yurtdışı arasında ciro işlemleri pek görülmez.

34) H. Blümner, *Die römischen Privataltertümer*, 3. baskı, Beck, 1911, s. 653.

35) B. Laum, "Banken", *RE*, Ek C. 4, s. 68-82.

36) C. Nicolet, "A Rome pendant la seconde guerre punique. Techniques financières et manipulations monétaires" *Annales E.S.C.* 18, 1963, s. 426-429.

37) R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden, 1968, s. 51-54.

38) *Satisfacere*, Latince "memnun etmek" anlamı ile, o dönemde "müşteri memnuniyeti"ni ifade eden bir sözcük olarak, bankerlerin vermiş olduğu bu hizmetin adlandırılmasında kullanılmış olabilir.

39) Oehler, a.g.y.

40) Cic. *Att.* XI 24, XII 24 ve 27, XV 15; *fam.* II 17, III 5. 3. Ayrıca bkz. Oehler, a.g.y.

41) W. Sontheimer, "Banken", *NP*, C. 2, s. 431-433.

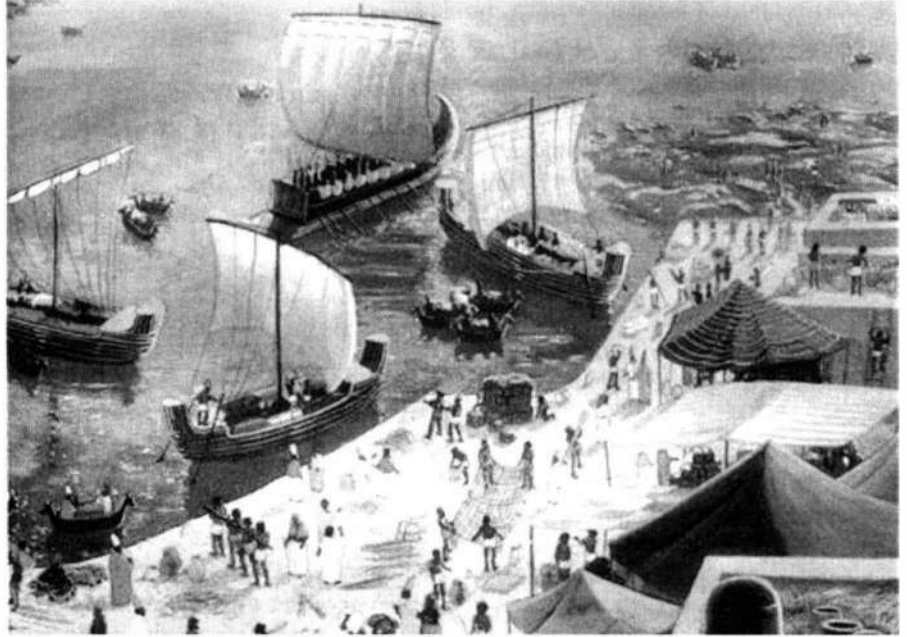
melerin banka ile yapılması öylesine işlerlik kazanmıştı ki, sözleşmelerde, yapılacak ödemenin şekli dahi belirtilmekteydi: *Ya δια χειρός εξ οικου* yani nakit veya *δια τραπεζης* yani banka aracılığıyla.”(42)

Antik Dönem’de bankerlerin ciro işlemleri

Ciro sözcüğünün Türkçe’deki tam karşılığı “aktarım”dır. Belirli tutardaki bir borç - alacak kaydının belirli yer, kurum, hesap veya şahıslar arasında aktarımını ifade eder.(43) Bu nedenle bir senedin veya çekin arkasını imzalayıp başkasına vermek de bir ciro işlemidir, iki banka mevduat hesabı arasında para aktarmak da. Ciro sözcüğünün kökeni, İtalyanca giro (= daire, çember; Yunancası *gyros*) sözcüğüne dayanır ve belirli tutardaki bir borç veya alacak kaydının belirli bir çevrede dolanımını ifade eder.

Antik Dönem bankacılık işlemlerini daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmak için günümüzdeki ciro işlemlerinin işleyişini şöyle örneklemek mümkündür: C bankası, nakit bir para hareketi olmaksızın, A şahsıyla yaptığı sözleşmeye (ciro, talimatına) dayanarak onun cari hesabından belirli bir tutarı düşer ve bunu B şahsının cari hesabına aktarır. Bir ciro işleminde en azından üç taraf vardır: Ciro talimatı veren (A), işleme aracılık eden (C) ve alan (B). Bu durumda, ilgili aracı bankanın bu ciro işlemiyle ilgili olarak, başka bir şehirdeki diğer bir bankayla hesaplaşması gündeme gelir. Diğer bir ciro işlemi de çektiir. Bu işlemde alacaklının adı çeki yazılabilir (emre yazılı çek – tam ciro) veya yazılmayabilir (hamiline yazılı çek – beyaz ciro).

Antik Dönem’den günümüze ulaşan bankacılık belgelerinde yer alan “ödemelere aracılık etme”, “havale”, “çek” vb çeşitli bankacılık işlemleri esas itibarıyla birer ciro işlemi olmakla birlikte bunları birbirlerinden kesin hatlarla ayırıp sınıflamak mümkün değildir. Buna rağmen Antik Dönem’deki ciro işlemlerini dört dö-

Belli bir yerden alınan deniz ticaretine ilişkin borçlar, bir başka yerde ödenebilmekteydi.

nem itibarıyla incelemek uygun olur:

a) Eski Yunan Klasik Dönemi: M.Ö. 4. yy.a ait ciro veya çek işlemine ilişkin bir belge henüz bulunmamıştır. Ancak bir ciro işlemi olarak yorumlanabilecek bazı ifadeler rastlanır.(44) Banker Lykon, bir seyahati öncesi 1640 drakhmelik bir tutarı kendi bankerine teslim eder; bu tutar, o sırada Atina’da bulunmayan Kephisiades’e, Arkhebiades’in onayı alındıktan sonra ödenecektir.

“Banka aracılığıyla ödemek” anlamındaki Eski Yunanca *diagraphē* sözcüğünün de ciro kavramıyla bir ilişkisi vardır. Sözcüğün tam karşılığı olan “yazıyla devretmek, havaleyle ödemek” (*perscribere*) anlamı da aslında bu yakınlığa işaret eder. Üçüncü bir kişiye ödeme yapılması talimatının karşılığı olan sözcük *paragraphe*dir.

b) Klasik Dönem sonrası (Mısır harici): *paragraphe* ve *diagraphē* sözcüklerinin anlamı, M.Ö. 2. yy.a ait Nikareta yazıtlarında (45) çok açıktır. Benzer şekilde Scipio’nun yaptığı bir sözleşmede de ciro işlemi görülür.(46) Ancak ne ünlü hatip Demosthenes’in söylevleri ne Nikareta yazıtları ne de Polybios o dönemde bir

ciro hesabının mevcudiyetini kanıtlamaya yetmez. Bu kanıtlanamadıkça da ciro ve çek işlemlerinden söz edilemez.

Roma ve Atina’da banka işlemlerinin daha çok sözlü talimatlarla ve şahitlerin huzurunda yapıldığı dönemlerde ciro hesabı açmaya gereksinim duyulmazdı. Alacaklıya ödemeler ya evde veya bankadaki mevduattan doğrudan yapıldı. Daha sonraları ciro işlemleri yaygınlaşmaya başlamasına ve Demosthenes zamanından itibaren, örneğin Atina’da Pasion’un büyük bankasının Batı Anadolu’daki birçok banka ile ciro işlemi yapmış olması gerekmesine rağmen, Atina ile yurtdışı arasında ciro işlemleri pek görülmez. Kredi poliçelerinin yanı sıra, Cicero döneminde *permutatio* olarak adlandırılan ve günümüz posta havale işlemlerine benzer işlemlerin olduğu Demosthenes zamanından beri bilinmektedir.(47) Fakat her iki işlemde de havale, hesaptan hesaba değil bankadan bankaya yapılmaktaydı. Ancak *permutatio*nın ciro işlemine doğru atılmış güçlü bir adım olduğu ve Eski Yunan şehir devletleri sisteminin Roma Dönemi’nde yerini eyalet sistemine terk etmesinin buna uygun bir

42) R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 11-15.

43) O. Hançerlioğlu, *Ticaret Sözlüğü*, 3. basım, İstanbul, 2001.

44) Demosthenes’in *Kallippos’a Karşı Söylevi*’nde (52, 4)

45) IG VII 3172 VIII C.

46) Polyb. XXXII, 13, 6.

47) Dem. *Polykl. Karşı Söylev* 56

zemin hazırladığı söylenebilir.

c) Hellenistik Dönem Mısır: Mısır'da sikkenin yanı sıra tahıl da bir ödeme nesnesiydi. Bu durum Mısır'da ciro işlemlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır.

Günümüz bankacılığında ödemenin türüne (havale, çek vb) göre kullanılan farklı evrak tipleri bulunmakta iken, Eski Mısır'da *diastolikon* (διαστολικον) denilen tek tip bir evrak kullanılmaktaydı. Bu da yapılan işlemin bir havale mi yoksa çek ödemesi mi olduğunun anlaşılmasına imkân vermemekteydi. İşlemin türünün ne olduğu, ancak ödeme aşamasında anlaşılabilmekteydi.(48)

d) Roma Dönemi: Latince'de ciroyu ifade eden sözcük *indossamentum*dur. *Ciro edene* yani *ciro edene* *indossator*, *ciro edenin* haklarını devrettiği kişiye (aktarılanana) *indossatarius* denir. Ancak *perscribere* sözcüğü, üçüncü bir şahıs için bankere verilen ödeme emri(49) anlamı taşıdığı gibi "yazıyla devretmek" (ciro) ve "havaleyle ödemek" anlamlarına da gelir.(50) *Permutatio pecuniae* ve *permutare pecuniam* da bir ciro işlemidir.(51) Cicero döneminde *permutatio* olarak adlandırılan ve günümüz posta havale işlemlerine benzer işlemler de ciro işlemine doğru atılmış güçlü bir adımdır.(52) Benzer şekilde Scipio'nun yaptığı bir sözleşmede de ciro işlemi görü-

M.Ö. 7. yy.da Anadolu'da sikke darbının başlamasıyla birlikte bankacılık işlemleri teknik yönden hızlı bir gelişme göstermiş ve yaygınlaşmıştır

lür.(53) Ancak Roma'da banka işlemlerinin daha çok sözlü talimatlarla ve şahitlerin huzurunda yapıldığı dönemlerde ciro hesabı açmaya gereksinim duyulmamıştır.

Antik Dönem'de bankerlerin havale işlemleri

Kasik Dönem Atinası'ndan günümüze kalan kanıtlar arasında, sikkenin fiziksel hareketini gerektirmeden para transferine ilişkin yalnızca üç örnek bilinmektedir. Atina'da, sikke hareketi dışında para transferi için herhangi bir sistem geliştirilmemiştir. Daha geç dönemlere ait, bir bölgeden alınan paranın bir başka bölgede ödenmesi gibi örnekler mevcuttur. Ayrıca, belli bir yerden alınan deniz ticaretine ilişkin borçlar, bir başka yerde ödenebilmekteydi.(54) Bununla birlikte, para transferine ilişkin Antik Dönem'deki bu tür yöntemler, miladi 14. yüzyıldan itibaren kullanılan polişe / tahvil ile karşılaştırılmayacak kadar önemsiz boyutlardaydı.(55)

M.Ö. 3. yy.dan itibaren Mısır'da havale işlemlerinin yapıldığı bilinmektedir.(56) M.Ö. 2. yy.a ait bir papirüste de havale işlemlerine ait kayıtlar yer almıştır. Bir banka yevmiye defterinin parçası olan bu papirüste yüzlerce, müşteri adına ödeme talimatı ya da müşterinin yükümlülüğü nedeniyle yaptığı ödeme kaydedilmiştir. Bunlar arasında yedi adet de havale işlemi bulunmaktaydı. Örneğin 5. satırda şöyle yazmaktaydı: "Hestiodoros oğlu Apollonios yükümlülüğü nedeniyle, Antipatros oğlu Ariston'a 800 drakhme borçlandı" Daha sonraki bir işlemde ise "Lehdar Antipatros oğlu Ariston, 800 drakhme" kaydı vardı.(57)

Roma bankaları, Cicero'nun mektuplarında da yer aldığı gibi, yerleşim yerleri

Eski kaynaklarda banker eliyle başkasına para göndermek (havale etmek), parayı banker eliyle havale etmek gibi ifadelerle de rastlanır.

arasında bir havale trafiği oluşturmuşlardı. Banker, kendisinde mevduatı olan bir müşterisi için yabancı bir iş ortağına, doğrudan kendi müşterisine ya da müşterisinin belirttiği bir şahısa havale yapabiliyordu. Cicero döneminde *permutatio* olarak adlandırılan bir tür havale işlemi vardı.(58) Cicero, Atina'daki oğlunun eğitim parasını böyle havale etmişti. Bir emanet mevduatın veya ciro edilen bir tutarın havale edilebilmesi işlemi, bankanın parayı fiilen nakletmesinin zorluklarını yok ettiği gibi tahsilat ile ödeme sırasında paranın sayılmasının bankaya getireceği yükü de hafifletiyordu. Büyük tutarların sayımı, zaman ve emek gerektirmekteydi. Hele sikkelerin değer kaybettiği dönemde bunların kalite kontrolleri daha da büyük bir işti. M.Ö. 1. yy.da Roma'da sikkelerin değer kaybetmesi nedeniyle, kontrolü yapılmış sikkeler kese veya torbalar içinde ağızları bağlanmış ve *nummularius* (Roma'da sikke kalite kontrolörü, banker) kontrol mühürüyle (*tessera nummularia*) damgalanmış olarak işlem görmektedir.(59)

Uzak mesafeler arasında, örneğin Roma'dan eyaletlere veya tersi, nakit para taşınmaksızın para havalesi ise, bankerler (*argentarii*) değil mültezimler (vergi tahsildarı *publicani*) tarafından, kredi mektuplarıyla gerçekleştiriliyordu (*permutationes pecuniae*).(60) Roma Devleti'nin mültezimleri olan *publicanus*lar bu iş için kendi aralarında şirketler kurmuş-

48) E. Kiessling, "Giroverkehr", RE, Ek C. 4, s. 696-709.

49) R. Bogaert, *Banques et banquiers dans les cités grecques*, Leyden, 1968, s. 51-54.

50) E. Kiessling, "Giroverkehr", RE, Ek C. 4, s. 696-709.

51) Oehler, a.g.y.

52) Kiessling, a.g.y.

53) Polyb. XXXII, 13,6

54) Suriye'deki Berytus'ta alınacak olan -varsayıma dayalı- bir borcun geri ödemesinin İtalya'da yapılacağına ilişkin bkz. Dig. XLV, 1, 122; Hindistan'da alınmış bir borcun, Aleksandria'da ödenmesine ilişkin bkz. L. Casson, "New light on maritime loans: P. Vindob. G40822", ZPE 84, 1990, s. 195-206.

55) C. Howgego, *Sikkelerin Işığında Eskiçağ Tarihi*, İstanbul, 1998, s. 27, 106.

56) Sontheimer, a.g.y.

57) R. Bogaert, *Grundzüge des Bankwesens im alten Griechenland*, Konstanz, 1986, s. 11.

58) Kiessling, a.g.y.

59) Laum, a.g.y.

60) R. Bogaert, "Geld", RAC, C. 9, s. 821-838.

lardı ve bunlar bütün Roma coğrafyasında örgütlenmişlerdi.(61) Sikkenin fiziksel hareketini gerektirmeden para transferi, "olasılıkla, görece barış ve Roma hukukunun evrenselliği ile kolaylaştırıldığı Roma İmparatorluğu Dönemi'nde yaygınlaşmıştı. *Publicanların*, gelir vergilerinin yeniden Roma'ya transferine ilişkin bir borç ve alacak sistemi vardı. Bu *publica permutatio* ara sıra bireyler tarafından da kullanılabilirdi. Şahsi ilişkiler en azından zengin dostların da aynı hizmetten yararlanmalarına imkân veriyordu.

Mısır'da Ptolemaioslar Dönemi'nde kurulan devlet bankalarının (*basilikai trapezai* [βασιλικαὶ τραπεζαί] veya *demosiai trapezai* [δημοσιαὶ τραπεζαί]) kentlerden köylere doğru oluşturduğu hiyerarşik ağ, Roma Dönemi Mısır'ında da varlığını sürdürdü ve bu ağ, şehirler arası havale işlemlerini kolaylaştırmaktaydı.(62)

Roma'da havale işlemine *delegatio* veya *permutatio* denmekteydi. *Perscribere* sözcüğü de, başka anlamlarının yanı sıra "havaleyle ödemek" anlamına gelmekteydi. *Permutatio pecuniae* (veya *permutare pecuniam*) paranın trampası (değişimi) anlamıyla havale işlemi belirtmekteydi. Eski kaynaklarda *alteri pecuniam relegare* (*delegare*) *ab argentario*:banker eliyle başkasına para göndermek (havale etmek), *pecunian delegare ab argentario*: parayı banker eliyle havale etmek gibi ifadelerle de rastlanır.(63)

Antik Dönem'de bankerlerin tahsilat işlemleri

Mısır'da Ptolemaioslar Döneminde devlet bankaları vergi tahsilatı da yapmaktaydılar. Bunlar, hayır kurumlarının paralarının ve belirli bütçe kalemlerinin yönetimini de üstlenmişlerdi. Mültezimler topladıkları vergileri resmi bankalara yatırmakta, ayrıca vergi yükümlüleri de doğrudan ödemelerini bu bankalara yapabilmekteydi. Mısır'da bu şekilde binlerce vergi makbuzu ele geçmiştir. Resmi

bankaların tahsilat işleri özel bankaları kısmen zora sokmuştur. Devlet bankalarının tahsilat işinde gösterdikleri bu etkinlik, Roma Döneminde de aynen devam etmiştir.(64)

Roma Döneminde günlük yaşamda önemli bir etkinlik halini alan mezar düzenlenmesi ve buna bağlı olarak satış bedelinin tahsili, banker faaliyetlerinin de önemli bir unsuru haline gelmiştir. Mezar satış bedelinin tahsilini yapan bankere *argentarius coactor* veya *coactores argentarii* denmiştir.(65) *Coactores argentarii*M.Ö. 1. yy.da ortaya çıkmış ve *coactores* olarak mezarlarda ve *argentarii* olarak bankacılık sektöründe faaliyet göstermiştir. Ancak *coactores* olarak işi genellikle para tahsilatıyla sınırlı kalmış, kredi verme işi yapmamıştır. Genel anlamda *coactor*, ekonomik faaliyet olarak başkaları için alacak tahsilatı (*pecunias cogere*) yapan bir iş adamı olmuştur. Özellikle resmi mezarlarda, kredilendirilen büyük satışlarda tahsilat görevini üstlenmiştir.(66)

Sonuç

M.Ö. 7 yy.da Anadolu'da sikke darbının başlamasıyla birlikte bankacılık işlemleri teknik yönden hızlı bir gelişme göstermiş ve yaygınlaşmıştır. Bankerlerin emanetçilik işlemleri ve talimatla üçüncü şahıslara ödeme yapmaları, ticari değerli kağıt ve çek kullanımına imkân vermeleri, havale vb işlemlere aracılık etmeleri daha önceki dönemlere göre ayrıntılı usul ve esaslara kavuşmuştur. Ancak, genel olarak bankacılığın özel olarak da diğer bankacılık işlemlerinin Roma Dönemi'nde Eski Yunan'a göre daha geliştiği söylenebilir. O günün dünyasında bankacılığın en geliştiği yer ise Mısır olmuştur. Hatta Roma'da ve eyaletlerde zaman zaman yaşanan dönemsel ekonomik krizler sonucu bankaların çoğu batmış olsa da Roma - Bizans Mısır'ında bankalar varlıklarını güçlü bir şekilde sürdürmüştür.(67)

Sürelî ve Standart Yayınlar Kısaltma Listesi

IG: *Inscriptiones Graecae*.

KP: *Der Kleine Pauly*

NP: *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike, Stuttgart-Weimar*

RAC: *Reallexikon für Antike und Christentum*.

RE: *Pauly-Wissowa-Kroll Real-Encyclopädie d. class. Altertumswissenschaft*.

Antik Kaynaklar ve Kısaltma Listesi

Cato agr. (= Marcus Porcius Cato, *De Agri Cultura*). Kullanılan metin ve çeviri: *On Agricultura* İng. Çev. W. D. Hooper. Cambridge, Mass.-Londra 1967 (The Loeb Classical Library).

Cic. Att. (= Cicero, *Epistulae ad Atticum*). Kullanılan metin ve çeviri: *Letters to Atticus* İng. Çev. E. O. Winstedt I-III. Londra, New York 1960-1962 (The Loeb Classical Library).

Cic. fam. (= Cicero, *Epistulae ad Familiares*). Kullanılan metin ve çeviri: *Letters to his Friends*. İng. Çev. W. G. Williams, Londra - New York 1927 (The Loeb Classical Library).

Dem. or. (= Demosthenes, *Orationes*). Kullanılan metin ve çeviri: *Demosthenis Orationes* (Yay. Haz.) S. H. Butcher, Oxford 1985, (Oxford Classical Texts).

Dig. (= *Digesta*). Kullanılan metin ve çeviri: *Corpus Iuris Civilis*, (Yay. Haz.) T. Mommsen ve P. Krüger, Berlin 1920.

Hor. sat. (= Quintus Horatius Flaccus, *Saturae*). Kullanılan çeviri: Q. Horatius Flaccus, *İmbus'lar, Lirik Şiirler, Satıra'lar, Mektup'lar*, Çev. T. Uzel, Ankara 1994.

Is. (= İsaio). Kullanılan metin ve çeviri: Th. Thalheim, (ed.), *Isaei Orationes cum deperditarum fragmentis*, 2. baskı (1. baskı 1903), Stuttgart 1963.

Plaut. Curcul. (= Plautus, *Curculio*). Kullanılan çeviri: Plautus, *Buğday Kurdu*. Çev. N. Ataç, Ankara 1947

Polyb. (= Pompeius Trogus, *Prologues*). Kullanılan metin ve çeviri: *The Histories*. İng. Çev. W. R. Paton I-IV. Cambridge, Mass.-London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).

61) J. Andreau, "Banken", NP, C. 2, s. 434-435; M. I. Finley, *Antik Çağ Ekonomisi*, (Çev. H. P. Erdemir), İstanbul, 2007, s. 43.

62) Andreau, a.g.y.

63) Oehler, a.g.y.

64) Sontheimer, a.g.y.; Bogaert, a.g.y.

65) Oehler, a.g.y.

66) Cat. agric. 150, 2. Hor. sat. I 6, 86. Ayrıca bkz. A. v. Premerstein, "coactor" RE, C. 4, s. 126; J. Andreau, "coactores", NP, C. 3, s. 47

67) R. Bogaert, "Geld", RAC, C. 9, s. 821-838.

K i t a p k u r d u

Türlerin Kökeni- Manga

Charles Darwin

Yordam Kitap, Marx'ın temel eseri Kapital'in manga (çizgi roman) uyarılmasından sonra bir başka çığır açıcı klasik olan Türlerin Kökeni'nin mangasını yayınlıyor. Charles Darwin'in büyük eseri Türlerin Kökeni, bilimde devrim yaratmış, binlerce yıllık tabuları yıkarak evrim biliminin temelini atmıştır. Aradan geçen 150 yılda, Darwin'in teorisi, yeni bulgu ve kanıtlarla güçlendi. Ama yaratıcılık da, bilimin kanıt ve bulguları karşısında gerilemiş olsa da iddialarını sürdürmeye devam ediyor. Bu nedenle Darwin'in evrim teorisi ve temel eseri Türlerin Kökeni biyoloji biliminin alanından taşarak sosyal ve politik yaşamda yürüyen canlı bir tartışmanın ve saflaşmanın konusu olmaya devam ediyor.

Kapital Manga gibi yine Japon yayınevi East Press tarafından hazırlanan Türlerin Kökeni Manga, Darwin'in yaşam öyküsünü, Galapagos Adaları'na uzanan ünlü yolculuğunu biyoloji biliminde devrim yaratan Türlerin Kökeni ile iç içe anlatıp öyküleştiriyor.

Yordam Kitap, 2010. 192 Sayfa.

Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri

Henry Bernstein

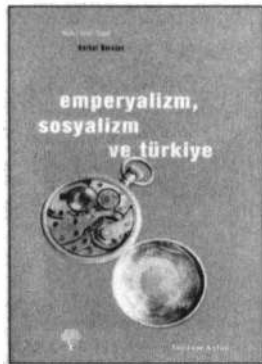
Tarım konusunda çalışan Marksist sosyal bilimcilerden Henry Bernstein bu kitabında, tarımsal değişimi ekonomi politik bir yaklaşımla inceliyor. Değişik kapitalizm modellerinde köylülüğün farklı dönüşüm süreçlerini ele alıyor. Sömürgeciliğin Latin Amerika, Asya ve Afrika'da tarımı, toprak-insan ilişkilerini nasıl dönüştürdüğünü ortaya koyuyor. 20. yüzyılda dünya çapında uygulanan farklı tarım politikalarını sergiledikten sonra neoliberal küreselleşmenin tarımsal üreticiler üstündeki etkilerini tartışıyor. Tarım teknolojilerindeki değişimlerin, yoksul köylüler, küçük üreticiler, kapitalist çiftçiler ve diğer sınıflar bakımından doğurduğu farklı sonuçları gözler önüne seriyor. Yeni teknolojilerin küçük üreticilerin yararına olduğunu ve tarımda, kapitalizme alternatif "küçük köylü ekonomisi" modelinin egemen üretim biçimi olduğunu iddia eden sosyal bilimcilerin bu tür savlarının geçersizliğini gösteriyor.

Yordam Kitap, 2010. 160 Sayfa.

Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye

Korkut Boratav

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü emekli öğretim üyesi Korkut Boratav, sadece iktisat alanında değil, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde çok önemli katkılarda bulunmuş dünya çapında bir bilim insanıdır. Meslektaşlarının deyimiyle bir "başöğretmen"dir. Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye, Boratav'ın Türkçede ve yabancı dillerdeki akademik makaleleri ile söyleşilerinin belirli bir sistematik izlenerek, yazar tarafından gerekli düzenle-

meler yapıp notlar eklenerek bir araya getirilmiş bir seçkisidir. Kitapta yer alan toplam kırk bir metin sırasıyla "Emperyalizm ve Dünya Ekonomisi", "Sosyalizm ve Sol Siyaset", "Marksist Kuram ve Sınıflar", "Türkiye: Bölüşüm, Büyüme ve Bağımlılık" ana başlıkları altında toplanmıştır. Bu metinler, yazarın yaklaşık yarım yüzyıl boyunca ısrarla takip ettiği ve önemli katkılar yaptığı tarihsel maddeciliğin zamana, moda yönelişlere karşı dayanaklılığını ortaya koymaktadır. Boratav'ın billur üslubunu, pırıltılı mantık gücünü ve eşsiz çözümleme yeteneğini yansıtan metinler yalnızca öğrenenlere değil öğretenlere de, yalnızca iktisatçılara değil diğer sosyal bilimcilere de, yalnızca akademisyenlere değil Türkiye'yi, dünyayı, tarihi, bugünü ve yarını anlamak isteyen geniş bir okuyucu kitlesine de hitap eden vazgeçilmez bir kaynak, bir başyapıttır.

Yordam Kitap, 2010. 480 Sayfa.

Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler

Yüksel Akkaya

Emek tarihi, ne yazık ki yeterli ilgi görmemiş "alanlardan" biri. Oysa dün bilip, bugünü anlayıp, yarına ışık tutmak açısından emek tarihinin sınıf mücadelesindeki yeri çok önemlidir. Üniversitelerde çok sayıda "tarih" ve "çalışma ekonomisi" ve "endüstri ilişkileri" bölümleri bulunmasına rağmen konuya yönelik akademik ilginin de çok yetersiz olduğu görülüyor. Bilim dünyası için oldukça bakir olan bu alana yönelik ilginin azlığını anlamak kolay olmasa gerek. Bu ilgisizliğin doğrudan sonuçları kadar vahim olan dolaylı sonuçları da bulunmaktadır. İlgisizlik çeşitli kurumların arşivlerinin korunamamasına yol açarak emek tarihinin önemli belgelerinin yok olmasına neden olmuştur.

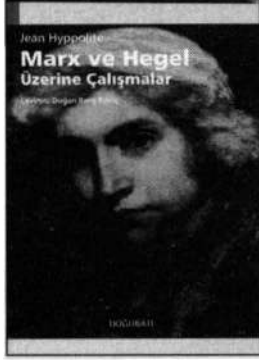
Emek çalışmaları alanındaki boşluğun azaltılması yönünde anlamlı bir çabayı oluşturan Cumhuriyet'in Hamalları: İşçiler, bugün olduğu gibi dün de bir ülkeyi sırtında taşıyan emekçilerin dününe, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde yaşananlara dair "giriş" niteliğinde bazı "anları" göstermeyi amaçlıyor. Bu nedenle, "büyük anlatının" parçası olan "küçük öyküleri" inceleme konusu olarak ele alıyor; dün ile bugün arasında bağ kurulmasına katkıda bulunmak istiyor.

Yordam Kitap, 2010. 240 Sayfa.

Marx ve Hegel Üzerine Çalışmalar

Jean Hyppolite

Jean Wahl ve Alexandre Kojève ile birlikte, Fransa'da Hegel'in felsefesinin yayılmasını ve uzun denebilecek bir süre boyunca düşünce dünyasına hükmetmesini sağlamış olan 20. yüzyılın önemli düşünürlerinden biridir Jean Hyppolite. Onu bu derece önemli kılan, Hegel'in Fenomenoloji'sini 1946 yılında Fransızca'ya çevirmiş olmasının yanı sıra, Hegel çalışmaları açısından halen vazgeçilmez bir nitelik taşıyan 1947 yılında yayımladığı *Genèse et structure*

de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel başlıklı çalışmasıdır.

Doğu Batı Yayınları, 2010, 233 Sayfa.

Goethe Der ki...

Johann Wolfgang Goethe

Elinizdeki kitapta Wolfgang von Goethe'nin yapıtlarından seçilen özlü sözler yer alıyor. "Şair, düşünür, bilimadamı ve bilge kişi" niteliklerini üzerinde toplayan Goethe'nin, alfabetik sırayla sunulan konu başlıkları altındaki düşüncelerini okurken, evrensel boyutları olan bir hayatın nasıl biçimlendiğine tanıklık edebilirsiniz.

"Goethe der ki..." başucu kitabınız olsun.

Arada bir sayfalarına göz atın. Kimbilir, belki de aradığınız rehber, Goethe'nin bir özdeyişinde saklanıyordur.

Doğu Batı Yayınları, 2010, 470 Sayfa.

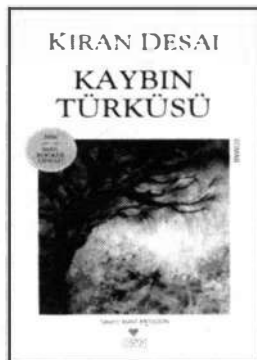
Kaybın Türküsü

Kiran Desai

Himalayalar'da, Kançencunga Dağı'nın eteğinde, eski bir düzenden kalma ve o eski düzen gibi köhnemiş bir ev. Hindistan'ın sömürge olduğu dönemde büyük adam olsun diye inanılmaz özverilerle İn-giltere'de okutulan ve artık emekliliğini huzur içinde yaşamayı umut eden bir yargıç, yargıcın güzel torunu, evin aşçısı, bağımsızlığın ayrılıkçılarda tehdit edildiği yeni düzende çok para kazansın diye gene büyük zorluklarla Amerika'ya gönderilen aşçının oğlu... Onların birbirleriyle ve çevreleriyle ilişkilerini, umutları ve umutsuzlukları, sevgiyi ve karamsarlıkları anlatıyor roman. Sömürgecilik anlayışının modern dünyayla çatışmasından doğan sonuçları gösteren bir anlatımla yansıtan Kiran Desai'nin ustalıklı betimlediği karakterler, çeşitli yol ayrımlarında tekrar tekrar sınanıyor.

Dünyanın bu köşesinin, bütün zamanlara ve hep insanlara özgü hüznün ve sevinçlerin öyküsü...

Can Yayınları, 2010, 440 Sayfa.

Toplum ve Edebiyat

Adnan Binyazar

Edebiyat kültürümüze büyük katkılarda bulunan Adnan Binyazar, düşünce dünyamızın en verimli denemecilerinden biri.

"Kitap, kişiyi bilgece düşünmeye yönlendiriyor, onu erdemli kılıyor. İnsan, yer yüzündeki varlığının bilincine ancak kitapla varır. Zamanı en olumlu yönde kullanma alışkanlığını kazandıran bu edim, insana sonsuzca düşünebildiği bir dünyanın kapısını da aralar. Goethe'nin Faust'unun çelişkili kimliğini, ancak bu kapıdan girenler kavrayabiliyor. Kitap, insanca varoluşun kültür belgesidir. Onu çağdan çağa taşıyıp sonsuzluğa erdiren de, özgürce düşünmenin yoluna sokan da kitaptır. İnsan, ancak düşünsel varlık bilincine erdiği oranda 'insan' değil midir?"

Sanat, edebiyat konularında ufuk açıcı yazılarıyla düşünce dünyamıza büyük katkılarda bulunan Adnan Binyazar'ın bu kitabı, sanatçının içinde yer aldığı tüm alanlara ışık tutan yazılardan oluşuyor. Toplum ve Edebiyat, toplum karşısında sanatçının konumunu irdeliyor: Sanatın, sanatçının görevi nedir? İnsan neden yazar, neden okur? Devletin, yasaların, geleneklerin sanatçı karşısındaki tutumu ne olmuştur? Edebiyatımızın kaynakları nelerdir? Binyazar bütün bu soruları sorup yanıtlarını araştırırken kılı kırk yarıyor. Sanata ilgi duyanlar, insanın insan olarak varoluşunun anlamını arayanlar için bir bilge olarak hitap ediyor. Genişletilmiş yeni baskısını sunduğumuz Toplum ve Edebiyat'ın genç kuşağın dikkatinden kaçmayacağını umuyoruz.

Can Yayınları, 2010, 368 Sayfa.

Denizin Altındaki Ada

Isabel Allende

Denizin Altındaki Ada, ünlü Şilili yazar Isabel Allende'nin ustalıklı kaleme aldığı ve gerçek olayların üstüne kurguladığı bir roman. 18. yüzyılın sonunda Saint-Domingue'de köle bir kadın olarak Zarithé kendini şanslı sayabiliyordu: Dokuz yaşındayken zengin bir toprak ağasına satılmıştı, ama hep evde çalışan bir hizmetçi olarak ne şeker kamışı tarlalarındaki yorucu hayatı biliyordu, ne de şeker öğütme makinelerinin başındaki boğucu ve zahmetli çalışmayı. Doğasında bulunan iyi kalplilik, ruh gücü ve dürüstlük sayesinde, kölelerin bu zor koşullar altında hayatta kalabilmelerine yardımcı olan sırlarına ve manevi dünyalarına nüfuz edebilmiş, efendileri olan beyaz adamların kötülüklerine yakından tanık olmuştu. Ancak bu acımasız dünyanın kahramanları onun dünyasını kasıp kavuracak ve onu uzaklara savuracaktı.

Efendisi tarafından New Orleans'a götürülen Zarithé, sonunda en büyük emeli olan özgürlüğe kavuşacağı yepyeni bir hayata başlıyordu. Acının ve sevginin, boyun eğmenin ve bağımsızlığın, kendi arzularının ve hayatı boyunca kendisine zorla kabul ettirilmiş olan isteklerin ötesinden dönüp de serinkanlıkla geriye baktığında Zarithé, talihin kendisine güldüğü sonucuna varacaktı.

Can Yayınları, 2010, 592 Sayfa.

Azim

Spastik Engelli Bir Gencin Mücadelesi

Onur Eyüp Karadoğan

DOĞAR DOĞMAZ CAN HAVLIYLA
HAYKIRIRSIN YA, BUNUN İÇİN YA-
RIM SAAT GECİKSEYDİN...

YAŞAMDA EN ÇOK NEYİ KAÇI-
RIRDIN SENCE?

Onur, doğumda yapılan bir hata ne-
deniyle hayatının geri kalanını spastik
engelli olarak geçirmek zorunda kalan
bir arkadaşım. Konuşamamasına ve
yürüyememesine rağmen, gök kubbe
altındaki sözleriyle sana başka bir
hayatın da olabileceğini müjdeliyor.

Söz uçar, yazı kalır, Onur sana baktığı yerde yaşamı bir kez da-
ha hatırlatır.

Yalnızca sol başparmağını kullanarak yazdığı bu kitapla ve bir
tutku hâline gelen satranç sevgisiyle sevgili Onur, arka kapağının
son perdesini de izninle kapatsın:

“VEZİRSİZ BAŞLADIĞIM SATRANÇ OYUNUNDA, HAYATA
KARŞI İYİ BİR OYUN ÇIKARIYORDUM.

Can Çocuk, 2010, 80 Sayfa.

Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordusu (1530- 1699)

Gülğün Üçel Aybet

Osmanlı İmparatorluğu'nda silahlı
gücün örgütlenmesi, şekillenmesi ve
kendine has bir bürokrasi yaratması,
devletin yapılışıyla paralel bir seyir
izler. Askerî gücün tasnifi, giderlerinin
karşıllanması, silahlandırılması, işe-
si, sefer hazırlıkları, savaş halindeki
ordunun

düzeni, ayrı ayrı ele almayı gerektirecek kadar kapsamlıdır.
Gülğün Üçel Aybet, Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Ordu-
su 1530-1699'da bu kapsamlı çerçeveyi inceliyor. Bürokrasinin im-
paratorluk şartlarına göre biçimlendiği bu dönemde ordunun yapı-
sını ele alıyor. Bu araştırma sırasında Avrupalı seyyahların göz-
lemleri, kılık kıyafetlerden ordugâhtaki yapılara ve bunların renkle-
rine kadar ayrıntılı tasvirlerle kavuşma imkânı sunuyor. Arşiv bel-
geleri, Osmanlı kaynakları, Osmanlı tarihçilerinin anlatımları kadar
yabancı gözlemcilerin anıları da kitabın ortaya çıkmasında en
önemli kaynaklar arasındaki yerini alıyor. Ordunun yapısı, savaş-
ta ve barışta ordunun ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı, sefer hazı-
rlıkları ve ordugâh kitapta ayrıntılı bir şekilde sunulurken, okuyucu-
ya da imparatorluğun en geniş sınırlarına ulaştığı bu dönemde
kapsamlı bir değerlendirme yapma fırsatını tanıyor. Avrupalı Sey-
yahların Gözüyle Osmanlı Ordusu 1530-1699, hem araştırmacılar
hem de meraklı okurlar için önemli bir kaynak.

İletişim Yayınları, 2010, 592 Sayfa.

Karmeleği

Özlem N. Yılmaz

Yarıyoruz: Ne keten ne de pamuk helva
bu öyküler!

İnsanı insan kılan incelikli bir anlama
çabası eşliğinde, bireyselden toplumsala
yaşanan acılar ve yoksullukların travmaları,
kimi zaman da intikamları kol geziyor bu
kitapta. Bize bazen çığlık çığlığa bazen de
fısıltıyla söyledikleri: Umut yüzleşmekte...

Özlem N. Yılmaz; hem neşter hem de
merhem olan masalsi keskinliğiyle Türkçenin Angela Carter'ı.

Can Çocuk, 2010, 96 Sayfa.

Şeytanın Oku Deddiği Yazılar

Ömer Faruk Çolak

Vatandaşın iktisatçıya ilgisinin gerisin-
de bazı önemli hizmetleri yatıyor. Birincisi,
geleceğin, özellikle yakın geleceğin tahmi-
nidir. Makro göstergeler öne çıkar. Türki-
ye'de ağırlık enflasyon, döviz kuru ve faiz
üçlüsündedir. Gelişmiş ülkelerde bunların
yerini işsizlik alır. Ekonomik aktörler bugün
aldıkları tüketim, üretim ve yatırım kararla-
rında göstergelerin yarınki değerlerine ihti-
yaç duyar. Gözler bu işin uzmanına, yani iktisatçıya çevrilir. Tahminleri
dikkatle dinlenir. Gündelik dile tercüme edilir.

(...) Yarınlara bilinmezliği ebediyete kadar sürecek, tahminler hep
şaşacaktır. Ne var ki, elde olan iktisatçıların tahminleridir; bütün yeter-
sizliklerine rağmen onlara talep sürecektir. Tersini söyleyenlere sakın
inanmayın. İkincisi, "iktisat politikaları" yani ekonomilerin yönetimi hak-
kında önerilerdir. Makro ve mikro düzeyde sonsuz örnek verilebilir. Ge-
celik faizler indirilmeli mi? Döviz kuruna müdahale etmeli mi? Bütçe açı-
ğı azaltılmalı mı? Çin'den ithalata kısıtlama konmalı mı? Ziraat Bankası
özelleştirilmeli mi? Emeklilik yaşı yükseltilmeli mi? Üniversite paralı
hale getirilmeli mi? Buğday destek fiyatı artırılmalı mı? vs. vs. Bunlar
toplumun, çıkar gruplarının ve siyasetçinin her gün cevaplamak zorun-
da kaldığı sorulardır. Her birinde, alınan kararın kısa ve uzun dönemde
farklı ekonomik, toplumsal ve siyasi sonuçları vardır. Birilerinin bunları
analiz etmesi ve insanlara anlatması gerekir. Gözler gene işin uzmanı
olduğu düşünülen iktisatçıya çevrilir.

(...) Rasyonel iktisadi aktörler ve mükemmel işleyen piyasaların
oluşturduğu bu hayali (teorik!) kurgu son küresel mali krizde büyük dar-
be yedi. Kredibilitesi yerle bir oldu. Heyhat, insan hafızası unutkanlığı
ile ideolojiler ise gerçekler karşısındaki dirençleri ile ünlüdür. Benzer gö-
rüşler başka biçimlerde de olsa yeniden güçleneceklerdir.

Neyse, lafı uzatmayalım. Benim genel gözlemlerimi bırakıp Prof. Dr.
Ömer Faruk Çolak'ın iktisatçı pertavsisini ile ayrıntılarda gizlenen şeyta-
nı aradığı yazılarına dönme zamanınız geldi. Ben kitabı büyük bir keyif
alarak okudum. Ehil ellerde iktisadın gerçekten işe yaradığını bir kez
daha gördüm. Doğrusu ya, kırk küsur yıl önce iktisat okumaya karar
verdiğim için bir kez daha mutlu oldum. Şimdi sıra sizde; arkanıza yas-
lanın ve "Şeytanın Gör Deddiğini" okumaya başlayın.

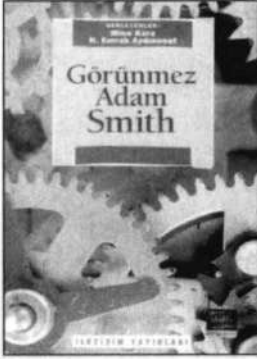
Asaf Savaş Akat

Eflatun Yayınevi, 2010, 240 Sayfa.

Görünmez Adam Smith

N. Emrah Aydınonat / Mine Kara

Adam Smith, sadece iktisat değil bütün sosyal bilimlerin halen tartıştığı, fikirlerine başvurduğu veya cevap yetiştirdiği, zihin açıcı düşünürlerden biri. Öte yandan oldukça basmakalıp yargılarla ve kendi çalışmalarıyla değil o çalışmalarını yorumlayan isimler üzerinden hatırlanıyor. Bu eksikliği gidermeye çalışan, Smith'i Aydınlanma bağlamında ele alan, çağını aşan görüşleri ve ünlü görünmez el kavramı çerçevesinde irdeleyen makalelerden oluşan bir kitap

elinizdeki. Bir başka özelliği daha var ki memleket sathında az bulunur türden bir kolektif çalışmaya dayanıyor. İktisadi düşünce tarihi konusunda uzmanlaşmış bir grup Türkiye'li akademisyenin oluşturduğu İktisadi Düşünce Girişimi, Smith'i çeşitli yönleriyle ele alan bir çalıştay düzenledi. Görünmez Adam Smith kitabı, bu çalıştayda sunulan bildirilerden oluştuğu gibi, girişimlin iktisatla ilgili benzer nitelikte çalışmalarının da ilkinin oluşturuyor.

Eyüp Özveren, Dinç Alada, Feridun Yılmaz, Ragıp Ege, Mine Kara, Emrah Aydınonat, Hüseyin Özel ve Metin Sarfati kitaba katkıda bulunan iktisatçılar... Smith'i keşfetmek, anlamak ya da hatırlamak için iyi düşünülmüş, emek verilmiş, ne anlattığını bilen gerçekten güzel bir başvuru kitabı...

İletişim Yayınları, 2010, 238 Sayfa.

Kemal'in Gelişi

15 Günlük Fırtına

Şükrü Küçükşahin

Kemal Kılıçdaroğlu'nun adım adım CHP Genel Başkanlığı'na yükselişinin hikayesi...

Gazeteci Şükrü Küçükşahin, yalnızca CHP'de değil, Türkiye'nin bütününde sarıntıya yol açan ve taşları yerinden oynatan fırtınalı 15 günün öyküsünü anlatıyor. CHP Genel Başkanı Deniz Baykal'ın istifasına yol açan kaset skandalıyla başlayan olağanüstü süreç, partinin yaşadığı çalkantı ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun partinin yeni lideri seçilmesi, kulislerde olan bitenler, telefon ve toplantı trafiği tüm ayrıntılarıyla aktarılıyor.

- Deniz Baykal, kaset olayını kimden duydu, ilk tepkisi ne oldu?
- Kılıçdaroğlu'nun "düelloları" ve yıldızının parladığı anlar...
- Baykal geri dönecek miydi...
- Önder Sav, ne zaman "şok" geçirdi...
- Kılıçdaroğlu-Sav görüşmesinde neler konuşuldu...
- Kılıçdaroğlu, dönüşü olmayan yola ne zaman ve nasıl girdi...

CHP kulislerinin nabzını en iyi tutan gazetecilerden Küçükşahin, birinci ağızdan anlatımlarla, Kemal Kılıçdaroğlu'nun adım adım CHP Genel Başkanlığı'na yükselişini analiz ediyor.

Doğan Kitap, 2010, 208 Sayfa.

İngiliz Arşivlerinde 12 Eylül'ün Ayak Sesleri

Jan Devletoğlu

Kahramanmaraş olaylarından sonra Tahran'daki İngiliz Büyükelçiliği'nin endişesi neydi?

Türk polisini eğitmek için Türkiye'ye gelen Scotland Yard polisleri neden apar topar ülkelerine döndüler?

İngiliz diplomatların Güneydoğu izlenimleri ve Talabani-Barzani çatışmalarına yaklaşımları nasıldı?

Özdemir Sabancı neden öldürülmekten korkuyordu?

Kenan Evren'in Ecevit'in adamı olarak değerlendirilmesinin sebebi neydi?

İngilizler darbeyi kimden bekliyordu?

Londra neden "Demirel iktidar olursa Türkiye faşizme gider" di-yordu?

Türkiye'nin kurtarılması için öneriler neydi?

Türkiye ikinci İran olabilir miydi?

Tüm bu soruların cevaplarını Jan Devletoğlu, Birleşik Krallık Devlet Arşivleri'nde gizliliği kaldırılan belgelerden araştırdı. Türkiye'yle ilgili 1975-1980 yıllarına ait 2 000 belgeyi inceleyen Jan Devletoğlu, hem adım adım yaklaşan 12 Eylül darbesinin öncesini hem de o günkü Türkiye'nin panoramasını İngilizlerin gözünden anlatıyor.

Doğan Kitap, 2010, 306 Sayfa.

Otuz Yıldır 12 Eylül - Yaşayanlar Anlatıyor

Bu ülkede herkesin bir 12 Eylül hikâyesi vardır.

Darbenin gerçekleştiği 12 Eylül 1980 cuma saat 03.00'ten 1984 seçimlerine kadar geçen süre içinde idam edilenler, yaşı büyütülerek idam edilenler, fişlenenler, işten atılanlar, yurttaşlıktan atılanlar, yurtdışına çıkanlar, işkencede cezaevinde açlık grevinde ölenler, "intihar edenler" oldu, partiler sendikalar dernekler kapatıldı, gazeteler dergiler kitaplar şarkılar filmler yasaklandı toplatıldı yakıldı, gazeteciler hapse atıldı öldürüldü, öğretmenler okullarından atıldı...

12 Eylül'ün toplumun bütününe uyguladığı şiddet, toplumsal belleği yaraladı. Yaşayanlar mağdurların belleğinin en diplerine gömüldü. Sonraki kuşaklar, uygulanan neo-liberal politikanın sağladığı araçlarla yakın geçmişin mirasından uzak tutuldu; köksüzleştirildi. Toplum, hesaplaşmadan uzlaşmayı, "hatırlamak" yerine "unutma" yolunu seçti. Unutmak gereklidir, unutamaz, ama bir şartla: Önce, ne olduğunu en ince ayrıntılarına kadar hatırlayalım. Hatırlayalım ve hesaplaşalım. Çünkü "Öpünce geçmez." Yara yaradır. Acısını çeken bilir.

12 Eylül üzerine bugüne kadar şiirler, öyküler, romanlar yazıldı, şarkılar yapıldı, sinema filmleri, belgeseller çekildi. Ama hep yaşan-

mışlıklar öne çıktı. Yaşananlar tek kelimeyle vahşettir, bundan hiç kuşku yok. Ancak yazılıp çizilenlerde sürekli vahşeti öne çıkartmak, yazıp çizende bir arınma sağlasa da, "bela"nın kendisini, nedenlerini anlama çabalarının ötelenmesine yol açabilir. Özellikle o mirasın aktarılması amaçlanan genç kuşaklar üzerinde "korkuyu besleyecek nitelikte" ters etki de yapabilir.

Bu kitap böyle bir kaygıdan hareketle, öncelikle doğum tarihi itibarıyla 12 Eylül öncesinde neler yaşandığının farkında olamayacağı için sonrasını da doğru değerlendiremeyeceği varsayılan genç okur hedeflenerek hazırlandı. 12 Eylül yönetiminin doğrudan bertaraf ettiği, 11 Eylül 1980 perşembe gününe kadar hareket halinde olan sol, sağ ve İslamcı unsurların temsilcileri, o vakte kadar ihmal edilmiş bir alan olan kadın hareketinin ortaya çıkışının aktör ve tanıkları, 12 Eylül'ün müziğini, sinemasını ve edebiyatını yapanlar, otuz yıldır süren 12 Eylül'ü anlattılar: Unutmak için hatırladılar.

Doğan Kitap, 2010, 341 Sayfa.

Töre Cinayetleri

Kürd kültürünün bir parçası (mı)?

Aydın Fındıklı

"Töre cinayetleri", yüzyıllardan beri sadece Anadolu topraklarını kana bula-makla kalmamış, bu vahşet göç yolu ile hem Türkiye'nin her tarafına hem de Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerine bile taşınmıştır. Böylelikle "töre cinayetleri" Türk ulusunun çağdaş Batı toplumlarıyla uyum sürecinde sırtında taşıdığı büyük bir kambur halini gelmiştir. Bu kambur dünyada sadece bazı toplumlara has bir kültür olarak yaratılıyor.

Her toplumun olduğu gibi Kürdlerinde kendine has bir kültürü ve bundan beslenen bir "namus" anlayışı vardır. Ancak her toplumda "töre cinayetleri" yoktur. Kürdler'de bazı diğer toplumlar gibi kendi içinde homojen toplumlar değildirler. Kürdler arasında farklı dinler, inançlar, mezhepler, tarikatlar, cemaatler, aşiretler, boylar, inançlar ve farklı sosyal yapılanmalar vardır. Bu farklılıklar bilinmeden işlenen töre cinayetleri anlamak mümkün değildir.

"Töre cinayetleri Kürd kültürünün bir parçasıdır" tespiti yapılırken, tüm kürdlerin töre cinayetini onayladığı ya da bu vahşeti yaşattığı gibi bir genelleme yapmanın da doğru olmadığını özellikle vurgulamak istiyorum.

İmaj Yayınevi, 2010, 210 Sayfa.

Banach uzayları ve Banach örgüleri üzerinde tanımlı operatör aileleri için değişmez alt uzay teoremleri

"Türk Matematikçinin Başarısı", İstanbul Kültür Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. R. Tunç Mısırlıoğlu'nun akademik çalışmaları, Almanya'nın önde gelen yayinevlerinden biri olan LAP (Lambert Academic Publishing) tarafından kitap haline getirildi.

İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Müdür Yardımcısı ve Matematik-Bilgisayar Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. R. Tunç Mısırlıoğlu'nun doktora tezi ve sonrasında yaptığı çalışmalar Al-

manyalı operatör aileleri için değişmez alt uzay teoremlerini ele alan kitap.

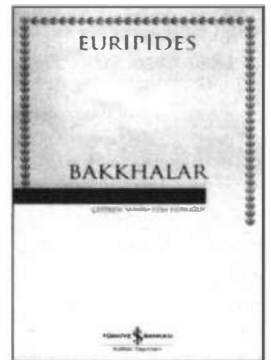
*Lambert Academic Publishing,
Saarbrücken, Germany, Ağustos 2010*

Bakkhalar

Euripides

Euripides (İÖ 484-406): Atina'nın yetiştirdiği üç büyük tragedya şairi arasında en fazla eseri günümüze ulaşan sanatçı olarak özel bir yeri vardır. Bu durum şenliklerde Aiskhylos ve Sophokles kadar birincilik ödülü kazanmamış olsa da halk arasında daha çok beğenilen bir şair olmasına bağlıdır. Euripides'in oyun kahramanları insana özgü zayıflık ve kusurları taşırlar, yaşadıkları tragedya- lar da bu kusurları ile vazgeçemedikleri tutkularından kaynaklanır. Ölmünden sonra oğlu tarafından sahneye konulan Bakkhalar şairin başyapıtı olarak kabul edilir. Bu eserde Tanrı Dionysos ile ona tapınmayı reddeden Thebai kralı Pentheus arasındaki çatışma konu edilmiştir.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 74 Sayfa.

Kitlelerin Ayaklanması

José Ortega y Gasset

José Ortega y Gasset (1883-1955): I. Dünya Savaşı'ndan sonra İspanya'da kültür ve edebiyatı yeniden canlandırma hareketini yönlendiren önemli aydınlar arasında yer alır. Madrid Üniversitesi'nde felsefe öğrenimi görmüş, Berlin, Leipzig ve Marburg'da çalışmalarını sürdürmüştür. Ülkesine döndükten sonra Madrid Merkez Üniversitesi'ne atanmış, iç savaş sırasında İspanya'dan ayrılan dek metafizik kürsüsünde dersler vermiştir. En ünlü yapıtlarından biri olan Kitlelerin Ayaklanması yazarın 1920'lerde başlayan ve yaklaşık olarak on yıl süren çalışmalarının ürünüdür. Kitabı oluşturan kimi parçalar daha önce gazete yazısı olarak yayımlanmıştır. Eserinin başka dillere yapılan çevirilerini göz önünde tutan yazar 1937'de "Fransızlar için Önsöz"ü, 1938'de "İngilizler için Sondeyiş"i kitabına eklemiştir. Yazarın en önemli eserlerinden Sistem Olarak Tarih de yayıma hazırlanmaktadır.

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, 296 Sayfa.

Forum Dergisi 1954-1960

Diren Çakmak

Forum dergisi, 1 Nisan 1954 tarihinde yayın hayatına giren, ayda iki kez çıkan, Batı-Doğu kutuplaşmasında Türkiye'nin yerinin Batı bloğu içinde olduğunu savunan akademisyen dergiciliğinin istisnai bir örneğidir.

Derginin 1954-1960 yılları sayılarındaki yazılarda yer alan, ülkenin siyasi, iktisadi ve toplumsal sorunlarına dair getirilmiş olan çözüm önerileri, 1961 Anayasası'nın öngördüğü Türkiye tasarımıyla kaynaklık etmiştir.

Elinizdeki bu çalışma, Türkiye'de üzerinde çok az konuşulmuş olan Forum dergisinin çıkış macerası, genel yapısı, savunduğu ilkeler ve bu ilkelerin daha sonraki dönemlerdeki yansımaları üzerinden derginin ve dergiyi çıkaran kadronun, Türk siyasal yaşamındaki yerini tespit etme amacını taşımaktadır.

Libra Kitap, 2010, 624 Sayfa.

Kızıl Kraliçe Cinsellik ve İnsan Doğasının Evrimi

Matt Ridley

Hayvanlar ve bitkiler asalakların neden olduğu enfeksiyonu savuşturmak için cinsel evrim geçirdiler. Nereden nereye geldik. Artık erkekler sarışın, genç ve ince belli kadınları tavlayıp ilişki kurmak için lüks arabalara, güce ve paraya gereksinim duyuyorlar... Cinsellik ve evrimin nasılları ve nedenleri hakkındaki bilimsel tartışmalara dair çok parlak bir çalışma.

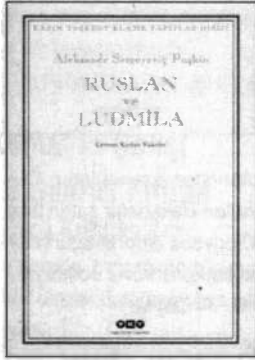
Ridley antropoloji ve zoolojinin oluşturduğu arkaplanda çok zengin örneklerle Evrim Teorisi'ne ve özellikle cinsel evrime Darwin'den sonra yapılan katkıları değerlendiriyor. İnsanın cinsel davranışıyla başka türlerin davranışları arasındaki paralelliklere de vurgu yaparak kışkırtıcı olmayı başarıyor.

Yapı Kredi Yayınları, 2010, 450 Sayfa.

Ruslan ve Ludmila

Aleksandr Sergeevich Pushkin

Rus edebiyatında bir benzeri görülmemiş mizahın, kahramanlığın, ironinin, hüznün ve dönemin tutucu çevrelerce fazla çesur bulunarak, büyük tepkilere yol açan biçimde cinselliğin bir arada kullanıldığı epik bir yapıt.

Puşkin, altı şarkı ve epilogdan oluşan bu masal-poemada

Rus tarihinden, eski Rus masallarından geniş biçimde yararlanmış; okuyucunun duygularını sarsacak anlatımdan özenle kaçınarak, yer yer kaba halk diliyle, yalın ve süslemesiz bir dil kullanmıştır. Ruslan ve Ludmila'da, Kiev Prensi Vladimir'in yiğit şövalyelerinden Ruslan ile Prens Vladimir'in kızı Prens Ludmila'nın evlenmeleri; Ludmila'nın düğün gecesi bir büyük tarafından kaçırılması; Ruslan'ın, Ludmila'da gözü olan Prens Vladimir'in şövalyelerinden Rodgay, Farlaf ve Hazar Hanı Ratmir'le birlikte Ludmila'yı arama girişimleri destansı masalsı bir havada anlatılır. Kötülüğe karşı iyiliğin, zorbalığa karşı özgürlük düşüncesinin, sahtesine karşı gerçek kahramanlığın, suçluya karşı adaletin zaferi ve gözüpeklik, dürüstlük, Finli'den Hazar Hanı'na kadar Rus olmayan kahramanlara duyulan sevgi, sınırsız bir iyimserlik ve yaşam sevinciyle yansıtılmaktadır.

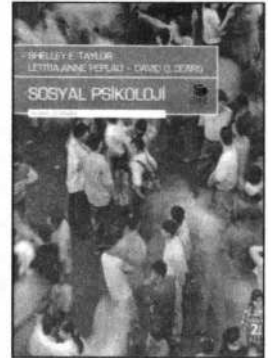
Yapı Kredi Yayınları, 2010, 104 Sayfa.

Sosyal Psikoloji

David O. Sears / Letitia Anne Peplau / Shelley E. Taylor

Üç ünlü bilim adamı tarafından yazılan Sosyal Psikoloji, aynı konuda yayınlanan kitapların en iyilerinden ve ülkemizdekilerin de en kapsamlılarından biridir. Kitap, sosyal psikolojiye giriş niteliği taşıması nedeniyle, dili, anlatım biçimi ve konularının seçimi açısından genelde insan davranışına, daha özeldenyse kişiler arası ilişkilere ilgi duyan herkes için yararlı olabilecek bir kaynaktır.

İmge Kitabevi Yayınları, 2010, 592 Sayfa.

öğretmen dünyası

Bağımsızlık
Aydınlanma
Halkın
Öğretmenlerin
31 Yıllık Sesi

1980'den 2010'a:

- * Eğitim dünyasında yaşananlar...
- * MEB uygulamaları...
- * Okullarımızda neler oluyor?
- * Özel okullar...
- * Öğretmenlerden, öğrencilerden makaleler, denemeler, anılar, şiirler, öyküler...

Ekim sayısı çıktı!

DERGİNİZİN BULUNDUĞU KİTAPEVLER

Ankara-Mezra: Eski Kitapçı (0312 513 82 65) Ankara-Battal: Ateş Kitapçı (0312 256 77 60), Kızılay: Doç. İlhan İlhan, Turhan, Deniz Kitabevi, Hazar Antikya, Yonca Kitabevi (0312 214 85 43), İstiklal-Büyükdül: Mithat Kitabevi, Cema, İsmail Yılmaz Kitabevi (0212 421 81 68), Ordu-Fatsa: Güneş Gazetesi Bayı, Samsun-Havza: Saniye Market (0362 714 11 07)

Nispetiye Cad. 10/11 B. Nispetiye ANKARA
Tel: 0312 220 43 25 Belçapçer 0312 220 45 28
e-posta: ogdun@yayinlari.com, ogdun@yayinlari.com.tr
www.ogdun.com.tr

Abone Olunuz!

Her 12 Sayı Numarası: 6 TL
Yıllık 12 Sayı 60 TL (6 Ayık 25 TL)

Çetin Ceviz Problemleri

Bu köşemizde, eğlenceli zekâ oyunları, matematik ve fizik soruları bulacaksınız. Sorular, çıraklık, kalfalık ve ustalık başlıkları altında zorluk derecelerine göre sıralanacaktır. Bu soruları doğru yanıtlayan 3 okurumuza Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Mehmet Bedri Gültekin'in "Türkçenin Dünü ve Yarını" adlı kitabını hediye ediyoruz. Yanıtlar en geç 19 Eylül 2010 tarihine kadar e-posta, faks veya posta ile dergi adresine ulaşmalıdır.

Çıraklık

Uçakla uzun bir yolculuğa çıkmış olan İhsan eşine "bugün günlerden ne?" diye sorar. "Çarşamba" diye cevaplar eşi. 5 dakika sonra İhsan bu defa hostese aynı soruyu sorar. Aldığı cevap "Cuma günü" olur.

Bu nasıl olur?!

Kalfalık

Bir tümen asker tek kol halinde sabit bir hızla yürümektedir. Komutanın kangal köpeği askeri kola paralel olarak, sondan başa, baştan sona ve sondan başa sürekli ve sabit hızla koşuyor. Baştan sona koşuşları 1 dakika, sondan başa koşuşları ise 2 dakika sürüyor.

Yürüyüş sırasında geldikleri kısa ve çok sağlam olmayan bir köprüyü geçmeleri gerekiyor. Köprü en fazla 8 dakika süren bir rap rap geçişe dayanıklı olduğuna göre, Tümen bu köprüyü geçebilir mi?

Ustalık

Şimşek çıktığında ışığın bir anda bitmesine rağmen gök gürültüsünün saniyelerce sürmesinin sebebi nedir?

Eylül ayı cevapları**Çıraklık**

Cevabınız, ilk anda akla gelen $6 / 2 = 3$ değil, $5 / 2 = 2.5$ olmalıdır.

Kalfalık

Vedat, yapması gerekenin $2 / 3$ 'ünü yapmış; $1 / 3$ 'ü kalmıştır. Kemal ise, yapması gerekenin $1 / 6$ 'sını yapmış; geriye $5 / 6$ 'sı kalmıştır. O halde Kemal üretimini, Vedat'inkinin $5 / 6 = 2.5$ katına artırmalıdır.

Ustalık

Kutunun yan yüzünün yarı alanı: $(22 \times 18) / 2 = 198 \text{ cm}^2$, bantın eni 2 cm olduğuna göre 198 cm^2 'lik bir alanı kaplayacak olan bantın uzunluğu $198 / 2 = 99 \text{ cm}$ olur.

BİLİM VE TOPLUM

ULUSAL KANAL'da Her Cumartesi Saat:

10.20'de

Bilim ve Ütopya dergisi Yazı Kurulu üyeleri Prof. Dr. Kürşat YILDIZ ve Prof. Dr. Osman Şadi YENEN'in birlikte sundukları programda, Türkiye'nin ve dünyanın bilim gündemi ve bu gündem içinde öne çıkan konular işleniyor. Üniversiteler, yükseköğretim ile ilgili gelişme ve haberler, bilimsel yayınlar, bilimsel çalışmalar, kongreler, dünyada ve ülkemizde bir hafta boyunca bilim ve teknoloji alanında yaşanan gelişmeler ile gelecek haftanın bilimsel olayları aktarılıyor.

YAYINCILIKTA
13. YIL

Yeniden Anadolu Ve Rumeli
Mudafaa-i Hukuk
Tel.: 242-244 22 65 / 244 47 43 Faks: 242- 244 48 65
mudafaaihukuk@superonline.com - mudafaaihukuk1@superonline.com

5. basımı ÇIKTI

ISBN: 978-605-60632-9-9
265 sayfa -17 TL

YENİ

ISBN: 978-605-88375-0-8
300 Sayfa -19 TL

Ayrıntılı bilgi
mudafaaihukuk.com'da internette ve kitabevlerinde

DOĞU KİTAP EĞİTİMİ turhankitapevi.com.tr www.kitapyurdu.com kitabali.com.tr

NET "نِطُون" KİTAP D&R idefix.com

DOĞRUDAN TEMİN İÇİN ANTALYA MERKEZ BÜROSU İLE BAĞLANTI KURABİLİRSİNİZ

Ö d ü l l ü S ö z c ü k B u l m a c a s ı

SOLDAN SAĞA:

1) 2000 yılında Yunus Nadi Şiir Ödülü'nü kazandığı Kirlenmiş Kâğıtlar isimli şiir kitabında "Bilir misin bekleme salonlarını küçük istasyonların/ Akşam saatleri, uzak İstanbul'a, Ankara'ya" diyen, "Gecekondur" ve "Sesimi Arıyorum" isimli betikleri de üretmiş, 1943 yılında doğmuş günümüz şairi. - Dedelerden ve büyük-babalardan her biri.

2) "Yort Savul" isimli şiir kitabını da üretmiş, sözcüklerin izlenim, çağrışım değerlerini vurgulayan ve şiirini bu özellikler üzerine kuran 1931 yılı doğumlu şairimiz. - Kil, alçı, taş gibi işlenebilir gereçleri girintili çıkıntılı yüzeyler durumunda biçimlendirerek yapılan eser.

3) Halk dilinde, zuma. Yurdumuzda yetiştirilen ve şarap yapımında kullanılan bir üzüm.

4) Kayınbirader. Hinduizm'de erkek çocukların öğrencilik yaşamının başlangıcını ve dinsel topluluğun tam üyesi olarak kabul edilmesini simgeleyen tören.

5) Manganez elementinin simgesi. - Odunu marangozlukta kullanılan bir Afrika ağacı. - Küçük mağara. - Şeritgillerden, vücudu yassı, birbirine kenetlenmiş boğumları bulunan bir bağırsak asalağı.

6) Metal bilyelerin savrulması ilkesine dayalı oyun makinesi. Oy. Eski dilde, kitabe yazma.

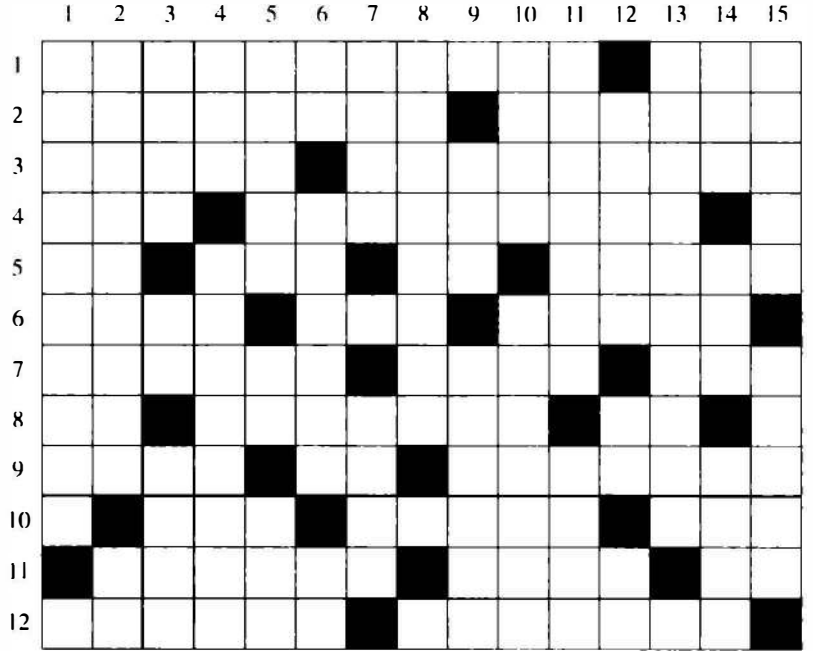
7) Marmara bölgesinde bir göl. dedim, be dedim/ Kız ben sana ne dedim" (Kütahya yöresine ait bir türkü). - Maksim Gorki'nin bir romanı.

8) Renyum elementinin simgesi. - Bir aletin çapları birbirinden farklı olan parçalarından birini ötekine geçirebilmek için yararlanılan bağlayıcı. - Siper, hendek.

9) Asya'da bir göl. - İsveç İşçi Sendikası'nın kısa yazılışı. - Hurma dalı ya da kamıştan yapılmış iki kulplu meyve sepeti.

10) "Kazma ile dövmeyince verdi/ Benim sadık yarım kara topraktır" (Aşık Veysel). - Öncesiz. - On iki hayvanlı eski Türk takviminde timsah yılına verilen ad.

11) Herhangi bir olguda olaylar, durumlar, ilişkiler örgüsü veya bağlantısı. Mayalanma-mış üzüm suyu. - Nazi hücum kıtası.

12) Uğur Mumcu'nun, tarikatlar ve cemaatler hakkında yaptığı araştırmalarını aktardığı kitap. - Aynı amacı güden kişiler arasındaki çekişme.

YUKARIDAN AŞAĞIYA.

1) Anadolu folklorundan hareketle gerçekleştirdiği özgün soyut yapıtlarıyla tanınan 1915-1994 yılları arasında yaşamış ressamımız.

2) Dostoyevski'nin bir romanı. Baryum elementinin simgesi.

3) XVII. yüzyılda yaşamış divan edebiyatı şairi. Lütessum elementinin simgesi. Bir şeyin hemen arkası.

4) Birinin ölümünü haber veren. Yayınbalığına verilen bir başka ad.

5) Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı olma durumu. - Sayma, sayılma. "Toplum Liderlerini Teşkilatlandırma Projesi"nin kısa yazılışı.

6) Rodyum elementinin simgesi. Bilşimde, sadece bir konuda yoğunlaşmış bilgilerin yer aldığı genel ağ sayfasına verilen ad. Bir haber ajansının kısa yazılışı.

7) Evlere, çeşmeden su taşımayı iş edinmiş olan kimse. Belli bir konuda yazılan çok uzun şiir.

8) Eski dilde, bencillik, kendini beğenme.

9) Nazım Hikmet'in soyadı. Yabankazı.

10) "Nazlı (İmparator Çay Bahçesi isimli romanın yazarı). Konak" (Yakup Kadri Karaosmanoğlu).

11) Göreceli anlamındaki sıfat. Denizcilikte, makinelerin çevrilmesi için verilen komut.

12) Tanrı'nın sevgi ve ilgisinden yoksun olma. Kat kat çakıl ve kumdan oluşmuş yer kırımı. Evrensel alıcı olan kan grubu.

13) Adnan Saygun'un halk şarkılarını içeren dört plak ile 1985 yılında Fransız Plak Akademisi Ödülü'nü kazanan 1929 yılında doğmuş şan ve opera sanatçımız.

14) "Yükü" (Attila Şenkon'un bir betiği). Giysi kolu. - Pokerde bir oyuncunun önündeki paranın tümü.

15) Harman yerindeki tahılın taş ve toprakla karışık kalıntısı. İri taneli bezelye.

Eylül sayımızın bulmaca yanıtları

Eylül ayı ödüllü bulmacamızı doğru yanıtlayan okurlarımızdan Muhammet AKDAĞ / Antalya, Çağla KIVILCIM / Tunceli, Hasan TOPRAK / Artvin, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı İsmet Kemal Karadayı'nın "Daldan Dala Felsefe" adlı kitabını kazandılar.

Ağustos ayı ödüllü bulmacamızı çözecek okurlarımız arasından kurayla belirleyeceğimiz üç kişi, Kaynak Yayınları'nın yayımladığı Mehmet Bedri Gültekin'in "Türkçenin Dünü ve Yarını" adlı kitabını kazanacaklar.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	G	U	N	T	E	R	G	R	A	S	S		S	E	T
2	E	M	E	N	D	E	R	E	K	A	K	A	V	A	
3	N	E	M		V	N		K	R	A	V	A	T		H
4	C	R	O	M	A	G	N	O	N		R	O			A
5	A	A			A	R	I	E	L		Y	A	S	A	M
6	Y			A	S		M	A	T	R	A	K		B	A
7	G	A	Z		A	G		E	O	S		B	A	N	U
8	U	N			E	R	Ö	R		D	I	R	I	L	İ
9	R	A	N	T			K	A	M	I	N	E	T	Ö	L
10	Ü	B	Ü		I	M	K	A	N		K	E	N	Y	A
11	N	A		O	L	E	I	N		K	O	V		A	R
12		S	A	L	O	N		A	F	E	R	İ	S	T	

TEORİ

Referandum dersleri Bölünme ya da devrim

ARSLAN KILIÇ **Türkiye'yi devrime iten "yenilgi"!**

H. BASRI ÖZBEY **Görev, İşçi Partisi'ni büyütmek ve örgütlemektir**

FERİT İLSEVER **Referandum sonuçlarının değerlendirilmesi**

MUHARREM YERLİ **Yüz kişi içinde kırkiki adamınız varsa...**

ZAFER ŞEN **Bugün Anamuhalefetiz, yarın iktidar olacağız**

KARTAL DEMİR **Olumsuzluğu olumluluğa dönüştürmek...**

EKREM AZAKLI **Cumhuriyet'in bilinç ve heyecanın taşıyıcısı İP**

ALİ KARŞILAYAN **Kriz dönemleri, tehlike ve fırsat zamanlarıdır**

BAYRAM YURTÇİÇEK **Referandum sonrası Türkiye ve görevlerimiz**

M. BEDRİ GÜLTEKİN **Partili devrimciliğin örnek aydını Hasan Yalçın**

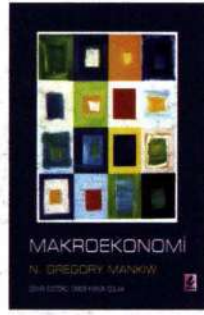
Yılmaz Akyüz

Yılmaz Akyüz

Asaf Savaş Akat

N. Gregory Mankiw

Ömer Faruk Çolak

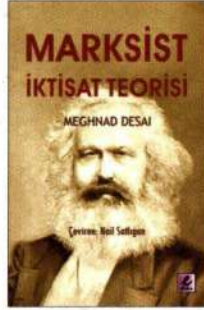
Ömer Faruk Çolak

Felderer - Homburg

Hakan Yetkiner

Meghnad Desai

Mark Blaug

Ajit K. Ghose, Nomaan Majid, Christoph Ernst

Eriç Yeldan

Dani Rodrik

Robert H. Frank

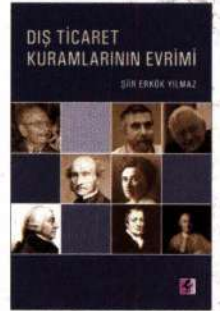
Ufuk Serdaroğlu

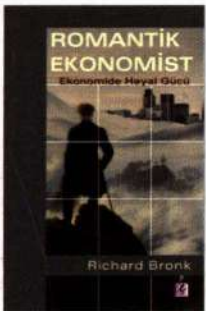
Ufuk Serdaroğlu

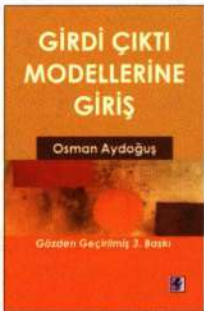
Turan Subaşı, Hakan Yetkiner

Şiir Erkök Yılmaz

Richard Bronk

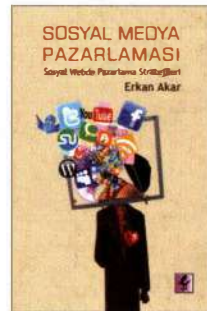
Osman Aydoğuş

Mehmet Ali Kılıçbay

Ed.: Necdet Timur, Alparslan Özmen

Erkan Akar

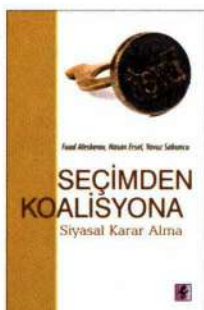
Ali Ekber Akgün, Halit Keskin, Ayşe Günsel

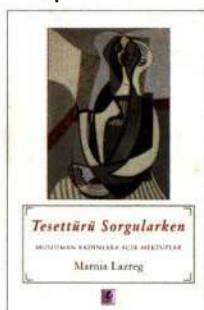
Burcu Kümbül Güler

Ed.: Oğuz Esen, Filiz Başkan

Fuad Aleskerov, Hasan Ersel, Yavuz Sabuncu

Marnia Lazreg

Kadri Yamaç

Jamil Salmi

www.efilyayinevi.com

EFİL YAYINEVİ

EFLATUN Basım Dağıtım Yayıncılık Danışmanlık Yatırım ve Tic. Ltd. Şti.
Ahmet Rasim Sokak 18/2 Çankaya/Ankara, Türkiye

Tel : (+90) 312 442 52 10

GSM : (+90) 541 232 00 96

Faks : (+90) 312 442 52 12